Ì Î Í ÃÎ Ë ÓËÑÛ Í
Õ¯Í ÈÉ ÝÐÕÈÉÍ ¯Í ÄÝÑÍ ÈÉ ÊÎ Ì ÈÑÑ

Ì Î Í ÃÎ Ë ÓËÑ ÄÀÕÜ
Õ¯Í ÈÉ ÝÐÕ, ÝÐÕ ×ª Ëª ª Í ÈÉ
ÁÀÉ ÄËÛ Í ÒÀËÀÀÐÕ ÈËÒÃÝË
2008

Óëààí áààòàð õîò

Õ¯Í ÈÉ ÝÐÕÈÉÍ ¯Í ÄÝÑÍ ÈÉ ÊÎ Ì ÈÑÑ

Óëààí áààòàð õîò, Ýðõ ÷º ëººí èé òàëáàé
Çàñãèéí ãàçðûí XI áàéð, 5 äóãààð äàâõàð
Óòàñ: 262786, 262902
Ôàêñ: 262786
Öàõèì ø óóäàí : info@mn-nhrc.org
Öàõèì õóóäàñ: www.mn-nhrc.org

ГАРЧИГ

Өмнөтгөл

Товчилсон үгийн тайлал

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. НИЙСЛЭЛ УЛААНБААТАР ХОТОД ҮҮССЭН НИЙТИЙН ЭМХ ЗАМБАРААГҮЙ БАЙДАЛ БА ХҮНИЙ ЭРХ

Í ýã. Æàãñààë, öóãëààí û ãçî õèöóóëñàí õóóëü, ýðõ ç¿éí àêòàä õèéñýí ä¿ãí ýëò 3

Õî¸ð. Í èéòèéí ýì õçàì áàðàà¿é áàéäàë áî ëî í ò¿¿í èéã òàñëàí çî ãñî î õ, õýðãèéãì º ðäº í ø àëãàõ, ø èéäâýðëýõ àæëëàãàà ä õèéñýí ä¿ãí ýëò 11

Ãóðàâ. Ñàí àë, çº âëº ì æ 44

ХОҮРДУГААР БҮЛЭГ. ХҮН ХУДАЛДААЛАХ ГЭМТ ХЭРЭГ БА ХҮНИЙ ЭРХ

Í ýã. Õ¿í , ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ, ø èéòãýõ òóõàé î ëî í óëñûí ãýðýý, êî í âåí ö áà ¿í äýñí èé õóóëü òî ãòî î ì æ 47

Õî¸ð. Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãèéí èëðýë¿¿ä 62

Ãóðàâ. Õ¿í , ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõýä í º ëºº ëæáóé õ¿÷èí ç¿éëñ¿¿ä 70

1. Õî õèðî ã÷ õàì ãàäëëûí áàéäàë 71

2. Ãàäàäàäûí èðãýäòýé ãýðëýñýí ýì ýãòýé÷¿¿äèéí áàéäàë 74

3. Ãàäààäûí èðãýí ä Ì î í ãî ë Óëñûí õàðüÿàò õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëæáóé áàéäàë 84

4. Õ¿¿õäèéãáýëãèéí ì º ëæëº ãò áî ëî í ñàäàð ñàì óóí ä àø èãëàõû ãõî ðèãëî ñî í õóóëü òî ãòî î ì æ, ò¿¿í èé õýðýãæèëòèéí òàëààð 92

5. Ñàäàð ñàì óóí ÿâäàëòàé òýì öýõ òóõàé õóóëèéí çî õèöóóëàëòûí òàëààð 96

6. Ì î í ãî ë Óëñûí èðãýä ãàäààäàä çî ð÷èõ, öàãàà÷ëàõ òóõàé õóóëèéí çî õèöóóëàëòûí òàëààð 102

7. Õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õä¿¿äèéí òàëààð 106

8. Ãàäààäàä àæèëëàõ õ¿÷ ãàðãàõ áî ëî í ãàäààäààñ àæèëëàõ õ¿÷, ì ýðãýæèëòýí àâàõ òóõàé õóóëèéí çî õèöóóëàëòûí òàëààð 113

9. Çàð ñóðòàë÷èëãààí û òàëààð 115

10. Äî í î ð áî ëî í ýä ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàæáóé òàëààð 121

Äº ðº â. Ä¿ãí ýëò, ¿í ýëãýý 132

Òàâ. Ñàí àë, çº âëº ì æ 135

Өмнөтгөл

Ì î í ãî ë Óëñûí Õ¿í èé Ýðõèéí ¯í äýñí èé Êî ì èññûí òóõàé õóóëèéí 20 äóãààð ç¿éëèéí 20.1-ä çààñí û äàãóó Êî ì èññî î ñ Õ¿í èé ýðõ, ýðõ ÷º ëº º í èé 2008 î í û áàéäëûí òàëààðõ èëòãýëýý õóóëüä çààñàí õóãàöààí ä í ü Óëñûí Èõ Õóðàëä º ðãº í áàðüæáàéí à.

Ýí ý óäààãèéí ýýëæèò í àéì äóãààð èëòãýëèéã “Í èéñëýë Óëààí áààòàð õî òî ä ¿¿ññýí í èéòèéí ýì õ çàì áàðàà¿é áàéäàë áà õ¿í èé ýðõ”, “Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðýãáà õ¿í èé ýðõ” ñýäâ¿¿äèéí õ¿ðýýí ä ãàðãàæáàéí à.

2008 î í ä áî ëñî í Óëñûí Èõ Õóðëûí ñî í ãóóëèéí ä¿í ãáóäëèàí òàé ãàðñàí ãýæ ýñýðã¿¿öýí çàðèì í àì , óëñ òº ðèéí õ¿÷èí , èðãýäýýñ çî õèî í áàéãóóëñàí æàãñàäë, öóãëààí í ü òàéâàí çàì àäñàà õàëüæ í èéòèéí ýì õ çàì áàðàà¿é áàéäàë áî ëî í õóâèðñàí þì . Óã ýì õ çàì áàðàà¿é áàéäëûã òàñëàí çî ãñî î æèðãýäèéã õýâèéí àì üäðàëä í ü áóöààí î ðóóëàõûí òóëä í èéñëýë Óëààí áààòàð õî òî ä ªº ðº â õî í î ãèéí õóãàöààòàé î í ö áàéäàë òî ãòî î ñî í áà ýäãýýðýýñ ¿¿äýí ãàðñàí õ¿í èé ýðõèéí í º õöº ë áàéäàë, ò¿¿í èé õýðýãæèò, õóóëü ýðõ ç¿éí çî õèöóóëàëò, çº ð÷èãäñº í ýðõ, ýðõ ÷º ëº º í èé òàëààð òóñ èëòãýëèéí í ýãä¿ãýýð á¿ëýãò òóñãàâ.

Õ¿í èé Ýðõèéí ¯í äýñí èé Êî ì èññûí 2008-2011 î í û ñòðàòåãè òº ëº âêº ãº º í ä õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãèéí àñóóäëûã 2008 î í ä òýðã¿¿ëýõ ÷ãëýë áàéõààð çàæ ýí ý õ¿ðýýí ä Õ¿í èé àþ óëã¿é áàéäëûí ñóäàëãààí û òº â òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãàòàé õàì òðàí ñóðãàëò, ñóäàëãààí û ÷ãëýëýýð àæëëàæáàéí à. Ñóäàëãààí û ä¿í ä öóãëàñàí ì ýäýý, ì ýäýýëýëä òóëãóóðàí èëòãýëèéí II á¿ëýãò õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðýã áà õ¿í èé ýðõèéí àñóóäëûã î ðóóëàâ. Óã á¿ëýãò Ì î í ãî ë Óëñ äàõü õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãèéí í º õöº ë áàéäàë, ò¿¿í èé èëðýë, óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, ò¿¿í òýé òýì öýõ òàëààðõ àñóóäëóóäûã áàãòààñàí áî ëí î .

ХҮНИЙ ЭРХИЙН ҮНДЭСНИЙ КОМИСС

Товчилсон үгийн тайлал

ÁÇÄ	Áàÿí ç¿ðõ ä¿¿ðýã
ÁÍ ÕÀÓ	Á¿ãä Í àéðàì äàõ Õÿòàä Àðä Óëñ
ÁÍ ÑÓ	Á¿ãä Í àéðàì äàõ Ñî ëî í ãî ñ Óëñ
ÁÍ ÕÃÓ	Á¿ãä Í àéðàì äàõ Õî ëáî î í û Ãåðì àí Óëñ
ÁÑØÓß	Áî ëî âñðî ë Ñî ¸ ë Ø èí æëýõ Óõààí û ßàì
ÃÕß	Ãàäààä Õàðèëöààí û ßàì
ÃÈÕÀÝÃ	Ãàäààäû í Èðãýí , Õàðüÿàòû í Àñóóäàë Ýðõëýõ Ãàçàð
ÄÝÌ Á	Äýëõèéí Ýð¿¿ë Ì ýí äèéí Áàéãóóëëàãà
ÄÎ Õ	Äàðõëàëû í î ëäì î ë õî ì ñäî ë
ÈÁÌ ÓÒ	Èðãýí èé Á¿ðòãýë Ì ýäýýëëèéí Óëñû í Òº â
Ì ÀÕÍ	Ì î í ãî ë Àðäû í Õóâüñãàëò Í àì
Ì ÓÈÑ	Ì î í ãî ë Óëñû í Èõ Ñóðãóóëü
Í ÕÕß	Í èéãýì Õàì ãàäëàë Õº äº ëì º ðèéí ßàì
Í ¯Á	Í ýãäñýí ¯í äýñòí èé Áàéãóóëëàãà
Í ÖÃ	Í èéñëýëèéí Öàãäàãèéí Ãàçàð
Í Ï Ã	Í èéñëýëèéí Ï ðî êóðî ðû í Ãàçàð
Î ª Ã	Î þ óí û ª ì ÷èéí Ãàçàð
Î ÕÓ	Î ðî ñû í Õî ëáî î í û Óëñ
ÑÇÕ	Ñàí õ¿¿æèéí Çî õèöóóëàõ Õî ðî î
ÑÁÄ	Ñ¿õáàòàð ä¿¿ðýã
ÒÁÁ	Òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãà

ÓÄØ	Óëñûí Äýýä Ø¿¿õ
ÓÅÏ	Óëñûí Åðºí õèé Ï ðî êóðî ð
ÓÌ ÁÃ	Óëñûí Ì ºðäºí Áàéöààõ Ãàçàð
ÓÊÒÝ	Óëñûí Êëèí èêèéí Òºâ Ýì íýëýã
ÓÈÕ	Óëñûí Èõ Õóðàë
ÕÀÀÈÑ	Õºäºº ÀæÀõóéí Èõ Ñóðãóóëü
ÕÇÄÕß	Õóóëü Ç¿é, Äîðî î ä Õýðãèéí ßàì
ÕÕÅÃ	Õèë Õàì ãàëàõ Åðºí õèé Ãàçàð
ÕÓÄ	Õàí -Óóë ä¿¿ðýã
ÕÝ¯Ê	Õ¿íèé Ýðõèéí ¯íäýñíèé Êî ì èññ
ÖÅÃ	Öàãäàãèéí Åðºí õèé Ãàçàð
ÝÌ ØÓÈÑ	Ýð¿¿ë Ì ýíäèéí Øèí æëýõ Óõàí û Èõ Ñóðãóóëü
ÝÖÃ	Ýð¿¿ãèéí Öàãäàãèéí Ãàçàð

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ

НИЙСЛЭЛ УЛААНБААТАР ХОТОД ҮҮССЭН ОЛОН НИЙТИЙН ЭМХ ЗАМБАРААГҮЙ БАЙДАЛ БА ХҮНИЙ ЭРХ

Нэг. **Жагсаал, цуглааныг зохицуулсан хууль, эрх зүйн актад хийсэн дүгнэлт**

Хоёр. **Олон нийтийн эмх замбараагүй байдал болон түүнийг таслан зогсоох, хэргийг мөрдөн шалгах, шийдвэрлэх ажиллагаанд хийсэн дүгнэлт**

Гурав. **Санал, зөвлөмж**

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ

НИЙСЛЭЛ УЛААНБААТАР ХОТОД ҮҮССЭН ОЛОН НИЙТИЙН ЭМХ ЗАМБАРААГҮЙ БАЙДАЛ БА ХҮНИЙ ЭРХ

Монгол Улс хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёсыг дээдэлсэн хүмүүнлэг, иргэний, ардчилсан нийгэм байгуулах зорилт дэвшүүлэн шинэ Үндсэн хуулиа баталж, иргэд тайван замаар хуран цуглах, үзэл бодлоо илэрхийлэх, төр засгийн үйл ажиллагааг шүүмжлэх эрх чөлөөтэй болсноос хойш нам улс төрийн хүчнүүд, иргэний нийгмийн байгууллагууд, иргэд олон зуун жагсаал, цуглаан зохион байгуулж, үзэл бодлоо илэрхийлж байсан байна.

Нам, улс төрийн хүчнүүд, иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагууд, иргэдээс зохион байгуулсан жагсаал, цуглаанаас гарсан иргэдийн дуу хоолой нь хүний эрхийг хангах, хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих, төр засгаас бодлого шийдвэр гарахад зохих нөлөө үзүүлсэн нь дамжиггүй. 2008 онд болсон Улсын Их Хурлын сонгуулийн үр дүн, сонгуулийн үйл явцтай холбоотойгоор зарим нам, улс төрийн хүчнээс зохион байгуулсан жагсаал, цуглаан нь даамжирч, нийтийн эмх замбараагүй байдал болж, хүний амь нас, цагдаа, хүчний байгууллагын олон ажилтнууд, иргэдийн эрүүл мэнд, эд хөрөнгөнд их хэмжээний хохирол учирч, хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн харамсалтай үйл явдал өрнөсөн учраас Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссын 2008 оны Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх илтгэлд энэ асуудлыг хөндөж дүгнэлт хийж байна. Тус Комисс энэ асуудлаар аль нэг нам, улс төрийн хүчин, иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллага, ямар нэг үзэл бодлыг баримтлахгүйгээр хараат бус үнэлэлт дүгнэлт хийхийг зорьсон болно.

Нэг. Жагсаал, цуглааныг зохицуулсан хууль, эрх зүйн актад хийсэн дүгнэлт

1.1. Монгол Улсад тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөө, түүний эрх зүйн орчны талаар дагнаж хийсэн судалгаа, дүгнэлт ховор байна. Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр боловсруулах ажлын хүрээнд 2001 онд анх удаагаа хийгдсэн "Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал" судалгааны явцад хууль тогтоомжийн талаар зарим нэг харьцуулалт, үнэлэлтийг өгснөөс гадна Комиссын Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 2004 оны илтгэлд уг эрхийн асуудал тусгагдсан байна.

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 20 дугаар зүйлд "Хүн бүр чөлөөтэй, тайван хуран цуглах, эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй", Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын 21 дүгээр зүйлд "Тайван хуран цуглах эрхийг хүлээн зөвшөөрнө. Энэхүү эрхийг эдлэхэд ардчилсан нийгэмд үндэсний буюу нийгмийн аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журам, хүн амын эрүүл мэнд, ёс суртахууныг хамгаалах, эсхүл бусдын эрх, эрх чөлөөг хамгаалах эрх ашгийн үүднээс хуулийн дагуу тогтоосноос өөр хязгаарлалт хийж болохгүй" гэж заасан. Мөн пактын 19 дүгээр зүйлд "Хүн бүр үзэл бодлоо ямар ч хорио саадгүй баримтлах эрхтэй. Хүн бүр санаа бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй; энэ эрхэнд төрөл бүрийн мэдээлэл болон үзэл санааг улсын хил хязгаарыг үл харгалзан амаар, бичгээр эсхүл хэвлэлийн буюу уран сайхны аргаар эсхүл өөрийн сонгосон бусад аргаар эрж хайх, хүлээн авах, түгээх эрх чөлөө багтана" гэсэн ба дээрх зарчмыг Монгол Улс баримтлах олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүрэгтэй.

Иргэд үзэл бодлоо илэрхийлэх үндсэн арга бол тайван замаар жагсаал, цуглаан хийх явдал юм. 1994 оны 7 дугаар сарын 7-ны өдөр Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай хуулийг Улсын Их Хурлаас анх батлан гаргасан нь иргэдийн жагсаал, цуглаан хийх эрхийг эрх зүйн хувьд журамласан зохицуулалт болсон. Уг хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт "Гудамж, талбайд жагсаал, цуглаан хийх тухай мэдэгдлийг сум, дүүргийн Засаг даргад өгч зөвшөөрөл авна. Жагсаал, цуглаан хийхээр төлөвлөсөн гудамж, талбай нь хоёр буюу түүнээс дээш сум, дүүргийн хилийн цэст хамаарах газар нутгийг хамарч байгаа бол зөвшөөрлийг аймаг, нийслэлийн Засаг дарга олгоно" гэж заасан байв. Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссын 2004 оны илтгэлд жагсаал цуглаан хийх зөвшөөрлийн тогтолцоо, зөвшөөрөл олгох хугацаа, зөвшөөрөл өгч буй субъектын талаарх зохицуулалтыг хянан үзэхийг санал болгосон. Үүний дагуу Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай хуульд 2005 оны 11 дүгээр сард Улсын Их Хурал нэмэлт өөрчлөлт оруулсан ба уг өөрчлөлтөөр жагсаал, цуглаан зохион байгуулахад зөвшөөрөл олгодог тогтолцоог бүртгүүлэх болгон өөрчилсөн байна. Гэвч бүртгэлтэй холбоотой нэмэлт өөрчлөлт иргэний тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөгөө эдлэх баталгаа болж чадахгүй байна. Өмнөх хуульд байсан зөвшөөрөл өгөх, зөвшөөрөл олгох гэснийг бүртгэх, бүртгүүлэх гэсэн нэр томьёогоор хэлбэрийн төдий сольж, жагсаал, цуглааныг бүртгүүлээгүй бол албадан тараах эрх зүйн зохицуулалт хэвээр байгаа нь үнэн хэрэгтээ "зөвшөөрлийн тогтолцоо" үйлчилсээр байгааг харуулж байна. Жагсаал цуглааныг бүртгэх эрх нь улс төрийн албан тушаалтан буюу тухайн орон нутгийн Засаг даргад байгааг болон Засаг дарга жагсаал, цуглаан зохион байгуулах тухай мэдэгдлийг хүлээн авснаас хойш ажлын 3

хоногийн дотор бүртгэсэн эсэхээ мэдэгдэнэ гэсэн заалтыг ч хянан үзэх шаардлагатай байна.

Жагсаал цуглааны аюулгүй байдал болон чөлөөтэй тайван замаар хуран цуглах эрхийг нь баталгаатай хангах үүднээс жагсаал цуглаан зохион байгуулагч нь Цагдаагийн байгууллагад урьдчилан мэдэгдсэний үндсэн дээр жагсаал цуглаанаа зохион байгуулдаг болох нь илүү зохимжтой гэж үзэж байна.

1.2. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактуудад жагсаал цуглаан хийх эрхийг баталгаажуулахдаа “Хүн бүр чөлөөтэй тайван хуран цуглах эрхтэй, тайван хуран цуглах эрхийг хүлээн зөвшөөрнө” гэжээ. “Тайван” гэдэг үгийг монгол хэлэнд “олон нийтийн амгалан тайван байдал, амгалан байдал” [1] гэж ойлгодог.

Аливаа нийтийг хамарсан арга хэмжээний үед оролцогчдын зүгээс хууль тогтоомж зөрчих, энэ үйлдэл нь зохион байгуулагчийн хяналтаас гарах зэргээр үйл ажиллагаа хурцадмал хэлбэрээр өрнөж, нийгмийн хэв журмыг бүдүүлгээр зөрчвөл олон нийтийн эмх замбараагүй байдал үүсдэг. “Нийгмийн хэв журам” гэдэг нь нийгмийн амгалан тайван байдал, хүний халдашгүй чөлөөтэй байх эрх, эд хөрөнгийн бүрэн бүтэн байдал, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг хангаж буй нийгэмд тогтсон хүмүүсийн хоорондын харилцааны болон аж төрөх ёсны хууль тогтоомж, зан заншил, ёс суртахууны шаардлагын алинаар ч тогтоосон хэм хэмжээг ойлгож болно.[2]

---

[1] Монгол хэлний товч тайлбар толь – Я.Цэвэл 514 дүгээр талд

Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай хуулиар ч жагсаал, цуглааныг зохион байгуулагч болон түүнд оролцогчдод жагсаал, цуглаан зохион байгуулж буй газарт нийгмийн хэв журам, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах, нийтийн аж ахуй, бусад эд хөрөнгөнд хохирол учруулахгүй байх, цуглааны явцад аливаа хэлбэрээр хүч үл хэрэглэх, халуун хүйтэн зэвсэг, тэсэрч дэлбэрэх бодис авч явахгүй байх, гудамж замын хөдөлгөөнд саад болохгүй байхыг үүрэг болгосон байна.

1.3. Зарим нам, улс төрийн хүчнүүд болон иргэд Монгол Улсын Их Хурлын сонгууль будлиантай болж, шударга явагдсангүй гэж үзэн 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотод жагсаал, цуглаан зохион байгуулж, хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөөгөө эдэлсэн хэдий ч энэхүү жагсаал, цуглаанд оролцогсод олон улсын гэрээ болон хуулиар олгогдсон эрхээ хэтрүүлж, жагсаал цуглаан тайван шинж чанараа алдан, хүчирхийлэл, эмх замбараагүй байдал болон хувирч, хэд хэдэн хүний амь нас хохирч олон арван цагдаагийн алба хаагч болон жирийн иргэд бэртэж гэмтэн, эд хөрөнгийн ихээхэн хэмжээний хохирол учирсан нь тайван замаар ардчилал, зах зээлд шилжиж чадсан монголчуудын хувьд түүхэнд байгаагүй, гашуун сургамжтай өдөр болсон гэдгийг зориуд тэмдэглэж байна.

---

[2] УДШ-ийн 2007.10.29-ний өдрийн №41 дүгээр тогтоол "Танхайрах гэмт хэргийг ойролцоо төрлийн гэмт хэрэг болон захиргааны зөрчлөөс ялгаж, зөв зүйлчлэхэд анхаарах зарим асуудлын талаар"

2008 оны 6 дугаар сарын 29-ны өдрийн Улсын Их Хурлын сонгуулийн үр дүн

2008 оны Улсын Их Хурлын сонгуулийн дүн дээр дурдсан байдлаар гарсан хэдий ч сонгууль шударга явагдаагүй, санал хураалт болон санал тоололт луйвартай болсон, олон тооны иргэний үнэмлэх хуурамчаар үйлдэж санал өгүүлсэн, иргэний үнэмлэх дээрх хаягийн бүртгэлийг сольж, санал давхардуулж өгүүлснээс иргэдийн сонголт зөв гарсангүй гэж үзсэн нам, улс төрийн хүчнүүд, иргэд жагсаал, цуглааныг зохион байгуулсан гэдэг нь одоогоор тодорхой байна.

Нам	
Ì î í ãî ë àðäûí õóâüñãàëò í àì	
Àðã÷ëëñàí í àì	
Èðãýí èé çî ðèãí àì	
Èðãýí èé ýâñýë	
Àëã ãàãã÷	

Харин эрх, эрх чөлөөгөө эдэлж, тайван замаар жагсаал цуглаан хийж, үзэл бодлоо илэрхийлж байсан иргэд яагаад тайван замаасаа хальж, хүчирхийллийн замыг сонгож, цагдаа, хүчний байгууллагын ажилтнуудыг эсэргүүцэж, бусдын эд хөрөнгийг эвдэн бусниулж, галдан шатааж, дээрэм тонуул хийж, нийтийг хамарсан үймээн самуун болов гэдэг нь өнөөдөр хүртэл тодорхой бус байна. Үймээн самуун гарах болсон учир шалтгааныг нам, улс төрийн хүчнүүд, иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагууд, иргэд өөр өөрсдийнхөөрөө тайлбарласаар байна. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр гарсан мэдээллээс үзвэл жагсаал, цуглаан тайван

замаасаа хальж хүчирхийлэл, үймээн самуун болж хувирсны шалтгааныг зарим нам, эвсэл, улс төрийн хүчин зориуд зохион байгуулсан, ихээхэн хэмжээний мөнгө, хөрөнгө гаднаас орж ирсэн, чулуу, мод, шатах, дэлбэрэх зүйлсийг зориуд авч ирсэн, мөнгө тараасан, цагдаа, тагнуулын ажилтнууд өөрсдөө зориуд зохион байгуулсан, монголын нийгэмд шударга бус бусармаг явдал газар авч, ард түмний бухимдал дээд цэгтээ тулж, энэ байдлаа хууль бус замаар бусдын эрхийг хөндөж илэрхийлсэн[3] гэх зэргээр янз янзаар тайлбарласаар байна. Үймээн самууныг зохион байгуулсан гэгдэх хүмүүсийн хэрэг эцэслэн шийдвэрлэгдээгүй, нөхцөл байдал тодорхойгүй байгаа, дээр дурдсан учир шалтгааны аль нь үнэн, аль нь худал болохыг одоогоор үнэлж дүгнэх боломжгүй байна. Гэсэн хэдий ч иргэдийн хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөөг ашиглаж тэднийг хууль бус үйлдэлд татан оролцуулах, хүчирхийлэлд түлхэх эрх хэнд ч, ямар ч нам, хүчинд байх ёсгүй, энэ бол хүний эрх , эрх чөлөөг урвуулан ашигласан, хүний эрхийн ноцтой зөрчил гэж олон улсын жишигт үздэг.

Манай улс төрийн эрх барих дээд болон орон нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагыг иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхэд тулгуурлан шинэ ардчилсан зарчмаар сонгодог болж хэд хэдэн сонгуулийг ардаа орхисон ч сонгуультай холбоотой зөрчил, маргаан, хэрүүл, будлиан улам их гарах болжээ. Сонгуулийн тухай хууль тогтоомжид хэд хэд дахин өөрчлөлт орсон ч сонгууль тойрсон маргаан, хэрүүл бүр даамжирч шийдвэрлэгдэхгүй сар, жилийн нүүр үздэг болсон байна. Бүх шатны сонгуульд ард иргэдээ ямар нэгэн

---

[3] Үймээн самуунаас хойш хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр гарсан мэдээ, мэдээлэлд бичигдсэн учир шалтгаанууд.

байдлаар алагчлахгүйгээр бүрэн оролцуулж, өөрийн хүссэн төлөөлөгчийнхөө төлөө саналаа чөлөөтэй өгч төр барилцах эрхээ бодитой эдлэх боломжоор хангах, иргэдийнхээ өгсөн саналыг элдэв будлиангүйгээр зөв тоолж, шударга сонгууль явуулж сурах, ард түмнийхээ сонголтыг хүндэтгэн хүлээн зөвшөөрдөг, гарсан санал гомдлыг нь түргэн шуурхай шүүн тунгааж үнэн мөнийг нь олж, нийтэд зарладаг болох нь хүний эрх, эрх чөлөөний нэг чухал асуудал болсоор байна. Үүний тулд сонгуулийн тухай хууль тогтоомжийг боловсронгуй, ойлгомжтой, маргаан будлиан хийх хийдэлгүй болгох, сонгуулийн бүх шатны байгууллагын ажилтнуудыг нам улс төрийн хүчнээс хараат бусаар бие дааж үйл ажиллагаагаа шударгаар явуулах боломжоор хангах, сонгуулийн үйл ажиллагааг хөндлөнгөөс хянах, ажиглах тогтолцоог боловсронгуй болгох, иргэний бүртгэл, мэдээллийг баг, хорооноос нь эхлэн сайжруулж, бүх иргэдээ иргэний бичиг баримттай болгож, иргэний бүртгэл мэдээллийн нэгдсэн сүлжээнд хамруулж сонгууль шударга хуулийн дагуу явагдах нөхцөл боломжийг бий болгох шаардлагатай байна.

Үүний зэрэгцээ нам, улс төрийн хүчнүүд, эвсэл холбоод, улс төрчид төрийн эрх бүхий байгууллагаас батлан гаргасан төрийн хуулийг хүндэтгэн биелүүлдэг, сонгуулийг шударга, будлиангүй явуулахын төлөө чин сэтгэлээсээ ханддаг, иргэдийнхээ сонголтыг хүндэтгэж, улс орныхоо санхүү эдийн засаг, ард иргэдийнхээ амьжиргааны сул талыг сөргөөр ашигладаггүй, эд хөрөнгө амладаггүй, саналыг нь худалдаж авахыг оролддоггүй, гарсан зөрчил будлианыг хуулийн дагуу тавьж, шударгаар шийдвэрлүүлж, гарсан шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрч чаддаг, иргэдийнхээ сонголтыг хүндэтгэж, ялж, ялагдаж сурах соёлд хичээнгүйлэн

суралцах шаардлагатай байна. Ямар ч сайн хууль тогтоомж, дүрэм журам гарсан намууд, улс төрийн хүчнүүд, улс төрчид тэдгээрийг шударгаар биелүүлэх хүсэлгүй л бол хэзээ ч хэрүүл, маргаан арилахгүй. Сонгуулийн үед гарсан аливаа зөрчил будлиан ихэвчлэн улс төрчидтэй холбоотой гэж хэлэхэд хэтрүүлсэн болохгүй гэж үзэж байна.

Хоёр. Олон нийтийн эмх замбараагүй байдал болон түүнийг таслан зогсоох, хэргийг мөрдөн шалгах, шийдвэрлэх ажиллагаанд хийсэн дүгнэлт

2.1. 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр болсон нийгмийн хэв журмыг бүдүүлгээр зөрчсөн, захиргааны "танхайрах" зөрчлийн шинжтэй үйлдэл нь даамжирч, нийгмийн хор аюул нь ихсэн олон нийтийг[4] хамарсан эмх замбараагүй байдал болон хувирч улмаар гэмт хэргийн шинж чанартай болсон байна. Уг жагсаал үдээс өмнө цугларч үдээс хойш жагсаал тайван шинж чанараа алдаж, 19.00 цагийн үеэс жагсаал цуглаанд оролцогсод Монгол ардын хувьсгалт намын байрны үүдэнд шилжин, уг байр руу дайрч цонхыг хагалан, цагдаагийн ажилтнуудыг эсэргүүцэж, гал тавьж, эд хөрөнгийг нь устгаж, дээрэмдсэн байна.

Жагсагчид Монгол ардын хувьсгалт намын байрнаас гадна түүний хойно орших Соёлын төв өргөөний зарим хэсэг буюу Уран зургийн галлерейг шатааж Улсын филармонийн эд хөрөнгийг нь

---

[4] "олон нийт" гэдэг нь нийтийн нэг хэсгийг тодорхойлсон ойлголт" /УДШ-ийн 2007.10.29-ний өдрийн №40 дүгээр тогтоол/

дээрэмдсэн, ойролцоо байсан иргэдийн машины 5-ыг нь шатааж, 20-ыг нь эвдэлж хэмхэлсэн.

Олон нийтийн эмх замбараагүй байдлын улмаас 5 иргэн амь насаа алдаж, албан үүргээ гүйцэтгэж байсан онцгой байдлын албаны 4, цагдаа, дотоодын цэргийн 393 алба хаагч, түүнчлэн 401 иргэний бие эрхтэнд гэмтэл учирч, 155 иргэн, 118 аж ахуйн нэгжид 11.291.698.871 төгрөгийн эд хөрөнгийн хохирол учирсан байна[5].

Цагдаа, дотоодын цэрэг, онцгой байдлын албаны нийт 397 алба хаагч гэмтэл авсан байх ба тэдгээрээс 87 нь тархи, хүзүү, толгойны, 22 нь нүүр, нүд, шүдний, 53 нь нуруу нугасны гэмтэлтэй, 41 нь хэвлий, гэдэс, цээж, 96 нь гар, шуу, тохойдоо, 245 нь хөл, шилбэ, тавхайндаа гэмтсэн, тэдгээрээс хүнд гэмтэлтэй 17, хөнгөн гэмтэлтэй 379 алба хаагч байсан. Эдгээр алба хаагчдаас 77 алба хаагчийг эмнэлэгт хэвтүүлэн эмчлүүлж, 6 албан хаагчийн оношлогооны төлбөрт 450.000 төгрөг, 4 алба хаагчийн эмчилгээний төлбөрт 2.581.300 төгрөг, 2 алба хаагчийн сувиллын зардалд 380.000 төгрөг, нийт 12 алба хаагчид 3.411.300 төгрөгийн тусламжийг үзүүлсэн байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн арван зургадугаар зүйлийн 14-т “Монгол Улсын иргэн бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхтэй”, мөн хуулийн арван есдүгээр зүйлийн 1-д “төр нь хүний эрх, эрх чөлөөг хангах эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг

---

[5] ХЗДХЯ-аас боловсруулсан “Хохирогчид нөхөн олговор олгох тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлал”

зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүрэгтэй” гэж заасан.

Нөхөн олговорт шаардагдах хөрөнгийн урьдчилсан тооцоо[6]

ä/ä	Õî õèðî ã÷èä	Ó÷èðñàí õî õèðî ë /òøãðøãøð/	
		Ì øðäøí áàéöààëòûí ø àòàí ä òî ãõî î ãäñîí	Í øõøí î ëãî âî ðò ø ààðäàãäàõ õøðøí ãø /òøãðøãøð/
1.	Ì ÀÕÍ -ûí áàéð, óã áàéðàí ä γéë àæëëëàãàà ÿâóóëæ áàéñàí 69 èðãýí , àæàõóéí íýãæ	8.794.438.099	8.794.438.099
2.	Ñî¸ëûí òøâ øðãøø, òóñ áàéðàí ä γéë àæëëëàãàà ÿâóóëæ áàéñàí 79 èðãýí , àæàõóéí íýãæ	2.309.904.452	2.309.904.452
3.	Ì ÀÕÍ -ûí áàéð, Ñî¸ëûí òøâ øðãøøí èé î ð÷èì ä 15 èðãýí , 9 àæàõóéí íýãæ	51.958.526	51.958.526
4.	Àëáàí γγðãýý ãγéöýòãýæ áàéñàí /Î íöãî é áàéäëûí ëéáà õàãà÷, ñóðâàëæàã÷/ 12 õγí , 9 áàéãóóëëàãà, àæàõóéí íýãæ	51.670.900	51.670.900
5.	Àëáàí γγðãýý ãγéöýòãýæ áàéñàí 21 öàãäàà, äîòî äûí öýðãèéí àëáàà õàãà÷ /ýä õøðøí ãøä/	83.726.804	83.726.804
6.	Àì ûí àñàà àëäñàí õγí èé àð ãýðò /áóóäóóëñàí 4, óãàðòñàí ãýõ 1/	-	80.000.000
7.	Àëáàí γγðãýý ãγéöýòãýæ ÿâààä õî õèðñîí öàãäàà, äîòî î äûí öýðýã, î íöãî é áàéäëûí àëáàí û àëáà õàãà÷	-	462.672.000
8.	**Нийт**	**11.291.698.871**	**11.834.370.871**

[6] 2008 оны 11 дүгээр сарын 17-ны өдрийн байдлаар. Энэ тооцоонд амь насаа алдсан этгээдүүдийн ар гэрээс нэхэмжилж байгаа сэтгэл санааны хохирлын тооцоо ороогүй болно.

Цагдаа, дотоодын цэрэг, онцгой байдлын албан хаагч нарт олгох нөхөн олговрын тооцоо[7]

ä/ä	Áèåä ó÷èðñàí ãýì òëèéí çýðýã	Õγí èé òî î	Өñãөõ õóâü	Î ëãî õ í өõөí î ëãî âî ð		
				Àëáàí òóø ààëû í öàëèí [1] /òөã/	Í ýã àëáàí õààã÷èä í î ãäî õ	Í èéò
1.	Õγí ä	1	36	336.000	12.096.000	12.096.000
2.	Õγí äýâòýð	17	12	336.000	4.032.000	68.544.000
3.	Õөí ãөí	379	3	336.000	1.008.000	382.032.000
4.	**Бүгд**	**397**	**-**	**-**	**-**	**462.672.000**

Төрийн албаны тухай хуулийн 27 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1-дэх заалтад “Төрийн албан хаагч нөхөн төлбөр авах баталгаагаар хангагдана”, “Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулийн 37 дугаар зүйлийн 8-д “Үүргээ ёсчлон биелүүлснээс цагдаагийн алба хаагчид учирсан эд хөрөнгөний хохирлыг цагдаагийн байгууллага төлнө”, Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 33 дугаар зүйлийн 6-д “Үүргээ зохих журмын дагуу биелүүлснээс онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн байгууллагын албан хаагчид учирсан эд хөрөнгийн хохирлыг төр хариуцна” гэж тус тус заасан. Иймд төр иргэнийхээ өмнө хүлээсэн хүний эрх, эрх чөлөөг хангах баталгааг бүрдүүлэх үүргээ хангалтгүй биелүүлсэн гэж үзэж, олон нийтийн эмх замбараагүй байдлын улмаас хохирсон этгээдүүдийн хохирлыг төрөөс нэг удаа нөхөн олговор олгох хэлбэрээр хохирлыг арилгах нь зүйтэй.

---

[7] ХЗДХЯ-аас боловсруулсан “Хохирогчид нөхөн олговор олгох тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлал”

[8] Албан тушаалын жишиг цалин /ТТ-6-3-аар ахлагч цолтой/

Жагсаал, цуглаан олныг хамарсан галдан шатаасан, дээрэм тонуул хийсэн үймээн самуун болгохгүйгээр, гарз хохирол бага, онц байдал зарлах хэмжээнд хүрэхгүйгээр таслан зогсоох, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах үүргээ цагдаагийн байгууллага хангалтгүй биелүүлсэн гэж зарим байгууллага, иргэд үзэж дүгнэж байгааг ч хүлээн зөвшөөрөх үндэстэй. Цагдаагийн байгууллага олныг хамарсан үймээн самууныг даамжруулахгүй, хохирол багатайгаар таслан зогсоох арга барил дутсан байна. Цагдаагийн байгууллага хэлэлцээр хийх, баривчлах, шалган нэвтрүүлэх гэх мэт бүлгүүдийг зохион байгуулж ажиллуулж чадаагүй байна.

Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулиар цагдаагийн ажилтны хэрэглэдэг тусгай хэрэгслийг олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгсэл, нэг бүрийн тусгай хэрэгсэл гэж ангилж, хэрэглэх арга журмыг зохицуулжээ. Хуулийн 42 дугаар зүйлд заасан олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгсэлд олон хүнд нэг зэрэг нөлөөлөх нулимс асгаруулагч, амьсгал боогдуулагч, усан хөөрөг, утаан хөшиг үүсгэгч, олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгслийг нийтийн эмх замбараагүй байдлыг таслан зогсоох, нийгмийн хэв журмыг бүлэглэн зөрчиж байгаа тохиолдолд хэрэглэж болохоор заажээ.

Уг хуулийн 43 дугаар зүйлд зааснаар нэг бүрийн тусгай хэрэгсэлд:

1. Гар, хөл, хурууны гав
2. Хүлэг, ороох цамц
3. Резинэн бороохой
4. Цахилгаан бороохой

5. Нулимс асгаруулагч, амьсгал боогдуулагчаар цэнэглэсэн буу, шүршүүр

6. Резинэн ба хуванцар сумтай буу багтдаг байна.

Нийслэл хотод болсон олон нийтийн эмх замбараагүй байдлын үеэр дээр дурдсан тусгай хэрэгслүүдээс резинэн, хуванцар, нулимс асгаруулагч сумтай буу, бороохой, бамбай, сургалтын сумтай АКМ буу зэргийг зохих журмын дагуу хэрэглэсэн[9] боловч цагдаагийн олон албан хаагч бэртэл гэмтэл авч, олон нийтийн эмх замбараагүй байдлыг тарааж чадаагүй нь цагдаагийн алба хаагчид чанартай, шаардлага хангахуйц, хүрэлцэхүйц хэмжээний орчин үеийн тусгай хэрэгслээр бүрэн хангагдаж чадаагүйтэй шууд холбоотой байна.

Цагдаагийн байгууллагын тухай хуульд нийтийг хамарсан үймээн самууныг таслан зогсооход олон хүнд нөлөөлөх утаан хөшиг үүсгэгч, усан хөөрөг хэрэглэнэ гэж заасан боловч ийм хэрэгслээр Цагдаагийн байгууллага хангагдаагүй, хэрэглэж буй тусгай хэрэгслүүд нь хүрэлцээтэй биш, чанарын шаардлага хангаагүй байсан байна. Цагдаагийн болон хүчний байгууллагад алба хаагчдыг онцгой нөхцөл байдалд ажиллаж сургах, мэргэжил, чадвар, арга барилыг нь дээшлүүлэх, чанартай шаардлага хангахуйц тусгай хэрэгслээр хангах асуудал нь төрийн албан хаагчдын ажиллах нөхцөл боломжийг сайжруулахын зэрэгцээгээр нийгмийн хэв журмыг хамгаалах, иргэний эрхийг хангах чухал асуудал гэж үзэж байна.

---

[9] ЦЕГ-ын тамгын газрын дарга, хурандаа Ц.Арвинбуудайн ХЭҮК-т өгсөн илтгэх хуудаснаас

Жагсаал цуглаан хийх журмын тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд “…Засаг дарга хууль бус жагсаал цуглааныг 2 цагийн дотор тараахыг зохион байгуулагчид нь бичгээр мэдэгдэнэ. Уг шаардлагыг эс биелүүлбэл жагсаал цуглааныг цагдаагийн байгууллага хуульд заасан арга, хэрэгслээр албадан тараана. Жагсаал цуглааныг албадан тараахад цагдаагийн байгууллагын хүч, хэрэгсэл хүрэлцэхгүй бол дотоодын цэргийн туслалцаа авна” гэж заажээ.

Харин хуульд жагсаал, цуглааныг цагдаагийн байгууллагаас албадан тараах арга, хэрэгслийг Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулийн 42 дугаар зүйлд зааснаас өөр нарийвчилсан зохицуулалт байхгүй байна. Уг зүйлд утаан хөшиг үүсгэгч, усан хөөрөг, олон хүнд зэрэг нөлөөлөх амьсгал боогдуулагч, нулимс асгаруулагчийг нийтийн эмх замбараагүй байдлыг таслан зогсоох, нийгмийн хэв журмыг бүлэглэн зөрчиж байгааг таслан зогсоох, байгууллага, иргэдийн мэдэлд байгаа барилга байгууламж, орон байрыг эзлэн авсан, гудамж, замын хөдөлгөөнийг эзлэн авсныг чөлөөлөх, хориглон эсэргүүцэж байгаа сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, ялтныг баривчлах, мөн хуулинд галт зэвсэг хэрэглэхээр заасан тохиолдолд урьдчилан сануулсны үндсэн дээр хэрэглэнэ гэж заасан байна. Энэ зүйлд заасан олон хүнд хэрэглэх тусгай хэрэгслүүдээр цагдаагийн байгууллага хангагдаагүй учраас цагдаагийн ажилтнууд энэ төрлийн хэрэгслийг хэрэглэх арга барилд суралцаагүй, нийтийн эмх замбараагүй байдлыг таслан зогсоох хүч хэрэгсэл байхгүй гэж үзэж болохоор байна.

Иймээс улс орны аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг найдвартай хамгаалах, нийгмийн эмх замбараагүй байдлыг

даамжруулахгүйгээр таслан зогсоох, цагдаагийн ажилтнуудын аюулгүй байдлыг хангах шаардлагын үүднээс хуулийн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, цагдаагийн байгууллагыг шаардлагатай тусгай хэрэгслээр хангах, түүнийг хэрэглэдэг арга барилд мэргэшүүлэх, сургах шаардлага гарч байна.

2.2. “Онц байдал” гэдгийг олон улсын түвшинд хуульд заасан хүний зарим эрх, эрх чөлөөг тодорхой болон тодорхой бус хугацаагаар хязгаарлахыг ойлгодог. Онц байдлын үед хязгаарлах хүний эрхийн хэм хэмжээг заавал Үндсэн хууль болон бусад хуулиар зохицуулж өгсөн байх ёстой.

Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын 4 дүгээр зүйлийн 1-д “Улс үндэстний амьдралд аюул занал тулгарч, энэ тухай албан ёсоор зарлаж нийтийг хамарсан онц байдал тогтоосон үед энэхүү Пактад оролцогч улс Пактаар хүлээсэн үүргээсээ тухайн нөхцөл байдлын хурцадмал шинжид дүйх хэмжээгээр ухарсан арга хэмжээ авч болох бөгөөд тэр нь олон улсын эрх зүйгээр хүлээсэн бусад үүрэгт нь харшлах ёсгүйгээс гадна зөвхөн арьс үндэс, арьсны өнгө, хүйс, хэл, шашин шүтлэг буюу нийгмийн гарлаар алагчилах явдалд хүргэхгүй байх ёстой” гэж заасан байдаг.

Дэлхий дахинд 1907 оноос хойш нийт 48 удаагийн онц байдлыг зарлаж байсан байна. Эдгээрээс 11 удаагийн онц байдал нь улс төрийн шинжтэй үйл явдлаас үүдэн зарлагдсан бол бусад нь дайн болон байгалийн давагдашгүй хүчин зүйлээс шалтгаалан зарлагджээ.

Дэлхийн улс орнуудад 2007 оноос хойшхи хугацаанд онц байдал зарласан байдал

д/д	Улсын нэр	Он	Онц байда
1.	Áàí ãëàäåø	2007.01.11	Ñîí ãóóëèéí áîëñîí áà 20 16-íû өäөð ñ çөâø өөðñí өөð áàéí à.
2.	Òàéëàí ä, Áàí ãêî ê	2008.09.02	Åðөí õèé ñàð èðãýäèéí áîí áàéäàë çàðëà ñàðûí 14-í èé
3.	Ì î í ãî ë, Óëààí áààòàð	2008.07.01	Åðөí õèéëөã÷ ñîí ãóóëèéí èðãýäèéí æàâ çàì áàðààãүé ó÷èð 4 õî í î ãè çàðëàñàí .
4.	Áðî ãî ë	2008.03.02	Åðөí õèéëөã÷ î í û Àðì ñîí ãóóëèéí ä 18 õî í î ãèéí çàðëàñàí .
5.	Ï àêèñòàí	2007.11.03	Åðөí õèéëөã÷ áàéäàë çàðëà ñàðûí 15-í û ө
6.	Ãðåê	2007.08.25	Èõ õýì æýýí èө î í ö áàéäàë

2.3. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Ерөнхийлөгчийн тухай хууль, Онц байдлын тухай хуулиудад “Монгол Улсын Ерөнхийлөгч нь

Улсын Их Хурлын чөлөө цагт, хойшлуулшгүй тохиолдолд улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь онц буюу дайны байдал зарлах, түүнчлэн цэрэг хөдөлгөх захирамж өгөх бүрэн эрхтэй" талаарх зохицуулалт тусгагджээ.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч хуульд заасан бүрэн эрхийнхээ хүрээнд 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрийн 194 дугаар зарлигаар Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотод дөрөв хоногийн онц байдал зарласан.

Түүнчлэн Үндсэн хууль болон Онц байдлын тухай хуулийн дагуу Ерөнхийлөгч онц байдал зарласан бол Улсын Их Хурал зарлигийг гарсан өдрөөс хойш долоо хоногийн дотор хэлэлцэж батлах буюу хүчингүй болгоно. Хэрэв Улсын Их Хурал онц байдал тогтоох шаардлагагүй гэж үзвэл уул зарлиг хүчингүй болно гэж заажээ.

Улсын Их Хурал 2008 оны 7 дугаар сарын 3-ны өдөр онц байдал тогтоосон Ерөнхийлөгчийн зарлигийг хэлэлцэж, 52 дугаар тогтоолоор Ерөнхийлөгчийн 194 дугаар зарлигийг баталсан байна. Иймээс энэ үйл явдалтай холбоотойгоор Ерөнхийлөгч онц байдал зарласан нь Монгол Улсын Үндсэн хууль бусад хуулийн хүрээнд хүний эрх, эрх чөлөө, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахаар, хуулийн хүрээнд хийгдсэн арга хэмжээ гэж үзэж байна.

2.4. Харин онц байдлыг хэрэгжүүлэх, олон нийтэд түргэн шуурхай мэдээлэх, үр дагаврыг нь тайлбарлан таниулах, үймээн, самуунд оролцогчдыг баривчлах явцад хүний эрхийн багагүй зөрчил гарсан болохыг олон улсын болон дотоодын хүний эрхийн байгууллагууд шүүмжилж байгааг үндэслэлтэй гэж үзэж байна.

2.5. Онц байдлыг хэрэгжүүлэх, олон нийтийн эмх замбараагүй байдлыг тараах, түүнд оролцогчдыг саатуулах, баривчлах явцад 4 хүний амь нас хохирч, зарим иргэдийг хүнд гэмтээсэн нь хүний амьд явах эрхийг ноцтой зөрчсөн үйлдэл гэж үзнэ. Төрийн хуулийг сахиулж, иргэдийн амгалан тайван байдлыг хангах, хамгаалах чиг үүрэг бүхий байгууллага иргэнийхээ амьд явах эрхийг хангаж чадаагүй нь нэгэнт тодорхой байгаа ба олон улсын, дотоодын хүний эрхийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагууд хурцаар шүүмжилж, цагдаагийн байгууллагын алба хаагчид 4 иргэний амь насыг хохироосон гэж үзэн олон тооны мэдэгдэл, мэдээлэл хийснийг зүй ёсны асуудал гэж үзэж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн арван зургадугаар зүйлд Монгол Улсын иргэн амьд явах эрхтэй. Эрүүгийн хуульд заасан “Онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэний учир шүүхийн хүчин төгөлдөр тогтоолоор ялын дээд хэмжээ оногдуулснаас бусад тохиолдолд хүний амь нас бусниулахыг хатуу хориглоно” гэж, арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Онц болон дайны байдал зарласан тохиолдолд Үндсэн хууль болон бусад хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг зөвхөн хуулиар хязгаарлаж болно. Тийнхүү хязгаарласан хууль нь хүний амьд явах эрх, итгэл үнэмшилтэй байх, шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө, түүнчлэн хэнд боловч эрүү шүүлт тулгах, хүнлэг бус, хэрцгий хандахыг хориглосон хуулийн заалтыг “үл хөндөнө” гэж заасан. Үндсэн хуулийн энэхүү заалт онц байдал тогтоосон үед хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой олон улсын гэрээ конвенцийн шаардлагыг хангасан байна. Гэсэн хэдий ч цагдаагийн байгууллагын ажилтнууд Үндсэн хууль, Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенцийн заалтыг үл ойшоож, жагсаал

цуглаанд оролцсон хүмүүсийг тараах явцад иргэдийн амь нас хохирсныг юугаар ч зөвтгөх аргагүй. Зарим мэдээллийн эх сурвалжаар цагдаагийн ажилтнууд иргэдийг хойноос нь машинаар хөөж байгаад буудсан тухай мэдээлж байсан. Амь насаараа хохирсон иргэд гартаа галт зэвсэг барьж, хүний амь нас бусниулахыг завдаагүй, ийм нөхцөл байдал тогтоогдоогүй байна. Энэ ноцтой хэргийг Улсын Ерөнхий Прокурорын дэргэдэх Мөрдөн байцаах алба мөрдөн шалгаж байгаа хэдий ч мөрдөн байцаалтын ажиллагаа ихээхэн удаашралтай байна. Хэрэг шүүхээр эцэслэн шийдвэрлэгдээгүй боловч гэсэн амь насаа алдсан иргэдийг цагдаагийн ажилтан буудсан нь тогтоогдож байгаа гэдгийг холбогдох албаны эх сурвалжууд нэгэнт мэдээлсэн болно. Хууль журмын заалтыг үл биелүүлж, иргэдийнхээ амь насанд халдаж буудсан, тушаал шийдвэр, заавар өгсөн албан тушаалтныг үнэн зөвөөр тогтоож, зохих хариуцлага хүлээлгэхийг иргэд, хохирогчид хүлээсээр байна. Гэм буруутай хүмүүсийг нэг бүрчлэн олж тогтоон зохих хариуцлага хүлээлгэх нь цагдаагийн ажилтнууд хуулийн хүрээнд шударга, хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэж ажилладаг болоход нь хатуу сургамж болно гэж дүгнэж байна.

2.6. Түүнчлэн цагдаагийн ажилтнууд онцгой нөхцөл байдалд үүрэг гүйцэтгэх ур чадвар, хүний эрхийн талаарх мэдлэг хангалтгүй байгааг үүссэн нөхцөл байдал харууллаа.

Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулиар цагдаагийн байгууллага гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журам хамгаалах, харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгэх албан хаагчдад галт зэвсэг олгох, албан хаагчид нь уул зэвсгийг авч явах эрхтэй болохыг тогтоожээ. Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулийн 40 дүгээр

зүйлд “Гэмт үйлдлийг өөр арга хэрэгслээр таслан зогсоох боломжгүй бол цагдаагийн албан хаагч болон бусад хүний амь нас, эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулж болзошгүй байдлаар довтолсон, цагдаагийн болон дотоодын цэргийн хамгаалалтанд байгаа объект руу нууцаар нэвтрэн орсон, эсвэл зэвсэг хэрэглэн буюу бүлэглэн довтолсон, хүнийг барьцаанд авсан, ялтан цагдан хоригдогч оргосон, хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгт сэжиглэгдсэн этгээд зугтсан, зэвсэглэсэн этгээд зэвсгээ хураалгахыг эсэргүүцсэн, хорих, цагдан хорих, баривчлах байранд эмх замбараагүй байдал гарч, хүний амь нас, эд хөрөнгөнд ноцтой хохирол учрах бодитой нөхцөл байдал бий болсон тохиолдолд цагдаагийн албан хаагч урьдчилан сануулсны эцэст зэвсэг хэрэглэхээр” заажээ.

Үүний сацуу Цагдаагийн Ерөнхий Газрын даргын 1994 оны 75 дугаар тушаалаар “Цагдаагийн тусгай хэрэгсэл, мэх хэрэглэх заавар”-ыг, Улсын Ерөнхий Прокурор, Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2003 оны 15/05 дугаар тушаалаар “Харуул хамгаалалтын алба хаагч галт зэвсэг, нэг бүрийн тусгай хэрэгсэл, мэх хэрэглэх, нохой ашиглах заавар”-ыг баталж, зэвсэг хэрэглэх асуудлыг зохицуулжээ. Эдгээр хууль, дүрэм, зааврын заалтаас харахад цагдаагийн албан хаагч дээрх тохиолдлууд үүссэн бол урьдчилан сануулсны дараа шууд галт зэвсэг хэрэглэх эрхтэй байна. Харин галт зэвсгийг ямар хэмжээнд хэрэглэх, амь насыг хохироох хэмжээнд хэрэглэх эсхүл эсэргүүцлийг нь дарах, албадан саатуулах, баривчлах хэмжээнд хэрэглэх эсэх нь тодорхой биш байна. Монгол Улсын олон улсын гэрээ, конвенц болон Үндсэн хуульд “Монгол улсад зөвхөн хүнд, онц хүнд гэмт хэрэг үйлдэж, шүүхийн хүчин төгөлдөр тогтоолоор цаазаар авах ял шийтгүүлснээс бусад тохиолдолд хүний амь нас бусниулахыг хатуу

хориглоно” гэсэн заалт Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлийн “…урьдчилан сануулсны эцэст галт зэвсэг хэрэглэх эрх олгосон” заалттай нийцэж байгаа эсэхийг ч эргэн харж, хуулийн зохицуулалтыг илүү боловсронгуй болгох шаардлага байна.

2.7. Төрийн хууль бус халдлагад өртөж, ойр дотны хүнийхээ амь насаар хохирч, хагацал үзсэн хохирогчдод төрөөс шударга нөхөн төлбөр олгож, уучлалт гуйх нь Монгол төрийн үүрэг гэж үзэж байна. Хүний амь нас өөр бусад хор хохиролтой дүйхгүй хэмжээний ноцтой хохирол мөн. Хохирогчдын өнчирч хоцорсонар гэрийнхэн болох үр хүүхэд, өндөр настан, хөдөлмөрийн чадваргүй иргэдийг төр халамжиндаа авч тэжээн тэтгэх үүргээ биелүүлэх шаардлагатай байна.

2.8. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч онц байдал зарлахаас хоёр цагийн өмнө Монголын Үндэсний олон нийтийн радио телевизээр “…Хэрэв энэ ажиллагаагаа зогсоохгүй бол Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн эрх хэмжээнд байдаг алхам хийх шаардлага гарч магадгүй гэж ойлгож байна. Тийм алхам хиймээргүй байна. Гэвч шаардлага гарвал хийнэ” [10] гэж мэдэгдсэн боловч уг мэдэгдлийг нийтийн эмх замбараагүй байдалд оролцогчид болон бусад иргэдэд хангалттай хүргэх арга хэмжээ аваагүй. Иргэдэд хангалттай мэдээлэл хүргэж чадаагүй нь гэм зэмгүй иргэд хилсээр баривчилгаанд өртөж хохироход хүргэсэн байна. Онц байдал зарласны дараа цагдаагийн байгууллага 720 орчим хүнийг

[10] www.president.mn

баривчилж, 266 хүнийг цагдан хорьсон нь иргэдэд мэдээлэл хүрч чадаагүйгээс болсон гэж дүгнэхэд хүргэж байна.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний Эрхийн Дээд Комиссарын Газрын Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг дэмжих, хамгаалах асуудлаарх Тусгай илтгэгч болон Эрүүдэн шүүх, бусад хэрцгий, хүмүүнлэг бус харьцаа, шийтгэлийн асуудлаарх Тусгай илтгэгчийн Монгол Улсын Засгийн газарт хандан ирүүлсэн албан захидалд "Онцгой байдал зарлахдаа хөл хорьсон талаар иргэдэд хангалттай мэдээлэл өгөх арга хэмжээ аваагүй бөгөөд үүнээс болж гудамжинд байсан энгийн хүмүүс баривчлагдсан байна. Онцгой байдлын үеэр Монголын Үндэсний Олон Нийтийн адио телевизээс бусад бүх радио, телевизэд хориг тавьсан. Дээрх үйлдлийг Монгол Улсад үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөг боогдуулах гэсэн шууд оролдлого гэж үзэхэд хүргэж байна[11]" гэж дүгнэсэн юм.

Онц байдлын тухай хуулийн 16 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсгийн 4 дэх заалтад "Онц байдал тогтоосон тохиолдолд олшруулах болон дуу авиаг чангаруулах техник хэрэгслийн ашиглалтыг хязгаарлах буюу хориглох, шаардлагатай бол түр хураан авах, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлд хяналт тогтоох, эсхүл онц байдлыг цуцлах хүртэл үйл ажиллагааг нь зогсоох" арга хэмжээ авч болно гэж заасны дагуу олон нийтийн радио телевизээс бусад телевизийн үйл ажиллагааг онц байдал тогтоох хугацаанд түр зогсоосон байна.

[11] 2008 оны 8 дугаар сарын 19-ны AL G/SO 214 (67-14) G/SO 214 (53-21) MNG 1/2008

Монголын Үндэсний олон нийтийн радио телевизээс бусад телевизийн үйл ажиллагааг зогсоосон нь Олон нийтийн радио, телевизийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1 дэх хэсэгт заасан "Олон нийтийн радио, телевиз үйл ажиллагаандаа хараат бус байх, бодит мэдээлэл олж авах иргэний эрхийг хүндэтгэх, олон ургальч үзэл, ил тод байдлыг эрхэмлэх, аж ахуйн нэгж, байгууллага, албан тушаалтан, хувь хүн, улс төрийн намын эрх ашгийг бус нийт үндэсний эрх ашгийг дээдлэх" үндсэн зарчмыг баримталдаг ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд тул онц байдлын үед хамгийн тэнцвэртэй, бодит мэдээллийг хараат бусаар хүргэх боломжтой гэж үзсэнтэй холбоотой гэж үзэж болохоор байна.

Гэвч иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагууд бусад телевизүүдийн үйл ажиллагааг хаасныг хүний үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, мэдээлэл авах эрх, мэдээлэл тэнцвэртэй байхтай холбон хурцаар шүүмжилжээ. "Онц байдлыг зарлахдаа Монголын Үндэсний олон нийтийн радио телевизээс бусад хэвлэл мэдээллийн бие даасан хэрэгслийн үйл ажиллагааг түр зогсоосон нь мэдээллийн тэнцвэргүй хомс байдлыг үүсгэж, бодит байдлыг бүрэн дүүрэн харуулаагүй мэдээллийг нийгэмд цацах нөхцлийг бүрдүүлсэн. Нийгэм цочирдсон энэ үед мэдээллийн хомс байдал нь иргэдийн айдас түгшүүрийг улам нэмэгдүүлж, төрийн хамгаалалтанд итгэх итгэлийг нь алдагдуулаад байна. Энэ үйл явдал нь Монголын өнөөгийн нийгэмд ардчиллын баталгаа хэврэг, хүний эрхийн хамгааллын механизм нэн сул байгааг бэлхнээ харууллаа"[12] гэсэн байна. Мөн "Сүүлийн өдрүүдэд Монголын

[12] 2008.07.02 – Хүний эрхийн байгууллагуудын мэдэгдлээс

Үндэсний олон нийтийн радио телевиз нь нэг талыг баримталсан, эрх мэдлийн талд үйлчилж буй талаар иргэдээс мэдээлэл ирсээр буйд бид харамсан сэтгэл түгшсээр байна. Олон нийтийн өмнө хүлээсэн хариуцлагаа ёс төртэйгээр биелүүлж, иргэдийнхээ сайн сайхны төлөө энэхүү алдаагаа нэн даруй засаж, хууль ёсны үүргээ нэр төртэйгээр биелүүлнэ гэж бид найдаж байна”[13] гэжээ. Олон улсын болон дотоодын иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагуудын дүгнэлт, мэдэгдэл зэргээс үзвэл онц байдал тогтоосон үед иргэдэд хангалттай, бодит, үнэн зөв тэнцвэртэй мэдээлэл хүрч чадаагүй байна.

Онц байдлын үед Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигийг хэрэгжүүлэх, нийгмийн эмх замбараагүй байдлыг таслан зогсоох, хэвийн болгох ажлыг зохион байгуулах шуурхай штабыг Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн дэргэд байгуулж Штабын даргаар Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, орлогч даргаар Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн нарийн бичгийн дарга ажиллаж, бүрэлдэхүүнд нь Гадаад хэргийн сайд, Нийслэлийн засаг дарга бөгөөд Улаанбаатар хотын захирагч, Зэвсэгт хүчний жанжин штабын, Тагнуулын ерөнхий газрын, Цагдаагийн ерөнхий газрын, Хил хамгаалах ерөнхий газрын, Онцгой байдлын ерөнхий газрын, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын дарга нар багтаж шуурхай штабын мэдээлэл голдуу Монголын Үндэсний Олон Нийтийн Радио, Телевизээр цацагдаж байсан байна.

[13] 2008.07.06 – Онц байдалтай холбоотой хүний эрхийн мониторинг, хамгааллын эвслийн мэдэгдлээс

Хүний эрх, эрх чөлөөг хөндсөн тодорхой хязгаарлалт тогтоож, онц байдал зарлаж, түүнийг хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий шуурхай штабын бүрэлдэхүүнд хүний эрхийн үндэсний байгууллага болон иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагуудаас төлөөлөл оролцуулаагүй нь мэдээлэл нэг талыг барьсан, иргэдийн дуу хоолойг сонсгоогүй гэсэн дүгнэлтэнд хүргэх үндэслэл болсон байна.

Олон нийтийн эмх замбараагүй байдалтай холбоотойгоор хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн талаар нам, улс төрийн хүчнүүд, иргэд, төрийн албан хаагчид, улс төрчид болон иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагууд, хууль хяналтын байгууллагуудаас 2008 оны 7 дугаар сарын 1-нээс 2009 оны 1 дүгээр сар хүртэл 5 сарын хугацаанд 7 телевизээр цацагдсан 61 бичлэг, өдөр тутмын 8 сонин, 2 цахим хуудас, долоо хоног тутмын 3 сонингуудад нийтлэгдсэн 272 мэдээ, мэдээлэл, 45 ярилцлага түүнчлэн BBC, CCTV9, “Аль Жазира” зэрэг олон улсын мэдээллийн агентлагуудаар цацагдсан мэдээллүүдэд дүн шинжилгээ хийж үзсэн болно.

Дээрх мэдээ, мэдээлэл, ярилцлагад хяналт шинжилгээ хийж үзэхэд 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр болсон олон нийтийн эмх замбараагүй байдлын улмаас таван хүний амь нас үрэгдсэн, иргэд, ажил үүргээ гүйцэтгэж байсан албан хаагчид эрүүл мэнд, эд хөрөнгөөрөө хохирсон болон эмх замбараагүй байдлын үед төр, засгаас авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ, түүний үр дүнг талаар иргэд, иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагууд, улс төрчид өөр, өөрийн байр сууринаас авч үзэж үзэл бодлоо илэрхийлж байсан байна. Эдгээр мэдээллийн хэрэгслүүдээр доорх хүний үндсэн эрхүүд зөрчигдсөн гэж үзсэн байна.

1.Хүний амьд явах эрх ноцтой зөрчигдөж цагдаагийн ажилтнууд онц байдал тогтоосны дараа 4 хүнийг буудаж амь насыг нь хохироосон;

2.Мэдээлэл түгээх үйл ажиллагааг хязгаарлаж Монголын Үндэсний олон нийтийн радио телевизээс бусад телевизүүдийн үйл ажиллагааг түр хааснаар үнэн бодит мэдээлэл иргэдэд хүрээгүй;

3.Улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчих, халдашгүй чөлөөтэй байх эрх зөрчигдөж онц байдлын үед хөл хорио тогтоосон нутаг дэвсгэрээс өөр газарт явж байсан иргэдийн эрх чөлөөнд халдаж албадан саатуулсан, баривчилсан;

4.Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн дагуу баривчлагдан саатуулагдсан хүмүүсийн гэр бүлийнхэн болон өмгөөлөгчдөд нь нэн даруй мэдэгдээгүй. 2008 оны 7 дугаар сарын 4-ний өдрийн байдлаар 30 хүн гэр бүлийнхэнтэйгээ холбогдоогүй;

5.Албадан саатуулагдсан, баривчлагдсан хүмүүс, хүүхэд, эмэгтэйчүүдтэй хэрцгий харьцаж, зодож цохисон, хоол ундгүй, хүнд нөхцөлд бөөнөөр нь хорьсон;

6.Баривчлагдсан, саатуулагдсан хүмүүст эрхийг нь танилцуулаагүй, баривчилсан үндэслэлийг хэлээгүй, өмгөөлөгчгүй байцаалт авсан, эрх зүйн туслалцаа авах эрхийг нь зөрчсөн;

7.Цагдаа, хүчний байгууллага жагсаал цуглааныг онц байдал тогтоох хэмжээнд хүргэлгүйгээр таслан зогсоох боломж байсан боловч хүсээгүй, зориуд зохион байгуулсан;

8.Амь насаа алдсан хүмүүсийн ар гэрийнхэн, эрүүл мэндээрээ хохирсон иргэдэд төрөөс нөхөн төлбөр олгох.

2.9. Үймээн самууны үеэр болон онц байдал тогтоосноос хойш иргэдийг хоморголон, нийтээр нь баривчилж, иргэдийн халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг зөрчсөн гэж хүний эрхийн байгууллагууд үзэж байна. Комисс ч ийм дүгнэлт хийж байна. Онц байдал зарласны дараа буюу 7 дугаар сарын 2, 3-ны өдрүүдэд Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссоос албадан саатуулах, баривчлах төвд очиж нөхцөл байдалтай нь танилцахад 26 хүүхэд, 21 эмэгтэй нийтдээ 716 хүн баривчлагдан саатуулагдсан байсан байна. Үймээн самуунд оролцсон хүмүүсийг баривчлах ажиллагаа 7 дугаар сарын 1-ээс эхлэн сар орчим хугацаанд үргэлжилжээ. Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс олон нийтийн эмх замбараагүй байдлын улмаас баривчлагдсан, цагдан хоригдсон, ял шийтгүүлсэн 100 хүнээс санал асуулга авч үзэхэд 7 дугаар сарын 1-ний өдөр 58 хүн, 7 дугаар сарын 2-10-ны өдрүүдэд 12 хүн, бусад нь 7 дугаар сарын 10-аас хойш баривчлагдсан байна.

2008 оны 8 дугаар сарын 27-ны өдрийн байдлаар нийт баривчлагдсан 700 гаруй хүнээс 154 хүн сэжигтэн яллагдагчаар цагдан хоригдож, 180 хүн бусдын батлан даалтанд гадуур шалгагдаж, нийт баривчлагдсан хүмүүсийн 50 гаруй хувь нь баривчлах байрнаас суллагдсан байна. Прокурор, цагдаагийн байгууллагаас авсан сүүлийн үеийн мэдээгээр 7 дугаар сарын 1-ний гэх хэрэгт 280 орчим хүнийг буруутган ял төлөвлөж энэ хэрэг дуусаж байна. Иймээс хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгөх, эрх чөлөөг нь

хязгаарлахыг хориглосон Үндсэн хуулийн заалтыг зөрчиж, олноор нь хоморголон баривчилсан гэсэн дүгнэлтийг хийж болохоор байна.

Онц байдал тогтоох тухай Ерөнхийлөгчийн зарлигт Улаанбаатар хотын төвийн хэсэг буюу Бага тойрууд шөнийн 22.00 цагаас өглөөний 08.00 цаг хүртэл хөл хорьж, зөрчсөн этгээдийг цагдаа буюу цэргийн эргүүл хөл хорих цаг дуустал, иргэний үнэмлэх, бичиг баримтгүй бол хэн болохыг нь тогтоох хүртэл, гэхдээ 72 цагаас илүүгүй хугацаагаар албадан саатуулах тухай заасан байна. Гэтэл баривчлагдсан хүмүүсийн дунд судалгаа хийж үзэхэд ихэнхи санал асуулгад оролцогч нь Сүхбаатарын талбайн дэргэдээс баригдсан гэж хариулсан ба зарим нь "Цэцэг" төв, Баянбүрдийн тойрог, "Ардын эрх" сонины газар, Гэмтлийн эмнэлэг, Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Ленин клуб, Бөхийн өргөөний урд талын автобусны буудал, Баруун дөрвөн зам, "Тэнгис" кино театр, МУИС-ийн хичээлийн 1 дүгээр байр, 1 дүгээр хороолол, Баянгол дүүргийн 2 болон 9 дүгээр хороо, Төв номын сан, Цэргийн Госпиталын орчмоос баригдсан гэж хариулсан байна. Хөл хорьсон бүсээс гадна явж байсан иргэдийг баривчилж, албадан саатуулсан нь онц байдал тогтоосон Ерөнхийлөгчийн зарлигийг зөрчсөн байна.

2.10. 2008 оны 7 дугаар сарын 1-2-нд шилжих шөнө олон зуун хүн нэгэн зэрэг баривчилснаас шалтгаалан албадан саатуулах, баривчлах байрны багтаамж хэтэрч, нэг камерт 30 орчим хүнийг бөөнөөр нь хорьж байснаас агаарын бохирдол ихтэй байсан байна. Үүнээс гадна байрны багтаамж хүрэлцээгүйгээс задгай талбай дээр нар, бороонд хүмүүсийг бөөнөөр нь галуун цуваагаар суулгаж, мөрдөн байцаалтын ажиллагааг явуулж, хүнлэг бусаар хандаж байсан байна. Иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагуудаас хийсэн судалгаагаар ундны цэвэр ус хангалттай

байсан уу гэсэн асуултанд 75 хувь нь үгүй гэж хариулсан[14]. Баривчлах байранд байсан хүмүүсийг шаардлагатай хоол хүнсээр хангаагүй байна. Жишээ нь, эхний өдөр зарим газарт огт хоол, ус өгөөгүй, зарим газар нэг ширхэг боорцог, крантны уснаас өөр юм өгөөгүй, хоёр дахь өдөр цай өгчээ[15].

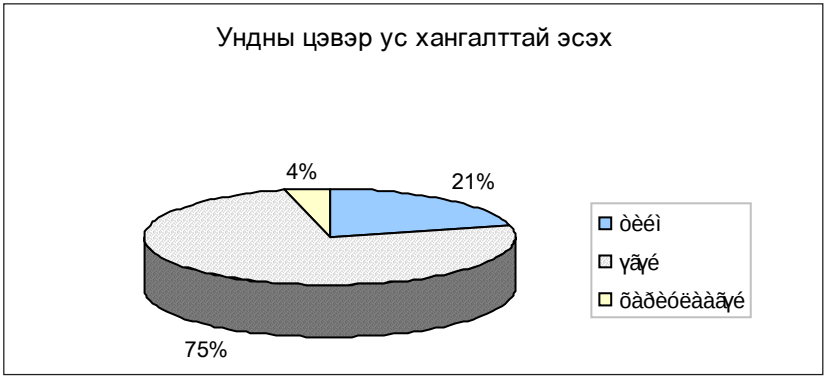

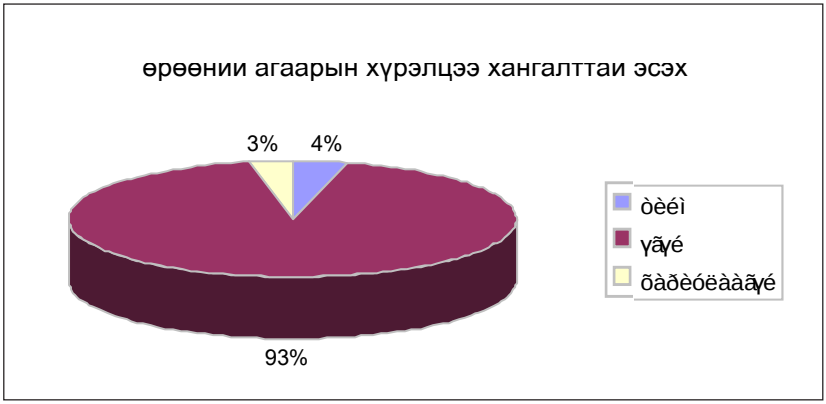

[14] Онц байдалтай холбоотой хүний эрхийн зөрчлийн мониторинг, хамгааллын эвсэл, баримтжуулалтын тайлан, 22-р талд

[15] Онц байдалтай холбоотой хүний эрхийн мониторинг, хамгааллын эвслийн мэдэгдэл

2.11. Комисс дээрх нөхцөл байдалд дүгнэлт хийж гэм буруугүй хүмүүсийг нэн даруй суллах, байцаалт авахдаа өмгөөлөгч оролцуулах, гэмт хэргийн холбогдолтой хүмүүсийг шүүхийн шийдвэр гаргуулж холбогдох газарт нь яаралтай байршуулах арга хэмжээ авахыг эрх бүхий байгууллагуудад санал болгосон. Комиссоос тавьсан саналын дагуу Нийслэлийн өмгөөлөгчдийн зөвлөлийн салбар хороод болох “Нийтийн эрх ашгийг хамгаалах стратегийн өмгөөллийн хороо”, “Насанд хүрээгүй иргэдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх хороо”, “Гадаад харилцааны асуудал эрхэлсэн хороо”-дын 25 өмгөөлөгчийг “Олон нийттэй харилцах төрийн бус байгууллагуудын эвслийн мониторингийн ажлын хэсэг”-ээс зохион байгуулсан хамтарсан уулзалтанд оролцуулсны үндсэн дээр тэдгээр өмгөөлөгчид, нийслэлийн 6 дүүргийн Цагдаагийн хэлтэс дээр биечлэн очиж сэжигтнүүдийн ар гэрийнхэнд хууль зүйн зөвлөгөө өгсөн. Мөн Улсын мөрдөн байцаах газарт Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын харьяа Цагдан хорих 461 дүгээр ангиас байцаалт авахаар ирүүлсэн сэжигтнүүдэд хууль зүйн зөвлөгөөг өгч, мөрдөн байцаалтын ажиллагаанд оролцсон байна. 2008 оны 8 дугаар сарын байдлаар Монголын өмгөөлөгчдийн холбооноос төлбөрийн чадваргүй нь холбогдох баримтаар нотлогдсон 5 хүнд өмгөөлөгч томилон ажилласан байна.

Гэвч баривчлагдан шалгагдаж буй хүмүүсийн нөхцөл байдалд хяналт тавихаас өмнө хүмүүсийг баривчлахдаа баривчлагдсан үндэслэлийг хэлээгүй, тэдний ар гэрийнхэнд нэн даруй мэдэгдээгүй, баривчлах, байцаалт авах үедээ өмгөөлөгч авах, өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх эрхийг сануулаагүй, насанд хүрээгүй, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдээс байцаалт авахдаа эцэг эх, хууль ёсны төлөөлөгч, өмгөөлөгчийг байлцуулагүй зэрэг хүний

эрхийн зөрчлүүд байсан нь иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагуудын судалгаанаас харагдаж байна.

2.12. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын 7 дугаар зүйлд "Хэнд ч эрүү шүүлт тулгах, хэрцгий, хүнлэг бусаар, нэр төрийг нь доромжлон харьцах буюу шийтгэхийг хориглоно" гэснээс гадна Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий хүнлэг бусаар хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенцийн 2 дугаар зүйлийн 2-т " Дайны байдал, аюул занал, дотоодын улс төрийн тогтворгүй байдал, нийтийг хамарсан онц байдал тогтоох зэрэг нь эрүүдэн шүүхийг зөвтгөх үндэслэл болохгүй" гэж заасан байдаг. Манай улсын дотоодын хууль тогтоомжид ч энэ эрхийг баталгаажуулж өгсөн. Иймээс онц байдал тогтоосон, олон нийтийн эмх замбараагүй байдал бий болсон нөхцөл байдлууд нь эрүүдэн шүүх, хүнлэг бусаар хэрцгий хүний нэр төрийг доромжлон харьцах шийтгэхийг зөвтгөх үндэслэл болохгүй.

Гэвч үймээн самуунд оролцсон иргэдийг баривчлах, саатуулах, байцаах явцад хүнлэг бус хэрцгий харьцсан, эрүүдэн шүүсэн, хэрэг тулган хүлээлгэхийг оролдож хүний эрхийг зөрчсөн тухай гомдол, мэдээлэл багагүй гарсан. Ялангуяа, хүний эрхийг хамгаалах иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагуудаас гаргасан удаа дараагийн мэдэгдэлд энэ тухай тэмдэглэж, эрх нь зөрчигдсөн тодорхой тохиолдлуудыг дурдсан байна.

Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс нөхцөл байдлыг тодруулахаар ял шийтгүүлсэн 100 хүнээс санал асуулга авч үзэхэд баривчлах, байцаах явцад зодсон, хүч хэрэглэсэн, дарамталсан зүйл байна

уу гэсэн асуултанд 88 хувь нь тийм гэж, 12 хувь нь үгүй гэж хариулсан байна.

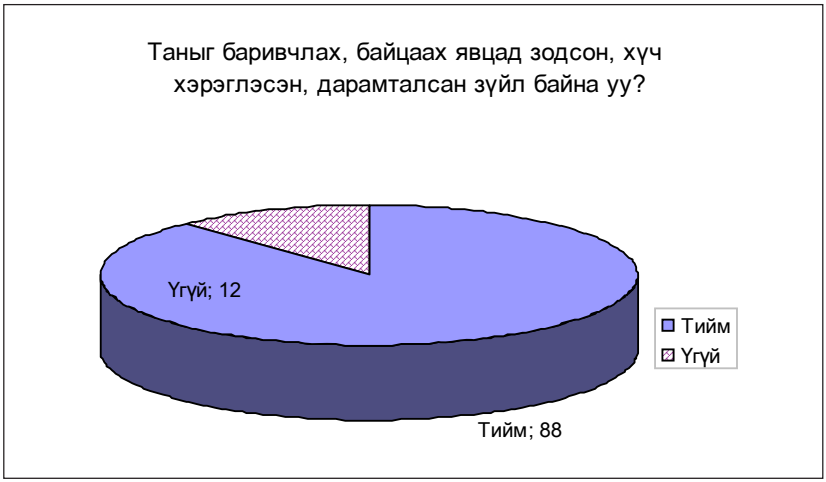

Санал асуулгад оролцсон зарим хүмүүс “Дэнжийн мянгад өмгөөлөгчгүй байцааж зодсон. Цахилгаан бороохой хэрэглэж, сэтгэл санааны дарамтанд орсон”, “Намайг мөрдөн байцаалтын явцад хуурч мэхэлсэн. Ганц чулуу шидлээ гээд та нарыг шоронд хийхгүй. Их л удаж захиргааны арга хэмжээ авна биз. Олон мянган хүнийг шоронд хийх зай ч байхгүй гэх мэтээр хуурч байсан”, “Намайг зодож хэрэг хүлээлгэсэн. Байцаагч хуурсан. Чулуу шидсэн гэвэл яах ч үгүй явуулна. Шидсэн гэж хэлэхгүй бол ганц худгийн шоронг мэдэх үү, тэнд хийчих нь шүү гэж айлгасан”, “Хүч хэрэглэж, эрүүдэн шүүж, худал мэдүүлэг авсан. Мэдүүлэг зохион бичиж зодож гарын үсэг зуруулсан”, “Үүнийг бичихэд үнэхээр хүнд байна. Учир нь тэр олон цагдаа нар бүгд зодсон. Дэнжийн мянга дахь албадан саатуулах төвийн цагдаа нар ухаан алдахад тогоор

цохиулж сэрээгээд дахиад зодсон", "Зодсон. Гэрээс гаргаад машинд суулгаад "Чи чулуу шидсэн биз дээ" гээд зодсон. За болъё, зүгээр чи цонхоор компьютерын процесс шидсэн гээд хэлчих. Чи шүүхдээд зүгээр ялгүй гарчихна гэж хэлсэн. Ингэж зодуулж байхаар зөвшөөрчих гээд намайг зодсон. Тэгэхээр нь би хэлсэн, айсан, өвдсөн" гэж хариулсан байна.

Эрүүдэн шүүгдсэн, зодуулсан, дарамтлуулсан талаар гомдлоо гаргасан уу гэсэн асуултанд 45 хувь нь тийм, 52 хувь нь үгүй гэж,3 хувь нь асуултад хариулаагүй, харин таны гомдлыг хэрхэн шийдвэрлэсэн бэ гэсэн асуултанд гомдол гаргасан хүмүүсийн 69 хувь нь миний гомдлыг шийдвэрлээгүй, авч хэлэлцээгүй гэж хариулсан байна.

Ийм төрлийн гомдлуудыг нь цаг тухайдаа гаргаагүйгээс түүнийг нь нотлох боломж алдагдсан байж болно. Тодорхой гэмт хэрэгт холбогдон цагдан хоригдсон хүмүүсийг цагдан хорих байранд хүлээн авч үзлэг хийхэд зодуулж, цохиулсан, биедээ гэмтэл, шарх авсан цөөнгүй хүмүүс байсан тухай албаны эх сурвалж мэдээлж байсан болно.

Эрүүдэн шүүгдсэн, зодуулж цохиулсан, хэрэг тулган хүлээлгэх гэсэн утга агуулгатай гомдлыг Хүний эрхийн үндэсний комисст 10 иргэн, Улсын Ерөнхий Прокурорын дэргэдэх Мөрдөн байцаах албанд 11 иргэн гаргаж, шалгагдсан боловч Нийслэлийн прокурорын газарт хянагдан эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзаж хаасан байна. Мөрдөн байцаах албанд гаргасан иргэдийн гомдлын 3 нь резинэн сумтай буугаар буудуулсны улмаас нүд нь сохорсон, гэмтсэн, бусад нь цагдаагийн ажилтнуудад зодуулж, дарамтлуулж, хүчээр хэрэг хүлээсэн, хилс хэрэгт шийтгүүлэх гэж байна гэсэн

утгатай байсан байна[16]. Эрүү үүсгэхээс татгалзаж хаасан эдгээр материалуудтай тус Комисс судалгааны зорилгоор танилцах хүсэлт тавьсан боловч Нийслэлийн Прокурорын удирдлагууд Комиссын хүсэлтийг хүлээж аваагүй[17].

Дээрх баримт, судалгаанууд нь олон нийтийн эмх замбараагүй байдал бий болгосон хүмүүсийг саатуулах, баривчлах, байцаах явцад эрүүдэн шүүх болон хүнлэг бусаар, хэрцгий, догшин харьцах зөрчил ямар нэг хэмжээгээр гарч байсан гэж үзэх үндэстэй байна. Гэхдээ тэдгээр хүмүүсийг албадан саатуулах, баривчлах үед цагдаагийн ажилтнуудыг эсэргүүцсэн, амь, биед нь халдсан хүмүүст эрх, үүргийнхээ дагуу нэг бүрийн тусгай хэрэгсэл болох бороохой, гав, хүлэг хэрэглэсний улмаас тэдгээр хүмүүст гэмтэл бэртэл учирсан байхыг үгүйсгэхгүй. Тодруулбал хүч хэрэглэсэн нь хууль ёсны болон хууль бус байсан эсэхийг ялгаж салгасан судалгаа дүгнэлт гараагүй, тийм ч боломж байхгүй гэдгийг дурдах нь зүйтэй.

2.13. 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний үймээн самуунд оролцсон хүмүүсийн үйлдлийг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 145 дугаар зүйл “Бусдын эд зүйлийг хулгайлах”, 146 дугаар зүйл “Бусдын эд зүйлийг булаах”, 147 дугаар зүйл “Бусдын эд зүйлийг дээрэмдэх”, 153 дугаар зүйл “Бусдын эд хөрөнгийг санаатайгаар устгах

---

[16]2008 оны 7-р сарын 1-ний үймээнтэй холбоотой гомдол мэдээллийн шийдвэрлэлтийн судалгаа. УЕП-ын дэргэдэх Мөрдөн байцаах алба. 2009 он.

[17] ХЭҮК-ын тухай хуулийн 19 зүйлийн 18.3 дахь хэсэг: Комиссын гишүүн нь хүний эрхийн асуудлаар судалгаа хийх зорилгоор эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзсан, хэрэгсэхгүй болгогдсон, шүүхээр шийдвэрлэгдсэн эрүү, иргэний хэргийн материалтай танилцаж болно.

гэмтээх”, 155 дугаар зүйл “Гэмт хэрэг үйлдэж олсон эд хөрөнгийг авах, борлуулах”, 179 дүгээр зүйл “Нийтийн эмх замбараагүй байдал бий болгох” зүйл ангиар зүйлчилж, ял шийтгэл оноосон байна.

Нийслэл дүүргүүдийн Шүүхээр хэрэг нь шийдвэрлэгдэж ял шийтгүүлсэн 244 хүнд оногдуулсан ял шийтгэлийн байдлыг дараах хүснэгтээр харуулав.

Çүéë àí ãè	Õүí èé ò î	2 õүðòүé æèë	2-3 æèë	3-ààñ äýýø æèë	Òүí ñүí	Ò òãò ö	Áàðèâ-ëàõ	Õүòãàòãàõ áî ëãà ñí í
179 äүãýүð çүéëèéí 179.1 äүõ õýñүã /í èéò/	187	45	92	45	-	-	8	4
179 äүãýүð çүéëèéí 179.1 äүõ õýñүã /äàí ãàðàà/	97	10	58	25	-	-	4	-
155 äóãàð çүéëèéí 155.1 äүõ õýñүã	61	50	-	2	-	2	-	1
151 äүãýүð çүéëèéí 151.1 äүõ õýñүã	8	-	-	-	-	-	8	-
147 äóãàð çүéëèéí 147.1 äүõ õýñүã	14	-	5	9	-	-	-	-
147 äóãàð çүéëèéí 147.2 äàõü õýñүã	38	-	1	36	-	-	-	1
147 äóãàð çүéëèéí 147.3 äàõü õýñүã	2	-	-	-	-	-	-	2
145 äóãàð çүéëèéí 145.1 äүõ õýñүã	-	-	-	-	-	-	-	-
145 äóãàð çүéëèéí 145.2 äàõü õýñүã	8	5	3	-	-	-	-	-
145 äóãàð çүéëèéí 145.3 äàõü õýñүã	13	-	-	13	-	-	-	-
114 äүãýүð çүéëèéí 114.1 äүõ õýñүã	1	1	-	-	-	-	-	-

Комисс үймээн самууны хэрэгт холбогдогсдыг хэт хатуу чанга ял шийтгэл оноохыг зориуд зохион байгуулж, харгис хэрцгий ял шийтгэл оноож байна гэсэн гомдол, мэдээлэл ихээхэн гарч байгаад дүгнэлт хийж, ерөнхий дүр зургийг харуулах, зорилгоор Нийслэлийн дүүргүүдийн шүүхийн 45 таслан шийтгэх тогтоолыг уншин судалж, 244 хүнд оноосон ял шийтгэлийн байдалд судалгаа хийж үзэв. Үймээн самууны хэрэгт нийтдээ 280 орчим хүн ял шийтгүүлж байгаа гэж үзвэл судалгааны обьектын хамрагдалт 87.1 хувьтай байгаа учраас судалгааны үр дүн бодитой гэж үзэж болно.

Дээрх судалгаанаас харахад нийт ял шийтгүүлсэн 244 хүний 86.6 хувьд нь хорих ял, 8.9 хувьд нь баривчлах, 0.8 хувьд нь торгох ял оноож, 8 хүнд нь холбогдох хэргийг хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэжээ.

Үймээн самууны хэрэгт оролцсон хүмүүст холбогдох хэргийг хянан шийдвэрлэсэн байдлыг зөв буруу гэдгээр нь бус эдгээр хүмүүст холбогдох хэргийг шийдвэрлэж, ял шийтгэл оноосон байдлыг шүүхийн ял шийтгэлийн өмнөх жилийн улсын дундаж үзүүлэлттэй харьцуулж дүгнэлт хийв.

2007 онд улсын хэмжээнд 8463 хүн, 2008 онд 8495 хүн гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцогдож ял шийтгүүлсний 49.2-50.6 хувьд нь хорих /хорих ялыг нь биечлэн эдлүүлэх/, баривчлах ял оноож байсан байна.[18] Үймээн самууны хэрэгт холбогдсон хүмүүст оноосон ял шийтгэлийг сүүлийн 2 жилийн улсын дундажтай харьцуулж үзэхэд үймээн самууны хэрэгт холбогдогсдод оноосон

[18] 2007,2008 оны шүүхийн статистик мэдээ тайлангаас.

хорих болон баривчлах ялын хэмжээ бараг 2 дахин их[19] байгаа нь дээрх мэдээ судалгаанаас харагдаж байна.

Эдгээр хэргүүд давж заалдах болон хяналтын шатны шүүхээр дийлэнх нь хянагдаж ял шийтгэлийг нь хөнгөрүүлсэн, зарим үйлдэл, хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон, хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэл оноосон тохиолдол цөөнгүй гарч байсан. Тухайлбал, Нийслэлийн давж заалдах шатны шүүхээр 174 хүнд холбогдох 35 хэрэг /бүрэн бус мэдээгээр/ хянан хэлэлцэгдсэнээс 11 хүнд оноосон хорих ялын хэмжээг багасгаж, 1 хэргийг нэмэлт мөрдөн байцаалтанд буцаан, 2 хүнд оноосон хорих ялыг тэнсэж, 3 хүнд оноосон хорих ялыг хорихоос өөр төрлийн ялаар сольж, 9 хүнд холбогдох зарим зүйл ангийг, 1 хүнд холбогдох хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон байна. Түүнчлэн, Улсын Дээд Шүүхийн хяналтын шатны хуралдаанаар эдгээр хэргүүд хянагдаж, цөөнгүй хүний ял шийтгэлийг хөнгөрүүлж, хэрэг, үйлдлийг хэрэгсэхгүй болгосоор байна.[20]

Монгол Улсын Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссоос олон нийтийн эмх замбараагүй байдалд оролцсон гэж шалгагдан, ял шийтгүүлж,

---

[19] Зууны мэдээ сонин. 2009 оны 3-р сарын 5. Дугаар:49/3121/ 1-р нүүр. “Өмнөх 2 жилд нийт ял шийтгүүлэгчдийн 49.9 хувьд нь л хорих, баривчлах ял оноож байсан бол үймээн самууны хэрэгт холбогдогсдын 95.5 хувьд нь хорих болон баривчлах ял оноосон.

[20] Үймээн самууны тодотголтой шүүх хурлууд УДШ-д өдөр алгасахгүй болж байна. Тухайлбал өчигдөр ЭХ-ийн 179, 147-д заасан үндэслэлээр Н, Б нарт оноосон 7 жилийн хорих ялыг 6 болгож өөрчлөв. М, Э нарт ЭХ-ийн 147-д заасан үндэслэлээр оноосон 6 жилийн хорих ялыг өөрчилж, 155-д зааснаар 3 сар баривчлах болгосон байна. Түүнчлэн Б, Б нарт оноосон 6 жилийн хорих ялыг 3 жил 4 сар болгон өөрчилсөн байна.”

ялаа эдэлж буй 100 хүний дунд санал асуулга явуулж дараах асуултуудаар судалгаа хийж үзсэн болно.

· Нийт санал асуулгад оролцсон хүмүүсийг насны байдлаар ангилан авч үзвэл:

Насны ангилал	16-18	19-25	26-29	30-35	36-40	40-өөс дээш
Õүí èé òì î	26	41	16	8	3	6

· Та дээрх шүүхээс оноосон ял шийтгэлийг хүлээн зөвшөөрч байна уу? гэсэн асуултанд:

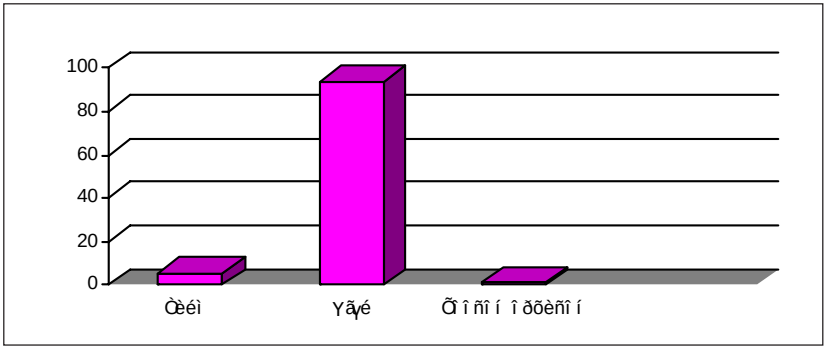

Нийт санал асуулгад оролцогчдын 94 хувь нь хүлээн зөвшөөрөхгүй гэсэн бол 5 хувь нь хүлээн зөвшөөрнө, 1 хувь нь бөглөөгүй орхисон байна.

Үүний зэрэгцээгээр үймээн самууны хэргийг хянан шийдвэрлэх шүүх хуралдааныг зориуд хаалттай хийж, шүүн таслах үйл ажиллагаа ил тод байх зарчмыг гажуудуулж, үнэн бодит байдлыг

ард түмнээс далд, насанд хүрээгүй нэг хүний хэрэгтэй хамт насанд хүрсэн олон хүний хэргийг хамтатган хаалттай шүүх хуралдаанаар хэлэлцэж байна гэсэн шүүмжлэлийг иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагууд, иргэд гаргаж байсан. Манай Комиссын судлан үзсэн шүүхийн таслан шийтгэх тогтоолоос харахад 244[21] хүнд холбогдох 45 хэргээс 16 хэргийг хаалттай шүүх хуралдаанаар хянан хэлэлцсэн байв. Хэргийг мөрдөн шалгасан болон хяналт тавьсан прокурорын ажилтнуудаас ямар нөхцөл байдлыг харгалзан хэргийг ийм маягаар нэгтгэн мөрдөж ял төлөвлөснийг лавлахад зураг бичлэгэн дээр хамт байсан, хамт явж байгаад баригдсан, нэг төрлийн үйлдэл хийсэн зэрэг шалгуурыг нь үндэслэж хамтруулсан гэсэн тайлбар өгч байв. Дээрх тайлбар болон судалгаанд хамрагдсан хэргийн 60 гаруй хувийг нээлттэй хэлэлцсэн зэргээс үзэхэд үймээн самууны хэргийн бодит байдлыг иргэдээс нууцлахын тулд шүүх хуралдааныг хаалттай хийсэн гэж дүгнэх боломжгүй юм.

Шүүхийн практикаас харахад эрүүгийн хуулийн 179 дүгээр зүйлээр буюу түйвээн үймүүлэх, эвдэн бусниулах, галдан шатаах, эд хөрөнгө устгах, галт зэвсэг, тэсэрч дэлбэрэх бодис хэрэглэх буюу төрийн төлөөлөгчийг зэвсэглэн эсэргүүцэх замаар нийтийн эмх замбараагүй байдлыг зохион байгуулсан, өдөөн турхирсан хэрэг гарч байгаагүй бөгөөд энэ зүйл ангийг ялангуяа, “өдөөн турхирах” гэдгийг яаж ойлгох, хэрхэн хэрэглэх талаар Улсын Дээд Шүүхээс албан ёсны тайлбар гараагүй байна. Тиймээс энэ зүйл

[21] Тайлбар: Судалгаанд хамрагдсан 244 хүний 23-нь насанд хүрээгүй хүн байв. 1-2 насанд хүрээгүй хүний хэргийг насанд хүрсэн 1-9 хүний хэрэгтэй хамтатган хаалттай шийдсэн байна.

ангийг зөв хэрэглэсэн эсэх, үймээн самуунд оролцсон хүмүүсийг энэ зүйл ангиар шийтгэх үндэслэлгүй, олон улсын практикт зөвхөн зохион байгуулагчдыг нь шийтгэдэг гэсэн санал, шүүмжлэл нэлээд гарсан байна. Энэ үймээн самуунд оролцож чулуу, мод шидэж, нийтийн эмх замбараагүй байдлыг өдөөн турхирсан гэсэн хэргээр зөвхөн Эрүүгийн хуулийн 179 дүгээр зүйлээр Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссын судалгаанд хамрагдсан 244 хүний 97 хүн ял шийтгүүлсэн байна. Эрүүгийн хуулийн 179 дүгээр зүйлд заасан гэмт хэрэг нь хүндэвтэр гэмт хэрэг[22]-ийн ангилалд багтаж тухайн зүйл ангид торгох, баривчлах, 2-5 жил хүртэл хорих ял заасан бөгөөд оноосон хорих ялыг нь тэнсэх боломжтой байдаг. Гэтэл энэ зүйл ангиар ял шийтгүүлсэн 97 хүний 4 хүнд нь баривчлах ял оноож, бусдад нь зөвхөн хорих ял оноож биечлэн эдлүүлэхээр шийдвэрлэжээ.

Аливаа улс орон гэмт үйлдэл гэдгийг зөвхөн эрүүгийн хуулиараа тодорхойлдог бөгөөд энэ гэмт үйлдлийг маш тодорхой, ойлгомжтой томьёолж, тодорхойлох нь олон улсын нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хүний эрхийн хэм хэмжээ байдаг. Өөрөөр хэлбэл, Эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэхийг хатуу хорьж, гэм буруу нь гарцаагүй нотлох баримтаар тогтоогдсон нөхцөлд уг хуулийг хэрэглэдэг[23] нь хуулийн онцлог зарчим байдаг.

Сүүлийн жилүүдэд Эрүүгийн болон Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийг хэд дахин өөрчилж, шинэчилж хүний эрхийг хангах, хамгаалах чиглэлээр олон чухал ахиц дэвшил гарсныг хэн ч үгүйсгэхгүй. Гэвч эрүүгийн ял шийтгэлийн бодлого, шүүхийн эрх

---

[22] Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн 17-р зүйлийн 17.3 дахь хэсэг.

[23] Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. 3, 4-р зүйл. 2008 он.

хэмжээ, эрүүгийн хуулийн зүйл, заалтын нэр, томьёо, ойлгомжгүй байдлын талаар хуульчид, эрдэмтэн, судлаачид хурцаар шүүмжилсээр байгаад хууль санаачлагчид, хууль тогтоогчид анхаарлаа хандуулах шаардлагатай байна. Нийгэмд үүссэн шударга бус үйл явдал, сонгуулийн будлианаас үүдэлтэй нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлаас шалтгаалж, олон зуун иргэд ял шийтгүүлж, ажил амьдралаараа хохирч байгаад Комисс харамсаж байна.

Гурав. Санал, зөвлөмж

Өнгөрсөн оны 7 дугаар сарын 1-нд болсон үйл явдал дээр хийсэн дүгнэлттэй холбогдуулан хүний эрх, эрх чөлөөг хангах баталгааг улам бүр боловсронгуй болгох, гарсан зөрчил дутагдлыг арилгах үүднээс дараахь санал, зөвлөмжийг гаргаж байна.

1. Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай хуулийг шинэчлэн боловсруулж, иргэд, иргэний нийгмийн болон төрийн бус байгууллагууд жагсаал цуглаан хийх замаар үзэл бодлоо илэрхийлэхдээ улс төрийн буюу орон нутгийн засаг захиргааны удирдлагаас бүртгэл нэрийн дор зөвшөөрөл авдаг тогтолцоог өөрчлөх, нийтийг хамарсан үймээн самуун, хууль бус жагсаал цуглааныг таслан зогсоох, зэвсэг хэрэглэх зохицуулалтыг боловсронгуй болгож, энэ үйл ажиллагаанд хүний амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учруулахгүйгээр хүний эрхийг хүндэтгэж ажилладаг арга барилд сургах;

2. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг зохицуулж буй хууль тогтоомжийг судлан үзэж, цагдаагийн байгууллагыг

шаардлагатай тоног төхөөрөмж, тусгай хэрэгслээр хангаж, ажиллах нөхцөл бололцоог нь хангаж өгөх;

3. Төрийн бодлого, төрийн албан тушаалтны үйл ажиллагааны талаар иргэдийн санал хүсэлтэнд хүндэтгэлтэй хандаж, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнууд судлан үзэж хариу өгч, ойлголцдог болох талаар холбогдох хууль журмуудад тусгах, иргэдийг жагсаал, цуглаан зохион байгуулах зэргээр үзэл бодлоо илэрхийлэхдээ улс орны аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, бусдын эрх, эрх чөлөө, хууль журмыг хүндэтгэн биелүүлдэг болгох талаар ухуулга сурталчилгааны ажлыг эрчимтэй, үр дүнтэй зохион байгуулах;

4. 2008 онд болсон үймээн самууны үеэр амь насаа алдсан иргэдийн ар гэр, үр хүүхдэд болон эрүүл мэнд эд хөрөнгөөрөө хохирсон цагдаагийн ажилтнууд, иргэдэд төрөөс хохирлыг нь барагдуулж, нөхөн төлбөр олгох ажлыг шуурхай зохион байгуулах;

5. Эрүүгийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй, ойлгомжтой, хүнлэг болгох талаар нийгмээс гарч буй санал шүүмжлэл, хуулийн болон шүүхийн практикт судалгаа хийж, холбогдох өөрчлөлтийг хийх;

6. 2008 оны үймээн самууны хэргийн талаар Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссоос хийсэн үнэлэлт, дүгнэлтэнд хүндэтгэлтэй хандаж, хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлсэн хүмүүнлэг ардчилсан нийгэм байгуулах Үндсэн хуулийнхаа зорилтыг эрхэмлэж, үймээн самууны хэрэгт холбогдсон олон зуун иргэд нэн ялангуяа, хүүхэд, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, анх удаа гэмт хэрэгт

холбогдон ял шийтгүүлсэн хүмүүст өршөөл үзүүлэх асуудлыг хуулийн хүрээнд даруй шийдвэрлэх;

7. Онц байдал болон хүний эрх, эрх чөлөөтэй холбоотой онцгой үйл явдлыг зохицуулах ажлыг төрөөс зохион байгуулахдаа хүний эрхийн болон иргэний нийгмийн,төрийн бус байгууллагын төлөөллийг оролцуулж, санал, дүгнэлтийг нь сонсдог, тэдний зүгээс хяналт тавих боломжоор хангадаг болох.

ХО¨РДУГААР БҮЛЭГ

ХҮН ХУДАЛДААЛАХ ГЭМТ ХЭРЭГ

БА ХҮНИЙ ЭРХ

Нэг. **Хүн, ялангуяа эмэгтэйчүүд, хүүхэд худалдаалахаас урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, шийтгэх тухай олон улсын гэрээ, конвенц ба үндэсний хууль тогтоомж**

Хоёр. **Хүн худалдаалах гэмт хэргийн илрэлүүд**

Гурав. **Хүн, ялангуяа эмэгтэйчүүд, хүүхэд худалдаалахаас урьдчилан сэргийлэхэд нөлөөлж буй хүчин зүйлсүүд**

Дөрөв. **Дүгнэлт, үнэлгээ**

Тав. **Санал, зөвлөмж**

ХО¨РДУГААР БҮЛЭГ

ХҮН ХУДАЛДААЛАХ ГЭМТ ХЭРЭГ БА ХҮНИЙ ЭРХ

¯í äñýí õóóëèéí àðâàí äº ðº âä¿ãýýð ç¿éëèéí 2-ò "Õ¿í èéã ¿í äýñ óãñàà, õýë, àðüñí û º í ãª, í àñ, õ¿éñ, í èéãî èéí ãàðàë áàéäàë, õº ðº í ãª ÷èí ýý, ýðõýëñýí àæèë, äëéàí òóø ààë, ø àø èí ø ¿òëýã, ¿çýë áî äî ë, áî ëî áñðî ëî î ð í ü ëëãàâàðëàí ãàäóóðõàæ¿ë áî ëí î . Õ¿í á¿ð ýðõ ç¿éí ýòãýýä áàéí à", àðâàí çóðãàäóãààð ç¿éëèéí 11-ä "…Ãýðëýëò í ü õóóëèàð òî ãòî î ñî í í àñàí ä õ¿ðñýí ýðýãòýé, ýì ýãòýé õî ¸ ðû í òýãø ýðõ, ñàéí äóðû í õàðèëöààí ä ¿í äýñëýí ý. Ãýð á¿ë, ýõ í ÿëõàñ, õ¿¿õäèéí àø èã ñî í èðõëû ã òº ð õàì ãàäëí à" ãýæ òóí õàãàí çàäñàí áëëýý.

Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí òóñãàé àí ãèéí 113 äóãààð ç¿éëèéí 113.1 äýõ õýñýãò "Àø èã î ëî õ áóþ ó ì º ëæèõ çî ðèëãî î ð õ¿í õóäàëäààëàõäàà õ¿÷ õýðýãëýñýí , õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëñýí , õóóðàí ì ýõýëñýí , ýì çýã áàéäëû ã í ü äàëèì äóóëñàí , ò¿¿í ÷ëýí áóñäû ã ýëñ¿¿ëñýí , òýýâýðëýñýí , äàì æóóëñàí , î õî ãî óóëñàí , õ¿ëýýí àâñàí áî ë…" ãýì ò õýðýã ãýæ¿çýæ ÿë ø èéòãýë î í î î õî î ð òóñãàñàí áàéí à.

Ò¿¿í ÷ëýí , Ì î í ãî ë Óëñ í ü 2008 î í û 5 äóãààð ñàðûí 16-í û º äº ð Í ¯Á-û í Åðº í õèé Àññàì áëåéãààñ áàòëàí ãàðãàñàí "¯í äýñòýí äàì í àñàí çî õèî í áàéãóóëàëòàé ãýì ò õýðãèéí ýñðýã Í ¯Á-û í êî í âåí öèéí í ýì ýëò áî ëî õ õ¿í , ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõààñ óðüä÷ëëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ, ø èéòãýõ òóõàé ï ðî òî êî ë"-ä (öààø èä í ýì ýëò ï ðî òî êî ë ãýí ý)[1] í ýãäýí î ðñî í

[1] Í ýãäñýí ¯í äýñòí èé Áàéãóóëëàãû í Åðº í õèé Àññàì áëåéí 2000 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðû í 15-í û º äðèéí 55/22 òî î ò òî ãòî î ëî î ð áàòëàâ.

áèëýý. Ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õäèéí ýðõèéã çº ð÷èæ áî ëî õ ¿éëäë¿¿äèéã äî òî î äûí õóóëü òî ãòî î ì æ áî ëî í î ëî í óëñûí ãýðýý, êî í âåí öî î ð õî ðèãëî ñî í çàäëò õýäèéãýýð áàéãàà áî ëî â÷ ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðãèéí ãàðàëò í ýì ýãäýæ áàéãààã èðãýäýýñ èð¿¿ëñýí º ðãº äº ë ãî ì äî ë, õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñýë, î ëî í óëñûí áàéãóóëëàãàà, òº ðèéí áî ëî í òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãóóäààñ õèéñýí ñóäàëãààí û áàðèì òóóäààñ õàðæáî ëî õî î ð áàéí à.

Èéì ä õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, ò¿¿í òýé òýì öýõ çî ðèëãî î ð Õ¿í èé ýðõèéí ¯í äýñí èé Êî ì èññî î ñ "Õ¿í õóäàëäàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, ò¿¿í òýé òýì öýõ í ü" ñýäýâò ñóðãàëò, ñóäàëãààí û àæûã Õ¿í èé àþ óëã¿é áàéäëûí ñóäàëãààí û òº âèéí çàõèàëãààð "Àæëë ã¿éöýòãýõ ãýðýý"-í èé äàãóó 2008-2009 î í óóäàä çî õèî í áàéãóóëàí àæëëàæ áàéí à. Êî ì èññ í ü ýí ýõ¿¿ ñóäàëãààí û àæûí õ¿ðýýí ä äî òî î äû í õóóëèéí çàòòí ü õ¿í õóäàëäàòëàõ ãýì ò õýðýãòýé òýì öýõýä õýð õº ø ¿¿ðýã áî ëæ áàéãààä ä¿í ø èí æëëãýý õèéõ, õ¿í èé ýðõèéí äýýðõ í î öòî é çº ð÷èë ãàðàõàä ÿì àð õ¿÷èí ç¿éëñ í º ëº º ëæ áàéãààã ï ðàêòèê äýýð ñóäëàí òî ãòî î õ, ò¿¿í ýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõýä ÷óõàì ÿì àð àðãà õýì æýýãöàòø èä àâ÷ õýðýãæ¿¿ëýõ áî ëî í ò¿¿í ä òàâèõ çî ðèëòóóäûã äýâø ¿¿ëýõèéã çî ðüñî í þì .

Ñóðãàëò, ñóäàëãààí û ÿâöàä öóæóóëñàí ì ýäýýëýë, ø ¿¿õ, õóóëü õÿí àëòûí áàéãóóëëàãóóäààñ èð¿¿ëñýí áàðèì ò, òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãóóäûí õèéñýí ñóäàëãààí ä òóëãóóðëàí õ¿í èéã õèë äàì í óóëàí õóäàëäàòëàõûã õî ðèãëî ñî í áî ëî í ò¿¿í òýé óÿëäàòòàé õóóëü òî ãòî î ì æèéí çàòëòóóäàä ñóäàëãààí û ä¿ãí ýëò õèéâ.

Нэг. Хүн, ялангуяа эмэгтэйчүүд, хүүхэд худалдаалахаас урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, шийтгэх тухай олон улсын гэрээ, конвенц ба үндэсний хууль тогтоомж

Ì î í ãî ë Óëñ çàõ çýýëèéí ýäèéí çàñàõò ø èëæèæ, ãàäààä õàðèöàà º ðãªæèí òýëæ, èðãýä ãàäààä óëñ î ðí óóäàä ÷º ëºº òýé çî ð÷èæ àæèë ýðõëýõ, àÿëææóóë÷èàõ áî ëî ì æá¿ðäñýí í ü èðãýäýä ¯í äñýí õóóëèàð î ëãî ãäñî í ýðõ, ýðõ ÷º ëºº ãªº ýäëýõ ñàéí òàëòàé ÷ Ì î í ãî ë î ðí û º í ºº ãèéí í º õöº ë áàéäàë, ÿëàí ãóÿà àæèëã¿éäýë, ÿäóóðëàäñ áî ëæ ãàäàãø àà ãàð÷ àæèë, õº äº ëì º ð ýðõýëæ î ðëî ãî î ëî õ, àì üäðàëàà äýýø ë¿¿ëýõ, âèç ãàðãóóëàõ ãýñýí èðãýäèéí õ¿ñýë, õýðýãöýý, ø ààðäëàãû ã ãàäààä, äî òî î äû í çàðèì èðãýä, àæ àõóéí í ýãæ áàéãóóëëàãà ñº ðªº ð àø èãëàæ, òýäí èéãóóäàëäààëàõ, àø èãõî í æî î î ëî õ õýðýññýë áî ëãî õ ÿâäàë ø èí ýýð ãàðàõ áî ëæýý.

Ì àí àé óëñàä õ¿í õóäàëäààëñàí òóõàé õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýñëýýð óäàà äàðàà ì ýäýýëæ, èéì òº ðëèéí õýðýã áàãà áóñ ø àëãàãàõ áî ëñî í . Ýí ý òº ðëèéí ãýì òõýðýãòýé òýì öýõýä äî òî î äû í õóóëü òî ãòî î ì æ, ýðõ ç¿éí î ð÷í ûãáî ëî âñðî í ãóé áî ëãî õ, ýäãýýð ãýì òõýðýããàð÷ áóé ø àëòãààí , ò¿¿í ä áî ëî ì æî ëãî æáóé í º õöº ë áàéäëû ã òî ãòî î æ, òýäãýýðèéã õóóëèàð õî ðèãëî õ, àðèëãàõ ÿâäàë ÷óõàë þ ì . Ýí ýõ¿¿ çî ðèëãî î ð õ¿í õóäàëäààëàõ áî ëî í ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õäèéã áýëãèéí ì º ëæëº ãò àø èãëàõ ãýì ò ¿éëäýëòýé òýì öýõ, óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ õóóëü ýðõ ç¿éí î ð÷èí ä ñóäàëãàà õèéâ.

¯í äñýí õóóëèéí àðàâäóãààð ç¿éëä “Ì î í ãî ë Óëñ î ëî í óëñûí ãýðýýãýýð õ¿ëýýñýí ¿¿ðãýý ø óäàðãààð ñàõèí áèåë¿¿ëí ý”, “Ì î í ãî ë Óëñûí î ëî í óëñûí ãýðýý í ü ñî¸ðõî í áàòàëñàí áóþ ó í ýãäýí î ðñî í òóõàé õóóëü õ¿÷èí òº ãªëäº ð áî ëì î ãö äî òî î äû í õóóëü òî ãòî î ì æèéí í ýãýí àäèë ¿éë÷èëí ý” ãýæ çààñàí . Ò¿¿í ÷ëýí , Ì î í ãî ë Óëñàä õ¿÷èí

òº ãº ëäº ð ì º ðäº ãäº æ áóé áóñàä õóóëèóäàä Ì î í ãî ë Óëñûí î ëî í óëñûí ãýðýý äî òî î äûí õóóëü òî ãòî î ì æòî é çº ð÷èëäâº ë î ëî í óëñûí ãýðýýã áàðèì òëàõààð çî õèöóóëñàí áàéäàã. Õýäèéãýýð Ì î í ãî ë Óëñ º í º º äðèéí áàéäëààð î ëî í óëñûí õ¿í èé ýðõèéí 50 î ð÷èì ãýðýý êî í âåí öèä í ýãäýí î ðñî í ÷ òýäãýýðèéí ç¿éë, çààëòóóä äî òî î äûí õóóëü òî ãòî î ì æèä á¿ðýí õýì æýýãýýð òóñãàãäàæ÷àäààã¿éí çýðýãöýý óããýðýý êî í âåí öèéí ç¿éë, çààëòóóä ÷ì º í àäèë àì üäðàëä òº äèéëº í õýðýãæèæòóñãàëàà î ëî î ã¿é áàéí à.

1.1. “Ýì ýãòýé÷¿¿äèéãàëàã÷ëàõ á¿õ õýëáýðèéãóñòãàõ òóõàé” 1979 î í û Í ¯Á-ûí êî í âåí öèéãÌ î í ãî ë Óëñ 1981 î í ä ñî¸ ðõî í áàòàëæýý. Êî í âåí öèéí 6 äóãààð ç¿éëä çààñí ààð î ðî ëöî ã÷ óëñóóä ýì ýãòýé÷¿¿äèéã õóäàëäàõ, òýäí èéã áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëýí àø èãëàõ á¿õ õýëáýðèéã òàñëàí çî ãñî î õûí òóëä çî õèñòî é á¿õ àðãà õýì æýý, ò¿¿í èé äî òî ð õóóëü òî ãòî î õ àðãà õýì æýý àâàõ ¿¿ðãèéã õ¿ëýýñýí áàéäàã. Ò¿¿í ÷ëýí, Í ¯Á-ûí Åðº í õèé Àññàì áëåéãààñ 2000 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðûí 15-í û º äº ð áàòàëñàí “¯í äýñòýí äàì í àñàí çî õèî í áàéãóóëàëòòàé ãýì ò õýðãèéí ýñðýãÍ ¯Á-ûí êî í âåí öèéí í ýì ýëò áî ëî õ õ¿í, ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ, ø èéòãýõ òóõàé ï ðî òî êî ë”-ä 2008 î í û 5 äóãààð ñàðûí 16-í û º äº ð í ýãäýí î ðæ, ñî¸ ðõî í áàòàëñí û ã º ì í º äóðäñàí áèëýý.

Ì àí àé óëñûí Ýð¿¿ãèéí õóóëüä î ëî í óëñûí ãýðýý, êî í âåí öèéí ýäãýýð çààëòóóäààñ çº âõº í áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëæ àø èã î ëî õûã õî ðèãëî õ òàëààðõ çààëòû ãõóóëü÷èëæ, õ¿í õóäàëäààëàõ, òýð äóí äàà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õäèéã õóäàëäààëàõ ãýñýí ãýì ò õýðãèéí î éëãî ëòûã î ðõèãäóóëñàí õóóëèéí ç¿éë àí ãèéã õýðýãëýæèðñýí.

2000 î í ä Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 111 ä¿ãýýð ç¿éëä î ðóóëñàí í ýì ýëò ºº ð÷ëº ëòºº ð “Áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëæ àø èã î ëî õ çî ðèëãî î ð õóóðàí ì ýõýëæ, õ¿ì ¿¿ñèéãýëñ¿¿ëñýí áî ë 4 æèë õ¿ðòýë õóãàöààãààð õî ðèõ ÿëààð ø èéòãýí ý. Ýí ý õýðãèéã óðüä÷èëàí òî õèðñî í á¿ëýã ýòãýýä ¿éëäñýí , ýñõ¿ë í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿ì ¿¿ñèéãýëñ¿¿ëñýí , áóþ ó áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëýõ çî ðèëãî î ð ãàäààäàä ãàðãàñàí áî ë 3-8 æèëèéí õóãàöààãààð õî ðèõ ÿëààð ø èéòãýí ý” ãýñýí çààëòû ãø èí ýýð î ðóóëñàí í ü õ¿í èé áèåèéã¿í ýë¿¿ëæàø èãî ëî õî î ð õóóðàí ì ýõýëæ, ãàäààäàä ãàðãàæáàéãàà ãýì òõýðãèéã ø èéäâýðëýõ àí õí û çààëò áàéâ.

2002 î í û Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí òóñãàé àí ãèéí 113 äóãààð ç¿éëä õ¿í õóäàëäàõ, õóäàëäàí àâàõ ãýñýí ãýì òõýðãèéã 3 õýñýãòýé áàéõààð òî äî ðõî éëæ, ò¿¿í ä õ¿í äð¿¿ëýí ¿çýõ á¿ðýëäýõ¿¿í ã¿éãýýð õ¿í õóäàëäñàí , õóäàëäàí àâñàí áî ë õº äº ëì º ðèéí õº ëñí èé äî î ä õýì æýýã51-250 äàõèí í ýì ýãä¿¿ëñýí òýé òýí öýõ õýì æýýãýýð òî ðãî õ, 300-500 öàãõ¿ðòýë õóãàöààãààð äëáääàí àæëë õèéëãýõ, ýñõ¿ë ãóðâàí æëë õ¿ðòýë õóãàöààãààð õî ðèõ ÿë ø èéòãýõýýð òî ãòî î æáàéæýý. Ýí ý ç¿éë çààëòû ã àí õ óäàà õ¿í õóäàëäààëàõû ã õî ðèãëî ñî í õóóëèéí çààëò ãýæ¿çäýã.

2008 î í û 2 äóãààð ñàðû í 01-í èéº äðèéí Ýð¿¿ãèéí õóóëüä î ðñî í í ýì ýëò ºº ð÷ëº ëòºº ð õ¿í õóäàëäàõ, õóäàëäàí àâàõ ãýì òõýðýã ¿éëäñýí ýòãýýäýä î í î î õ òî ðãóóëèéí ÿëû ãõýâýýð ¿ëäýýæ, àëáäàí àæëë õèéëãýõ ÿëû ãõàñàæ, õî ðèõ ÿëû ãòàâàí æëë õ¿ðòýë õóãàöààòàé áî ëãî í òî ãòî î ñî í áàéí à. ¯¿í ýýñ õàðâàë ýí ãèéí á¿ðýëäýõ¿¿í òýé (õ¿í äð¿¿ëýí ¿çýõ ø àëòãààí ã¿é) õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðýã í ü õ¿í äýâòýð ãýì òõýðãèéí àí ãëäàëä áàãòàæáàéñí û ãõýâýýð ¿ëäýýæ, çº âõº í õî ðèõ ÿëû í õýì æýýãáàãà çýðýãí ýì ýãä¿¿ëñýí áàéí à.

Õ¿í õóäàëäàëàõ ãýì ò õýðãèéã òî äî ðõî éëæ áàéñàí õóóëèéí çàëòóóäûã õàðüöóóëæ ¿çýõýä 2002 î í û Ýð¿¿ãèéí õóóëèàð 113 äóãààð ç¿éë ãóðâàí õýñýãòýé áàéñàí, ¿¿í ýýñ í ýã äýõ õýñýã í ü õ¿í äýâòýð, õî¸ð äàõü õýñýã í ü õ¿í ä, ãóðàâ äàõü õýñýã í ü î í ö õ¿í ä ãýì ò õýðãèéí àí ãèëàëä õýâýýð õàäãàëàãàæ ¿ëäñýí áºãºä õàðèí õýñýãòóñ á¿ðòçààñàí ÿëûí õóâüä (õ¿í ä àí ãèëàëä áóþ ó 2 äàõü õýñýã) õºí ãºðñºí ãýæ¿çýæâî ëî õî î ð áàéí à.

2000 î í û Ýð¿¿ãèéí õóóëèàð õ¿í õóäàëäàëñàí õýðýã ¿éëäñýí ýòãýýäýä î í î î õ ÿë ø èéòãýë í ü ñî í ãî í õýðýãëýõ âî ëî ì æã¿é, çºâõºí 8 õ¿ðòýëõ æëèéí õóãäöàòàé õî ðèõ ÿëòàé áàéñàí. Õàðèí î äî î äàãàæì ºðäºæáóé Ýð¿¿ãèéí õóóëèàð (113.1, 113.2) õî ðèõ, òî ðãî õ, 113.3 äóãààð ç¿éëýýð çºâõºí õî ðèõ ÿë î í î ãóóëàõààð âî ëñî í áàéí à. Ò¿¿í ÷ëýí, 2002 î í û Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 113 äóãààð ç¿éëèéí 113.2 äàõü õýñãýýð áóþ õ¿í àð¿¿ëýí ¿çýõ á¿ðýëäýõ¿¿í òýéãýýð õ¿í õóäàëäàëñàí âî ë 5-10 æëèéí õî ðèõ ÿëààð ø èéòãýõýýð òî ãòî î ñî í áàéñàí âî ë 2008 î í û õóóëèàð ñî í ãî í õýðýãëýõ ÿëû í òºðºëòýé âî ëãî æ, õºäºëì ºðèéí õºëñí èé äî î ä õýì æýýã 251-500 äàõèí í ýì ýãä¿¿ëñýí òýé òýí öýõ õýì æýýãýýð òî ðãî õ, ýñõ¿ë 5-10 æëë õî ðèõ ÿë ø èéòãýõýýð òî ãòî î ñî í áàéí à. Õ¿í àð¿¿ëýõ í ºõöºë áàéäàëòàéãààð õ¿í õóäàëäàëñàí ýòãýýä í ýãýí ò ç¿éë àí ãëä í ü çààñàí ó÷èð òî ðãî õ ÿë âààõ á¿ðýí âî ëî ì æòî é áàéãààãààñ ¿çýõýä ýí ý í ü õ¿í õóäàëäàëàõ ãýì òõýðýã¿éëäñýí ýòãýýäýä î í î î õ ÿëû ãõî ðèõî î ñºº ð òºðëèéí ñî í ãî í õýðýãëýõ ÿëòàé âî ëãî æ õºí ãºð¿¿ëñýí áàéí à.

Î äî î ì ºðäºæ áàéãàà Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 113 äóãààð ç¿éëèéã ºº ð÷ëëæ, õ¿í àð¿¿ëýõ í ºõöºë áàéäëóóä âî ëî í ÿë ø èéòãýëèéí çî õèöî ëäî î ãçº â òî äî ðõî éëæ, ýí ý ºðëèéí õýðýã¿éëäýã÷äýä çºâõºí õî ðèõ ÿë î í î î æáàéõààð ºº ð÷ëºõ ø ààðäëàãàòàé áàéí à. Áóñàä óëñ

î ðí û õóóëèéãñóäëàí ¿çýõýä ýí ý òº ðëèéí ãýì òõýðýã¿éëäñýí õ¿ì ¿¿ñò çº âõº í õî ðèõ ÿë î í í î æ, õàðèí ÿëû í õýì æýý í ü õàðèöàí àäèëã¿é áàéäàãáàéí à.

1.2. Ýð¿¿ãèéí õóóëèàð (í ýì ýëòºº ð÷ëº ëò) õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãèéãòî äî ðõî éëî õäî î Í ýì ýëòï ðî òî êî ëû í çàäëòàä í èéö¿¿ëýðèéã çî ðüñî í õýäèé ÷ óòãà àãóóëãû í õóâüä äëäààòàé çº âõº í òî äî ðõî é íºõöºëä õ¿í õóäàëäààëàõ í ü ãýì òõýðýã áî ëí î ãýñýí àãóóëãàòàé áî ëãî æýý.

Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 113 äóãààð ç¿éëèéí 113.1 äýõ õýñãèéí **“**Àø èã î ëî õ áóþ ó ì ºëæèõ çî ðèëãî î ð õ¿í õóäàëäààëàõäàà õ¿÷ õýðýãëýñýí, õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëñýí, õóóðàí ì ýõýëñýí, ýì çýã áàéäëû ã í ü äàëèì äóóëñàí, ò¿¿í ÷ëýí áóñäû ã ýëñ¿¿ëñýí, òýýâýðëýñýí, ääì æóóëñàí, î ðî ãí óóëñàí, õ¿ëýýí àâñàí áî ë…ø èéòãýí ý” ãýñýí äèñï î çèö í ü í àéðëàãà, óòãà, àãóóëãà, õýëëýãèéí õóâüä î éëãî ì æã¿é áàéí à. Õ¿í õóäàëäààëàõäàà õ¿÷ õýðýãëýñýí, õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëñýí, õóóðàí ì ýõýëñýí, ýì çýã áàéäëû ã í ü äàëèì äóóëñàí í ºõöºëä ýð¿¿ãèéí õýðýãáî ëî õî î ð áàéí à. Ýäãýýð í ºõöºë¿¿ä í ü ãýì òýòãýýä õ¿í õóäàëäààëàõ õýðãèéã¿éëäýæáóé àðãà í ü þ ì . Ýí ý ç¿éëä “…ò¿¿í ÷ëýí áóñäû ã ýëñ¿¿ëñýí, òýýâýðëýñýí, äàì æóóëñàí, î ðî ãí óóëñàí, õ¿ëýýí àâñàí áî ë…” ãýæ òî äî ðõî éëñî í í ü ÷ äëäààòàé áî ëæýý. Äýýðõ ¿éëäë¿¿ä í ü ãýì òõýðãèéã ¿éëäýæáóé ¿å ø àòóóä, ¿éëäë¿¿äýä õàì àðí à. Ãýòýë ýí ý ç¿éëèéí äèñï î çèöî ä ãýì òõýðýã ¿éëäýõ àðãà, ãýì ò ¿éëäë¿¿äèéã òóñ òóñàä í ü ãýì òõýðãèéí á¿ðýëäýõ¿¿í áî ëãî æàâ÷ ¿çñýí í ü áóðóóþ ì . Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 113 äóãààð ç¿éëèéí 113.1. äýõ õýñãèéí “…ýì çýã áàéäëû ã í ü äàëèì äóóëñàí …” ãýñí èé äàðàà “…ò¿¿í ÷ëýí …” ãýäýã¿ãî ðñí î î ñóòãà àãóóëãà í ü àëäàãäñàí áàéí à. Ì º í “…áóñäû ã…” ãýæáè÷ñýí ýýñ õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðýãòºº ð áóñàä õ¿í èéãýëñ¿¿ëýõ, õóëãàéëàãäñàí

õ¿í èéãòýýâýðëýõ, äàì æóóëàõ, î ðîã óóëàõ ¿éëäýë õèéñýí õî¸ ðäàõü ýòãýýä ãýñýí óòãàòàð î éëãî ãàî õî î ð áàéí à.

Óëñûí Äýýä Ø¿¿õ, “òýýâýðëýñýí, äàì æóóëñàí, î ðîã óóëñàí” ãýäãèéã“õ¿í õóäàëäààëæ áàéãàòàã ì ýäñýí ýòãýýä õóäàëäààëàãààæ áóé õ¿í èéãòýýâýðëýõ, äàì æóóëàõàä òóñëàëöàà äýì æëýã ¿ç¿¿ëýõ, õ¿ëýýí àâàõ ýòãýýäýä í ü ø èëæ¿¿ëýõ õ¿ðòýë î ðî í áàéðàí äàà áàéëãàõûã õýëí ý” ãýæ òàéëáàðëàæý. Ãýì ò õýðãèéí òî äî ðõî é ¿å ø àòóóä áóþ ó òýýâýðëýõ, çóó÷ëàõ, äàì æóóëàõ, õ¿ëýýí àâàõàä î ðî ëöñî í õ¿í á¿ðãýì òõýðãèéí õàì òðàí î ðî ëöî ã÷áî ëæ á¿ëýã ýñâýë óðüä÷ëëàí òî õèðî ëöñî í á¿ëýããýäãýýðýý õàðèóöëàãà õ¿ëýýõ¸ ñòî é. Èéì ä äýýðõí ºõöºë áàéäëüãî ëî í óëñûí ãýðýý êî í âåí öèéí çàäòàä í èéö¿¿ëýí ýí ý ãýì ò õýðãèéí ø èí æèéã çºâ òî ì ü¸ î ëæ, Ýð¿¿ãèéí õóóëèí ä òóñãàõ í ü ç¿éòýé þ ì .

“Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 113 äóãààð ç¿éëèéí çàðèì çàäëòûã òàéëáàðëàõ òóõàé” ÓÄØ-èéí 2008 î í ûí 12 äóãààð òî ãòî î ëî î ð “õ¿í õóäàëäààëàõ” ãýäãèéã“òî äî ðõî é òºëáºðòýéãýýð (ì º í ãª, ýä õºðº í ãª áî ëî í ò¿¿í èéã º ì ÷ëºõ ýðõýýð ñî ëèëöî õ ãì) ýñõ¿ë ÿì àð í ýãýí ¿¿ðãèéí ã¿éöýòãýëä òî î öî æ(º ðº í ä º ãª õ ãì) õ¿í èéãáóñäûí ì ýäýëä á¿ðì º ñº í áóþ ó òî äî ðõî é õóãäöàãààð ø èëæ¿¿ëýõèéãî éëãî í î ” ãýæ òàéëáàðëàæý. Ýí ýõ¿¿ òàéëáàð í ü: 1. àëü í ýãýí ýòãýýä, 2. õýí í ýãî èéã(õóäàëäàãààæáàéãàà õ¿í), 3. í º ãª º ýòãýýä (õóäàëäàí àâàã÷)-èéí ì ýäýëä ø èëæ¿¿ëýí º ãñº í áàéõûãë õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðýã ãýæ òî äî ðõî éëñî í í ü Í ýì ýëò ï ðî òî êî ëû í 3 äóãààð ç¿éëèéí “à”-ä õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãèéã çî ðèëãî, àðãà, ¿éëäëýýð í ü òî äî ðõî éëñî í çàäëòòàé õàðø èëæáàéí à.

ÓÄØ-èéí ýí ýõ¿¿ òàéëáàð í ü 2002 î í ûí Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí õ¿í õóäàëäàõ, õóäàëäàí àâàõ ãýäýðòýé àäèë óòãàòàé áàéí à. Õ¿í

õóäàëäàëàõ ãýì òõýðýãí ü àø èãî ëî õ, áóþ ó ì º ëæèõ çî ðèëãî àãóóëæ, õ¿÷ õýðýãëýõ, õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëýõ, õ¿÷èðõèéëëèéí áóñàä õýëáýðèéãàø èãëàõ, õóëãàéëàõ, çàëèëàõ, õóóðàí ì ýõëýõ, ýðõ ì ýäëýý óðâóóëàí àø èãëàõ, ýì çýãáàéäëû ãí ü äàëèì äóóëàõ, º º ð ýòãýýäèéã õÿí àëòàí äàà áàéëãàæáàéãàà ýòãýýäèéí çº âø º º ðëèéãàâàõû í òóëä òº ëáº ð õèéõ, õàõóóëüäàõ çýðýãàðãà õýðýãëýæõ¿ì ¿¿ñèéãóðâóóëàí ýëñ¿¿ëýõ, òýýâýðëýõ, äàì æóóëàõ, í óóãäóóëàõ, î ðî ãí óóëàõ, õ¿ëýýí àâàõ çýðýã ¿ëëäë¿¿äèéí àëü í ýãèéã õèéñí ýýð òº ãñ ¿ëëäýãäñýí ä òî î öî ãäî í î . Õ¿ì ¿¿ñ ãýäýãò õóäàëäààëàãàæáàéãàà áóþ ó õî õèðî ã÷ ýòãýýäèéã õýëýõ áº ãªº ä çààâàë í ýã í ü õ¿ëýýí àâ÷, í º ãªº äº õ í ü õ¿ëýýëãýí º ãñº í áàéõû ãø àðäàõã¿é þ ì .

1.3. Í ýì ýëòï ðî òî êî ëû í 6 äóãààð ç¿ëëä “î ðî ëöî ã÷ óëñ á¿ð õ¿í õóäàëäààëàõ õýðãèéí õî õèðî ã÷èéí õóâèéí àì üäðàëû ãáà òýäãýýðèéã áèå õ¿í èé õóâüä, òóõàéëáàë, õ¿í õóäàëäààëàõòàé õî ëáî ãäî õòóõàéí õýðãèéí ø ¿¿í òàñëàõ ææèëèàãàà í óóö áàéëãàõ àðãà çàì ààð, äî òî î äû í õóóëü òî ãõî î ì æî î ð áàéæáî ëî õýì æýýí ä õàì ãàëí à” ãýæ çààñàí .

Ýð¿¿ãèéí áàéöàí ø èéòãýõ õóóëüä õ¿í õóäàëäààëàõ, õ¿í èéã áýëãèéí ì º ëæëº ãò àø èãëàõ ãýì òõýðãèéã ì º ðäº í ø àëãàõ, ø ¿¿í òàñëàõ, ò¿¿í ÷ëýí õî õèðî ã÷èéã õàì ãàëàõ ÷èãëýëýýð òóñãàéëñàí çî õèöóóëàëòà¿é áàéí à. Í ýì ýëòï ðî òî êî ëû í 6 äóãààð ç¿ëëä çààñí û äàãóóî î õî ëöî ã÷ óëñ í ü õî õèðî ã÷äû í áèå áýëäàð, ñýòãýë ç¿é, í èéãýì ä ýçëýõ áàéð ñóóðèéí õóâüä í º õº í ñýðãýýõ àðãà õýì æýýã, òóõàéëáàë î õî í áàéðààð õàí ãàõ, î ëëãî ãäî õõýëýýð ýðõèéí õ í ü òàëààð ì ýäýýëýë çº âëº ãªº ºªº õ, ýì í ýëãèéí áî ëî í ñýòãýë ç¿éí ì àòåðèàëëàãàóñëàëöàà ¿ç¿¿ëýõ, õº äº ëì º ðëº õ, áî ëî âñðî ë ýçýì ø èõ, ñóðàëöàõ áî ëî ëöî î ãî î ð õàí ãàõ, í º õº í òº ëáº ð àâàõ áî ëî ì æî ëãî õ õóóëü ç¿éí òî ãõî ëöî î ãáèé áî ëãî õ ç¿é ¸ ñí û ø ààðäëàãà áàéí à.

Ýð¿¿ãèéí áàéöààí øèéòãýõ õóóëèéí 28 äóãààð ç¿éëä õýðýã á¿ðòãýã÷, ì ºðäºí áàéöààã÷èéí ýðõ, ¿¿ðãèéãòî äî ðõî éëî õäî î õýðýã á¿ðòãýã÷, ì ºðäºí áàéöààã÷ í ü õî õèðî ã÷èéã òî ãòî î õ, ãýì ò õýðýã, ò¿¿í èéã ¿éëäñýí ýòãýýäèéã î ëæòî ãòî î õûí òóëä çàéëø ã¿é õèéâýë çî õèõ ã¿éöýòãýõ àæëû ã ýðõ á¿õèé áàéãóóëëàãàä äààëãàâàð áè÷èæ ã¿éöýòã¿¿ëýõ ãýñí ýýñ ºº ðºº ð õî õèðî ã÷èéí ýðõèéã, òýð á¿¿ õýë áàéöààí øèéòãýõ àæëëàãààí ä î ðî ëöî ã÷ äóñàä ýòãýýäýä òýäãýýðèéí ýðõ, ¿¿ðýã áî ëî í ¿¿ðãýý áèåë¿¿ëýýã¿éí óëì ààñ ¿¿ñýõ ¿ð äàãàâðû ãòàéëäàðëàí ºã÷, áàéöààí øèéòãýõ àæëëàãààí û ÿâöàä ýðõýý õýðýãæ¿¿ëýõ áî ëî ì æî î ð õàí ãàõ ¿¿ðýãòýé” ãýæýý.

Ýäãýýð çààëòóóä í ü õýðýãá¿ðòãýõ, ì ºðäºí áàéöààõ àæëëàãààí ä õýðýãá¿ðòãýã÷, ì ºðäºí áàéöààã÷èä ýðõýý ýäëýõ áî ëî ì æî î ð õàí ãàõ ãýñí ýýñ ºº ðºº ð õî õèðî ã÷, ãýð÷èéí ýðõèéã õàí ãàõ, õàì ãààëàõ, àþóëã¿é áàéäëû ã õàí ãàõ ¿¿ðýã õ¿ëýýãýýã¿é ãýæ õýëæ áî ëî õî î ð áàéí à. Èéì ä õýðýãá¿ðòãýã÷, ì ºðäºí áàéöààã÷, ï ðî êóðî ð í ü áàéöààí øèéòãýõ àæëëàãààí û ÿâöàä õî õèðî ã÷, ãýð÷èéí ýðõèéã õàí ãàõ, õàì ãààëàõ òàëàð èäýâõòýé ¿éë àæëëàãàà ÿâóóëàõ ¿¿ðýã õ¿ëýýëãýõèéã Ýð¿¿ãèéí áàéöààí øèéòãýõ õóóëüä í ýì ýëòºº ð÷ëºëò î ðóóëàõ çàì ààð, õàðèí õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãèéí õî õèðî ã÷èéã õàì ãààëàõ, ò¿¿í ä òóñëàëöàà ¿ç¿¿ëýõ òóõàé Í ýì ýëò ï ðî òî êî ëä çààñàí àñóóäëóóäû ã “Õ¿í õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òýì öýõ, õî õèðî ã÷èéã õàì ãààëàõ òóõàé” áèå äààñàí õóóëü ãàðãàæ, ò¿¿í ä òóñãàæ ºãº õ í ü ç¿éòýé ãýæ ¿çýæ áàéí à. Ò¿¿í ÷ëýí, õ¿í

õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ òàëààð òº ðèéí áàéãóóëëàãóóäûí õèéõ àæëë, ò¿¿í èé çî õèî í áàéãóóëàëò, ñàí õ¿¿æëèò, õî õèðî ã÷èéí ýð òº ð, àëäàð õ¿í ä, àþóëã¿é áàéäëû ã õàí ãàõ, õàì ãàäëàõ, õî õèðî ã÷èä ýð¿¿ë ì ýí äèéí, ñýòãýë ç¿éí, õóóëü ç¿éí òóñëäëöàà ¿ç¿¿ëýõ, õî õèðî ë íºõºí òº ëáº ð î ëãî õ, ýõî î ðî í ä áóöààæ àâ÷ðàõ, ì ýðãýæèéí ñóðãàëòàí ä õàì ðóóëàõ, àæûí áàéðààð õàí ãàõ çýðýãàñóóäëóóäûã äöî ãöî î ð í ü òóñ õóóëüä òóñãàõ ø ààðäëàãàòàé þ ì .

1.4. Í ýì ýëò ï ðî òî êî ëûí 6 äóãààð ç¿éëèéí 6.1-ò çààñí ààð õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãèéí õî õèðî ã÷èéí õóâèéí àì üäðàë, í ýð òº ðèéã í ü õàì ãàëàõ ¿¿äí ýýñ ø ¿¿í òàñëàõ ¿éë àæëëàãààã õàòòàé áàéäëààð ÿâóóëàõ ¸ñòî é áàéäàã. Ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ õóóëèéí 235 äóãààð ç¿éëä “Òº ð, áàéãóóëëàãà, õóâü õ¿í èé í óóöû ã õàì ãàëàõ áî ëî í í àñàí ä õ¿ðýýã¿é ýòãýýäýä õî ëáî ãäî õ õýðýãõýí àí ø èéäâýðëýõýýñ áóñàä á¿õ ø àòí û ø ¿¿õèéí ø ¿¿õ õóðàëäààí û ã í ýýëòòýé ÿâóóëí à” ãýæçààñàí .

Ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ õóóëèéí ýí ýõ¿¿ çààëòû ãõýðýãëýõýä õóâü õ¿í èé í óóöû í òàëààðõ àñóóäàë çàéëø ã¿é õºí äºãäº æ áàéí à. Õóâü õ¿í èé í óóöû í òóõàé (1995) õóóëüä çààñí ààð õóâèéí í óóöàä çàõèäàë, öàõèëãààí, èëãýýì æ, ºðãäºë çýðýã ø óóäàí õî ëáî î í û õýðýãëýýð áóñàä õ¿í, áàéãóóëëàãàòàé ñî ëèëöî æáóé ì ýäýý, áàðèì ò áè÷èã, áèåò ç¿éëèéã(çàõèäàë õàðèëöààí û í óóö); òóõàéí õóâü õ¿í èé áèå ýðõòí èé ãàæèã, í èéòýä àþóëòàé î í öëî ãçàðèì õàëäâàðòº â÷íºº ñ áóñàä º â÷íºº ð º â÷èëñºí òóõàé ì ýäýýëëèéã(ýð¿¿ë ì ýí äèéí óóö); ýä õº ðº í ãª, î þóí û º ì ÷, ýðõèéí ýçýí, ýñõ¿ë ò¿¿í èé èòãýì æëýãäñýí õ¿ì ¿¿ñ ì ýäýõ, ýðõ á¿õèé áàéãóóëëàãà àëáàí òóø ààëòí û äëáàí ¿¿ðãèéí õýý äàãóó î ëæ ì ýäñýí ì ýäýý, áàðèì ò áè÷èã, òî î, ãýðýý õýëöýë, áèåò ç¿éëèéã(õº ðº í ãèéí óóöàä); áóñäàä çàäðóóëáàë òóõàéí õóâü õ¿í, ò¿¿í èé ãýð á¿ëèéí ãèø ¿¿äèéí í ýð òº ð, äëäàð õ¿í ä, àø èã

ñî í èðõî ëä õàðø ëàõ ì ýäýýëëèéã(ãýð á¿ëèéí í óóöàä) õàì ààðóóëæ, õóâü õ¿í º º ðº º õ¿ñâýë õóâü õ¿í èé º º ðèéí àðõèâ, õàäãàëàì æ, òýì äýãëýë, áèò¿¿ì æëýë áî ëî í òýäãýýðò õàì ààðàõ ä¿ðñ, äóó áè÷ëýãèéãí óóöàëæáî ëî õî î ð áàéí à.

Äýýð äóðäñàí õóóëèéí çààëòààñ ¿çýõýä õ¿í õóäàëäààëàõòàé õî ëáî î òî é ãýì ò õýðãèéã ì º ðäº í ø àëãàõ, ø ¿¿í òàñëàõ ¿éë àæèëëàãààã õààëòòàé ÿâóóëàõààð õóóëü÷ëààã¿é áàéí à. Õàðèí Ø ¿¿õèéí òóõàé (2002) õóóëèéí 11 ä¿ãýýð ç¿éëä "Õóóëüä òóñãàéëàí çààñàí òî õèî ëäî ëä õýðýã, ì àðãààí û ãø ¿¿õ õóðàëäààí ààð õààëòòàé õýëýëöýí ý", "Ø ¿¿õ òóõàéí õýðýã ì àðãààí û î í öëî ãî î ñ ø àëòãààëæ ø ¿¿õ õóðàëäààí û ãõààëòòàé ÿâóóëæáî ëí î " ãýæçààñí û äàãóó ÓÄØ - ýýñ òàéëáàð, çº âëº ì æãàðãàæýí ý òº ðëèéí õýðãèéãõÿí àí õýëýëöýõ ø ¿¿õ õóðàëäààí û ãõààëòòàé ÿâóóëæáàéõààð æóðàì ëàæáî ëî õî î ð áàéí à. Ýí ýõ¿¿ í º õöº ë áàéäëû ã õàðãàëçàí õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷èéí õóâèéí àì üäðàëû ã í óóöëàõ, õî õèðî ã÷èéí òàëààðõ ì ýäýýëëèéãõààëòòàé áàéëãàõ, ø ¿¿õ õóðàëäààí û ãõààëòòàé ÿâóóëàõ çýðýã çî õèöóóëàëòû ã Ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ áî ëî í áóñàä õóóëüä í ýì æî ðóóëàõ ø ààðäëàãàòàé þ ì .

1.5. Í ýì ýëòï ðî òî êî ëû í 9 ä¿ãýýð ç¿éëä "Î ðî ëöî ã÷ óëñóóä á¿ðýí öî ãö áî äëî ãî õº òº ëáº ð¿¿ä áî ëî í áóñàä àðãà õýì æýýãòî äî ðõî éëí î " õýì ýýãýýä "õ¿í õóäàëäààëàõ õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ áà ò¿¿í òýé òýì öýõ, õ¿í õóäàëäààëàõ õýðãèéí õî õèðî ã÷èä, ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä áà õ¿¿õä¿¿äèéã äàõèí õýëì ýãäýõýýñ õàì ãààëàõ" ãýæ çààñàí çààëòû ã õýðýãæ¿¿ëýõ òàëààð ì àí àé óëñ ýí ý êî í âåí öèä í ýãäýí î ðñí î î ñ õî éø º í º º äðèéãõ¿ðòýë ÿì àð í ýãýí äî ðâèòî é àæèë õèéãäýýã¿é áàéí à. 2005 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðû í 30-í û º äðèéí Çàñãèéí ãàçðû í 234 ä¿ãýýð òî ãòî î ëî î ð "Õ¿í õóäàëäàõ, ÿëàí ãóÿà õ¿¿õýä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéã áýëãèéí ì º ëæëº ãèéí çî ðèëãî î ð àø èãëàõààñ

õàì ãààëàõ ¯í äýñí èé õº òº ëáº ðèéã áàòëàí ãàðãàñàí áº ãº º ä õàðàì ñàëòàé í ü ýí ý õº òº ëáº ð”-èéãõýðýãæ¿¿ëýõ ¸ ñòî é ÕÇÄÕß, ÃÕß, Í ÕÕß, ÁÑØ ÓÒß çýðýãáàéãóóëëàãóóäààñ äî ðâèòî é õèéñýí àæëë áàðàã áàéõã¿é ãýæõýëæáî ëî õî î ð áàéí à. Õº òº ëáº ðèéãõýðýãæ¿¿ëýõ çº âëº ë 2008 î í û 5 äóãààð ñàðûí 02-í û º äº ð Í èéãýì õàì ãàëàë, õº äº ëì º ðèéí ñàéäûí 54 ä¿ãýýð òóø àëààð áàéãóóëàãäàí, àí õí û õóðàëäàí àà 2008 î í û 9 ä¿ãýýð ñàðûí 23-í û º äº ð õèéñýí í ü, õº òº ëáº ðèéã õýðýãæ¿¿ëýõ ¸ ñòî é ÿàì, ò¿¿í èé äëáàí òóø àëòí óóä õýð çýðýãõî éðãî àæëëàæáàéãàõàðóóëæáàéí à.

1.6. Í ýì ýëò ï ðî òî êî ëûí 10 äóãàð ç¿éëèéí 10.2-ò “Î ðî ëòî ã÷ óëñóóä õóóëü ñàõèóëàõ, öàãàà÷ëàëûí áóþ ó áóñàä õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãûí àæëòí óóäàä õ¿í õóäàëäàëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ àñóóäëàð ñóðãàëò ÿâóóëàõ áóþ ó ýð÷èì æ¿¿ëýõ áî ëí î. Ñóðãàëòû ã õ¿í õóäàëäàëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, õóäàëäàà õèéã÷äèéãì º ðäº í ì º ø æõ, õî õèðî ã÷äûí ýðõèéãõàì ãàëàõ, ò¿¿í ÷ëýí òýäí èéã õóäàëäàà õèéã÷äýýñ õàì ãàëàõ àðãà õýëáýðèéí àñóóäëä òº âëº ð¿¿ëýõ í ü çî õèñòî é áî ëí î …” ãýæ çààñàí. Ì î í ãî ë Óëñûí õýì æýýí ä ýðõ ç¿éí áî ëî âñðî ë î ëãî æáóé èõ äýýä ñóðãóóëèóä, õóóëü õýí àëòûí áàéãóóëëàãóóä, ÕÕÅÃ áî ëî í ÃÈÕÀÝÃ-ûí æëèéí ñóðãàëòûí òº ëº âëº ãº º í ä ýí ý òàëààð ÿì àð í ýãýí òóñàéëàí ãàðãàñàí ñóðãàëòûí õº òº ëáº ð áàéõã¿é áàéí à. Õ¿í èé ýðõèéí ¯í äýñí èé Êî ì èññ, òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãóóä äàí ãààð áî ëî í î ëî í óëñûí äî í î ð áàéãóóëëàãóóäûí òóñëàì æòàéãààð ýí ý ñóðãàëòû ãÿâóóëæáàéí à.

Ì î í ãî ë Óëñ í ü “¯í äýñòýí äàì í àñàí çî õèî í áàéãóóëàëòàé ãýì ò õýðãèéí ýñðýã Í ¯Á-ûí êî í âåí öèéí í ýì ýëò áî ëî õ õ¿í, ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãîî î õ, ø ééòãýõ òóõàé ï ðî òî êî ë”-ûí î ðî ëòî ã÷ óëñûí õóâüä ãýðýýí ä í ýãäýí î ðñí î î ñî î ýõëýí, êî í âåí öèéí çààëòóóäû ãñàëàà óòãàã¿éãýýð

äî òî î äû í õóóëü òî ãòî î ì æèä òóñãàõ, î ëî í í èéòýä ì ýäýýëýí ñóðòàé÷ëàõ, õóóëü õÿí àëòû í áàéãóóëëàãóóä, ÕÕÅÃáî ëî í ÃÈÕÀÝÃ-û í àëáàí õààã÷äàä ñóðãàëò çî õèî í áàéãóóëàõ, õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ òî äî ðõî é òº ðëèéí àðãà õýì æýýí ¿¿äèéã òº ð çàñãèéí áî äëî ãû í ò¿âø èí ä àâ÷ õýðýãæ¿¿ëæ ýõëýõ ¸ ñòî é áèëýý.

1.7. Í ýì ýëò ï ðî òî êî ëû í 11 ä¿ãýýð ç¿éëèéí 11.1-ä “Õ¿ì ¿¿ñ ÷º ëºº òýé ø èëæèí ÿâàõ òàëààð î ëî í óëñû í õýì æýýí ä õ¿ëýýñýí ¿¿ðãèéí õóâüä õî õèðî ë ó÷ðóóëàõã¿éãýýð î ðî ëöî ã÷ óëñóóä õ¿í õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, ò¿¿í èéã èëð¿¿ëýõýä ø ààðäëàãàòàé áàéæáî ëî õ áàéäëààð õèëèéí õÿí àëòû ãáî ëî ì æèéí õýðýýð áýõæ¿¿ëí ý” ãýæ çààæýý.

Õèëèéí òóõàé (1993) õóóëèàð Ì î í ãî ë Óëñû í õèëèéí õàëäàø ã¿é äàðõàí áàéäëû ã õàí ãàõ çî ðèëãî î ð õèëèéí àñóóäëààð áàéãóóëñàí Ì î í ãî ë Óëñû í î ëî í óëñû í ãýðýýã õýðýãæ¿¿ëýõ, õèëèéí áî ëî í õèë î ð÷ì û í äýãëýì èéã ñàõèóëàõ, óëñû í õèëýýð çî ð÷èã÷, òýýâðèéí õýðýãñëèéã í ýâòð¿¿ëýõ, õèë õàì ãààëàõ áàéãóóëëàãû í òî ãòî ëöî î , á¿ðýí ýðõèéãòî äî ðõî éëî õ, õèë õàì ãààëàëòàí ä èðãýí , áàéãóóëëàãû ã î ðî ëöóóëàõ, õèëëéí òóõàé õóóëü òî ãòî î ì æ çº ð÷èã÷äº ä õ¿ëýýëãýõ õàðèóöëàãàòàé õî ëáî ãäñî í õàðèöàãà çî õöóóëàõàòàð çààñàí áàéäãà. Ì àí àé óëñû í õÿì æýýí ä õèëèéí 44 áî î ì î àæëëàõ ¸ ñòî éãî î ñ î äî î ãèéí áàéäëàòàð 25 áî î ì î àæëëàæ áàéãàãèéí 10 áî î ì î áàéí ãû í àæëëàãàòàé, áóñàä í ü ò¿ð õóãöàòàãàòàð àæëëàäàã áàéí à. Õèëèéí òóõàé õóóëèéí 33 äóãàòàð ç¿éëèéí 33.11-ä “óëñû í õèëèéí áî ëî í õèë î ð÷ì û í äýãëýì , õèëèéí áî î ì òî î ð í ýâòð¿¿ëýõ æóðì û ãñàõèóëàõàä õÿí àëò òàâèõû í òóëä çàéëø ã¿é ø ààðäëàãàòàé á¿ðòãýë õº òº ëæ ýí ý çî ðèëãî î ð ¯í äñýí õóóëüä õàðø ëàõã¿é ì ýäýýëëèéí òî ãòî ëöî î ã àø èãëàõ” òàëààð çààñí û ã áàðèì òëàí

º í º º äðèéí áàéäëààð õèë í ýâòðýõ, î ðî õ çî ð÷èã÷äû í àñóóäëû ã çî õèöóóëàõ òóõàé õóâü õ¿í òýé õîí ëáî î òî é ì ýäýýëýë, õº äº ëãº º í èé òàëààð í ýãäñýí ñ¿ëæýýãá¿ðä¿¿ëýí àæèëëàäàã Ì î í ãî ë Óëñ í ü õèë õàì ãààëàõ òàëààð õî éä, óðä õî ¸ ð õº ðø òýé Çàñãèéí ãàçàð õî î ðî í äû í “Õèëèéí áî î ì ò òýäãýýðèéí äýãëýì èéí òóõàé” õýëýëöýýðèéã 1994 î í ä Î ÕÓ-òàé, 2004 î í ä ÁÍ ÕÀÓ-òàé òóñ òóñ áàéãóóëæýý. Èðãýä õàðëëöàí çî ð÷èõ í º ööº ëèéí òàëààðõ ãýðýý, õýëýëöýýðèéã ÃÕß äàãî àí áàéãóóëæ, òóõàéí ãýðýý, õýëýëöýýðèéãÕÕÅÃì º ðäº í àæèëëàõ òî ãòî ëöî î òî é áèëýý.

Æèë á¿ð õî éä, óðä õº ðø èéí õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãóóäòàé “Õèëèéí áàéãóóëëàãóóäû í õýì æýýí ä õàì òðàí àæèëëàõ ï ðî òî êî ë”-û ã òî äî òãî í áàéãóóëæ ¿çýãëýí , õàì òðàí àæèëëàäàã áàéí à. Ãýâ÷ º í º º äðèéí áàéäëààð õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, õî õèðî ã÷äû ãýõ î ðî í ä í ü ýðã¿¿ëýí àâ÷ èðýõýä õàì òðàí àæèëëàõ, ò¿¿í èéã òàñëàí çî ãñî î õî ä ÷èãëýñýí ÿì àð í ýãýí ãýðýý õýëýëöýýð, ï ðî òî êî ëû í çàäëò áàéõã¿é áàéí à. ×èí ãèñ õààí í èñýõ î í ãî öí û áóóääë, Çàì û í -¯¿äèéí ãâòî áî ëî í òº ì º ð çàì û í áî î ì ò, Ñ¿õáààòàð, Àëòàí áóëàãèéí áî î ì òóóä í ü ì ýäýýëëèéí í ýãäñýí ñ¿ëæýýãýýð õèë í ýâòðýõ, áóöàæ î ðæ èðñýí èðãýäèéí ì ýäýýëëèéã äýëãýðýí ã¿é õýëáýðýýð áàòàëãààæóóëäàã áî ëî â÷ õýí äëòû í õóâüä äî õààðäë òàòñàí çàðèì àñóóääë áàéãààã äóðääõ í ü ç¿éòýé þ ì . Òóõàéëáàë, áàéí ãû í çî ð÷èã÷èéí õº äº ëãº º í òýé áî î ì òóóäû í õóâüä çî ð÷èã÷ õóâü õ¿í èé èðãýí èé áè÷èãáàðèì òû í òàëààðõ ì ýäýýëëýýñ ãàäí à ýöýãýõ í ü õ¿¿õýäòýéãýý õèëýýð í ýâòýð÷ áàéãàà ýñýõ, õ¿¿õýä í ü º º ðèéí õ¿¿õýä ì º í ýñýõ, áóñäû í õ¿¿õýä äàãóóëæÿâæáàéãàà áî ë õî ëáî ãäî õ áàðèì ò áè÷èã í ü á¿ðýí áº ãº º ä ¿í ýí çº â ýñýõ, ýðãýýä áóöàæ èðýõäýý òóõàéí õ¿¿õäèéã õààí à, õýí ä ÿì àð ¿í äýñëýë, ø àëòãààí ààð î õõèæ¿ëäýýñýí òàëààðõ áàðèì òáàéãàà ýñýõýä òàâèõ

öî ãö áî äëî ãî , õÿí àëòûí òî ãòî ëöî î áàéõã¿éãýýñ ýí ý í ü çº âõº í õÿí àëò í ýðèéí äî î ð î ðº äèé ÿâàãäàæáàéí à ãýæ¿çýõ ¿í äýñòýé. Ì º í õèëýýð æèðýì ñýí ýì ýãòýé ãàðñàí òî õèî ëäî ëä õèéõ òóñãàé òýì äýãëýë áàéõã¿é áº ãº º ä òóõàéí ýì ýãòýé äàðàà í ü ãàí öààð î ðæ èðýõ òî õèî ëäî ëä òº ðñº í õ¿¿õäèéí òàëààðõ àñóóäàëä àí õààðàë õàí äóóëàõ ø ààðäëàãàòàé áî ëî â÷ õÿí àõ, á¿ðòãýõ æóðàì áàéõã¿é áàéí à.

Хоёр. Хүн худалдаалах гэмт хэргийн илрэлүүд

Ì î í ãî ë Óëñ äàõü õ¿í èé ýðõ, ýðõ ÷º ëº º í èé áàéäëûí òàëàðõ ýýëæèò ýí ýõ¿¿ èëòãýëèéã áýëòãýõ àæëûí õ¿ðýýí ä õóóëü õÿí àëò, öàãäàãàãèéí áàéãóóëëàãóóäàãñõ¿í õóäàëäàëàõ ãýì òõýðãèéãî º ðäº í ø àëãàñàí áî ëî í ø ¿¿õýä õÿí àí õýëýëöñýí õýðýã, òóñ Êî ì èññò èðñýí º ðãº äº ë, ãî ì äëóóäàä ä¿í ø èí æèëãýý õèéæñóäëàâ.

Õ¿í õóäàëäàëàõ ãýì ò õýðãèéí òàëàðõ õóóëü÷èä õàðèëöàí ääèëã¿é ñàí äë áî äî ëòî é, òóõàéí ãýì ò õýðãèéí òàëàðõ áàéöààí ø èéòãýõ àæëëäãààí û òóðø ëäãà áî ëî í ýí ý ø èí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðãèéí òóõàé ì ýäëýã, ì ýäýýëýë äóòì àãçýðãýýñ í ýëýýäã¿é õýðãèéí ç¿éë àí ãè º º ð òº ñº º òýé òº ðëèéí ãýì ò õýðãèéí ç¿éë÷ëýëýýð ç¿éë÷ëýãäýí ø èéäâýðëýãäýæ áàéãàà í ü àæèãëàãäëàà. Òóõàéëáàë, Êî ì èññî î ñ õº äº º î ðî í í óòãèéí õóóëü õÿí äëòûí áàéãóóëëàãûí àæëòí óóäàä “Õ¿í õóäàëäàëàõ ãýì òõýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ í ü” ñýäýâò ñóðãàëòû ã á¿ñ÷ëýí çî õèî í áàéãóóëæ, ñóðãàëòàí ä î ðî ëöî ã÷äî î ñ õ¿í õóäàëäàëàõ ãýì ò õýðãèéí òàëàðõ ì ýäëýã ì ýäýýëëèéí òàëààð 143 õ¿í ýýñ ñàí àë àñóóëãà àâàõàä î ðî ëöî ã÷äûí 60.8 õóâüí ü ì ýäýýëýë äóí ä çýðýã, 12.6 õóâüí ü ì ýäýýëýë õàí ãàëòã¿é, 32.9 õóâüí ü ì ýäýýëýë õàí ãàëòòàé ãýæ¿çæýý.

ÝÖÃ-ààñ èð¿¿ëñýí òî î áàðèì òààð 2006-2008 î í óóäàä óëñûí õýì æýýí ä Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 113 äóãààð ç¿éëä çààñàí "Õ¿í õóäàëäàäëàõ" ãýì ò õýðýã 29, Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 124 ä¿ãýýð ç¿éëä çààñàí "Áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ã òàòàí î ðî ëöóóëàõ" ãýì ò õýðýã 35 òî õèî ëäî ë á¿ðòãýäñýí áàéí à.[2]

Õàðèí Öàãäàäãèéí áàéãóóëëàãàòàñ 2006-2008 î í óóäû í õî î ðî í ä Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí "Õ¿í õóäàëäàäëàõ" ç¿éë àí ãèàð 18 õýðýã, "Áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ã òàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ" ç¿éë àí ãèàð 39 õýðýãò ýð¿¿ãèéí õýðýã ¿¿ñãýí ì ºðäº í áàéöàäëòû í àæèëäãàà ÿâóóëñàí ä¿í ì ýäýýããàðãàæýý.[3]

Í èéñëýëèéí Ï ðî êóðî ðû í Ãàçðààñ äýýðõ 3 æèëèéí õóãàöàí ä "Õ¿í õóäàëäàäëàõ" ç¿éë àí ãèàð 6 õýðýãò, "Áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ã òàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëàõ" ç¿éë àí ãèàð 27 õýðýãò ÿëëàõ ä¿ãí ýëò ¿éëäýí ø ¿¿õýä ø èëæ¿¿ëæýý. Í èéñëýëèéí Ï ðî êóðî ðû í Ãàçðààñ ø ¿¿õýä ø èëæ¿¿ëñýí õ¿í õóäàëäàäëàõ õýðýãò ñóäàëãàà õèéæ¿çâýë ä¿¿ðãèéí ø ¿¿õ¿¿ä "Õ¿í õóäàëäàäëàõ" 6 õýðãýýñ 4 õýðãèéí 5 õ¿í èéã òóñ á¿ð 10 æèëèéí õî ðèõ ÿëààð ø èéòãýí , 1 õýðãèéí 2 õ¿í èéããýì ò õýðýã¿éëäñýí í ü òî ãòî î ãäî î ã¿é õýì ýýí ÑÁÄ-èéí ø ¿¿õýýñ õýðãèéã õýðýãñýõã¿é áî ëãî æ öàãààòãàñàí , õàðèí 1 õýðãèéí ç¿éë àí ãèéã"Áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ãòàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëàõ" ç¿éë àí ãè áî ëãî í ºº ð÷èëæ, 3 æèëèéí

[2] Õ¿í õóäàëäàäëàõ ãýì ò õýðãèéí òî î áàðèì òû í òàëààðõ ÝÖÃ-û í 2009 î í û 1 ä¿ãýýð ñàðû í 13-í û º äðèéí 90/121 äóãààð àëáàí áè÷èã

[3] "2006-2008 î í ä õ¿í õóäàëäàäëàõ, áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ã òàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëàõ ãýì ò õýðãèéí ñóäàëãàà" ÖÅÃ-û í 2009 î í û 1 ä¿ãýýð ñàðû í 12-í èé º äðèéí 4/99 äóãààð àëáàí áè÷èã

õîî ðèõ ÿëû ã2 æèëýýð õî éø ëóóëñàí [4] áàéí à. Ýäãýýð òî î áàðèì ò, ä¿í ì ýäýý, ñóäàëãààí óóäààñ ¿çýõýä õ¿í õóäàëäààëàõ áî ëî í áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ã òàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõòàé õî ëáî î òî é õ¿í èé ýðõèéí çº ð÷ëë, òýð äóí äàà ýì ýãòýé÷¿¿äèéí ýðõèéãí î öòî éãî î ð çº ð÷èõ òî õèî ëäî ë öº º í ã¿é ãàð÷ áàéãàà ãýæ¿çýõ ¿í äýñòýé áàéí à.

2.1. Õ¿í õóäàëäààëàõ, áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ãòàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõòàé õî ëáî î òî é õ¿í èé ýðõèéí í î öòî é çº ð÷ë¿¿äèéí äàðààõü èëðýë¿¿ä î í öãî é àí õààðàë òàòàæ áàéí à.

2.1.1. Ýì ýãòýé÷¿¿äýä º í äº ð öàëèí àì ëàæ, ç¿ñ öàðàé ñàéòàé áàéõ, ì ýðãýæèë î ãò õàì àðàõã¿é õýì ýýí õóóðàí ì ýõýëæ, çî õèî í áàéãóóëàëòòàéãààð ýëñ¿¿ëýí , áàãáî ëãî í õèë äàâóóëàí õóäàëäààëàõ õýðýããàð÷ áàéí à.

Èðãýí “Ä” ãýã÷ ýì ýãòýé ßï î í Óëñàä ÿâóóëæ º í äº ð öàëèí òàé àæëëä î ðóóëí à õýì ýýí õóóðàí ì ýõýëæ, ýõí èé ýýëæèí ä 7 ýì ýãòýéã òóñ á¿ð 3.500 àì .äî ëëàðààð 2004 î í û 9 ñàðä õóäàëäàæ, ¿¿í èé äàðàà 2004 î í û 10 ñàðä í ýð á¿õèé 10 ýì ýãòýéã Ì àêàî ðóó õóäàëäàõû ã çàâäæýý. Äýýðõ ýì ýãòýé÷¿¿äèéã Ì àêàî ä àâàà÷èí Ì àêàî çî ÷èä áóóäàëä ì àññàæñòí ýðèéí äî ð ì àññàæõèéëãýí , áýëãèéí õàðüöààí ä î ðóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõ àæëë õèéëãýõ ø àëãàðóóëàëòçî õèî í áàéãóóëàõ, òýí öñýí ýì ýãòýé÷¿¿äèéí çàðèì ûãí ü º õ òî ì ðóóëàõ ì ýñ àæëëáàðò î ðóóëàõ, º º º òî ì ðóóëàõ ø ààðäëàãà òàâüæ, óëì ààð òýäãýýð

[4] “Õ¿í õóäàëäàõ, áèåý ¿í ýëýõýä çóó÷ëàõ ãýì òõýðãýýñ ø ¿¿õýýñ í î ãäóóëæáóé ÿë ø èéòãýëèéãñóäëàõ ñóäàëãàà” Í Ï Ã-û í 2009 î í û 1 ä¿ãýýð ñàðû í 9-í èé º äðèéí 6/68 äóãààð àëáàí áè÷èã

ýì ýãòýé÷¿¿äèéã¿éë÷ë¿¿ëýã÷ í àðò õº õº º ðº º ì àññàæõèéõ, áýëãèéí õàðüöààí ä î ðæáàéõ áî ëçëû ã òóëãàäàã áàéí à. (ÑÁÄ-èéí ø¿¿õèéí ø èéòãýõ òî ãòî î ë, 2006.01.10, ¹ 17)

2.1.2. Òº âèéí õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñýë, òåëåâèçèéí ÷àò, çàð ñóðòàë÷èëãààí û ñîî í èí äýýðõ áóëàí ãóóäû ã àø èãëàí î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéã õóóðàí ì ýõýëæ º º ðñäèéí áèçí åñèéí ýõ ñóðâàëæ áî ëãî æáàéí à.

Èõ Áðèòàí è Óëñûí èðãýí "Æ", Ì î í ãî ë Óëñûí èðãýí "Ñ" í àð á¿ëýãëýí º º ðñäº º ñàí àà÷ëàí òº âèéí õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýëýýð çàð ãàðãàí , ýì ýãòýé÷¿¿äèéí ñàí õ¿¿äèéí õ¿í äýðëòýé áàéäëû ãäàëèì äóóëàí õóóð÷ì ýõëýí 2000-3000 àì .äî ëèàðûí öàëèí õº ëñòýé ì àññàæñò, ¿éë÷ëýã÷èéí àæèëä î ðóóëí à õýì ýýí 2 ýì ýãòýéã õèë äàâóóëàí Ì àêàî ä àâàà÷èæ õóäàëäñàí áàéí à. (ÓÄØ-èéí õÿí àëòû í ø àòí û ø àòí û ýð¿¿äèéí õýðãèéí ø¿¿õ õóðàëäààí û òî ãòî î ë, 2007.10.19, ¹ 430)

2.1.3. Õ¿í õóäàëäàõ ãýì ò õýðýã ¿éëäýãñäèéí çàðèì í ü º º ðèéí õº º áóñäàä òàâüñàí º ð òº ëáº ðèéã äàðàõ, º º ðòº º àø èã î ëî õûí òóëä õóäàë í º õöº ë, ñàéí öàëèí àì ëàí õóóðàí ì ýõýëæõ¿÷ýýð áýëãèéí ì º ëæëº ãò òàòàí î ðóóëàõ ÿâäàë ãàðãàæáàéí à.

Èðãýí "Ì " í ü º í äº ð öàëèí òàé àæèëä î ðóóëí à õýì ýýí 5 ýì ýãòýéã õóóð÷ ì ýõëýí áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëýõ, ì º ëæèõ çî ðèëãî î ð Ñèí ãàï óð Óëñàä àâàà÷èí õèë äàâóóëàí õóäàëäààëñàí áàéí à. Èí ãýõäýý Ñèí ãàï óðò àâàà÷ñàí û äàðàà ãàäàäàä ï àñï î ðò áî ëî í í èñëýãèéí òèéçèéã õóóðàí àâ÷ áèåèéã í ü 150 ñèí ãàï óð äî ëëàðààð ¿í ýë¿¿ëæ, "òà í àðû ãýí ä àâ÷ èðýõýä 1000 àì .äî ëëàð áî ëñî í , î äî î 1500 áî ëãî æ àâí à. Òà í àð õî î ë èäñýí " ãýõ çýðãýýð äàðàì òëàí á¿õ ì º í ãèéã í ü

º º ðòº º àâ÷ áàéñí ààñõî õèðî ã÷ í àð í ü õî î ñî í èðñýí òàëààð ø ¿¿õèéí ø àòàí ä ì ýä¿¿ëæýý. (ÓÄØ-èéí õÿí àëòû í ø àòí û ýð¿¿ãèéí ø ¿¿õ õóðàëäààí û òî ãòî î ë, 2008.10.15, ¹ 378)

2.1.4. Ì º í òýýâðèéí õýðýãñýë àø èãëàí, õ¿÷ õýðýãëýí áóñäû ã õóëãàéëàí, çî äî æ äàðàì òëàí, á¿ëýãëýí õ¿÷èí äýæ¸ ñ áóñààð áýëãèéí äóð õ¿ñëýý õàí ãàõ ¿éëäëèéã õ¿í õóäàëäàõ ãýì ò õýðýã ¿éëäýõäýý äàâõàð ¿éëäñýí õýðýã ø èéâýðëýãäñýí áàéí à.

“Ì ,Ï ” í àð í ü 2006 î í û 2 äóãààð ñàðû í 5-í û º äº ð “Ñ,Ä,Ò” í àðû í 3 ýì ýãòýéãõóäàì æèí ä ÿâæáàéõàä í ü áàðüæàâ÷ ì àø èí äàà õ¿÷ýýð ñóóëãàí Òî ëãî éòî ä âàà÷èí çî äî æ, ø àëàí äýýð ç¿¿ çî î æò¿¿í äýýð ñóí èàëãàõ, ø èë ì î ä, òº ì º ð õóâöàñí û º ëã¿ðýýð çî äî æòàí õàéðñàí, ì º í “À, Ì ” í àðû í 2 ýì ýãòýéãõóäàì æèí ä ì àø èí ä ñóóæ áàéõàä í ü òàòàæ ãàðãàí º º ðèéí õº º ì àø èí ä õ¿÷ýýð ñóóëãàí àâ÷ ÿâæ ãýð îî ðî î ëî ëä àâàà÷èí äàðàì òàëæ á¿ëýãëýí õ¿÷èí äñýí, ¸ ñ áóñààð áýëãèéí äóð õ¿ñëýý õàí ãàñàí ãýõ ì ýò 16 î õëä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéãçî õèî í áàéãóóëàëòòàéãààð áèåý ¿í ýëýõýä òàòàí î ðî ëöóóëàí, áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëæ, î ðî í áàéð, òýýâðèéí õýðýãñýë, áóñàä ç¿éëýýð ¿éë÷èëæàø èãî ëñîî í áàéí à. Í ýð á¿õéé 5 î õèí û ãº º ðèéí õº º ì àø èí ààð õ¿ðãýæ º ãí º ãýæ õóóðàí ì ýõýëæ áààðàí ä äàãóóëàí î ðæ ¿ë òàí èõ çàëóó÷óóäàä 40.000-60.000 òº ãõº ãº º ð õóäàëäàæáóóäàëä î ðî ãí óóëàí õî í óóëààä º ãëº º í ü º º ðñäº º î ÷èæàâàí, ãýðèéí õî ðèî í ä, õàòóó ÷àí ãà õÿí àëòû í äî ð óààí õóãàöààãààð áàéëãàí áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëýí õóäàëäàæàø èãî ëæáàéñàí áàéí à.[5]

[5] Á.Ñàðàí òóÿà, “Õ¿í õóäàëäàäëàõ áà áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ãòàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ õýðãèéã ø ¿¿õýýð ø èéäâýðëýñýí áàéäàë” 2009 î í, Õ¿í õóäàëäàäëàõ ãýì ò õýðýãòýé òýì öýõ í ü-Ç¿¿í á¿ñèéí ñóðãàëò, ñåì èí àð

2.1.5. Áóñäû ãõèë äàì í óóëàí õóäàëäàäëàõäàà í àñí û äýýä äî î ä õÿçãààðû ãçààæ, ì º í æº í èé àÿòàé í º õöº ë ñàí àë áî ëãî í õóóð÷ ì ýõëýõ, ýí ý ¿éëäëèéãõèéõäýý õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëæáèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëæàø èãî ëî õ õýðýããàð÷ áàéí à.

Èðãýí “Ò” í ü 18-22 í àñí û î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéã1500 äî ëëàðû í öàëèí òàé àæèëä ÁÍ ÑÓ-ä ÿâóóëæº ãí º , òýí ä î ÷î î ä áààð, ðåñòî ðàí ä çº º ã÷ õèéõ ó÷ðààñ öàðàé, áèåèéãí ü õàðæàâ÷ áàéí à, çàðäëàà òº ëæ ÷ääàõã¿é õ¿í áàéâàë ì º í æº àâàõã¿é, çàðäëû ãí ü êî ì ï àí èàñ ãàðãàää ñ¿¿ëä í ü öàëèí ãààñ í ü ñóóòãàë õèéõ çàì ààð òº ë¿¿ëí ý õýì ýýí õóäàë àì ëàí 5 ýì ýãòýéãÁÍ ÕÀÓ-û í Ì àêàî ä àâàà÷èæî ÷èí çî ÷èä áóóäàëä áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëýõ çî ðèëãî î ð õóäàëäñàí áàéí à. Òýãýõäýý áèåý ¿í ýëýõ àæû ãõèéã¿é áî ë Ì î í ãî ë áóöààõã¿é, áóðã¿é õ¿ðãýýä áàéâàë õèë ãàðãàää õàÿ÷èõí à, ÷àì àéã õýí î ëäî ã þ ì áý? ãýõ çýðãýýð õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëæáèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëæõóäàëäñàí áàéí à.

2.1.6. ¯¿í èé çýðýãöýý õ¿í õóäàëäàäëàõ ãýì ò õýðýãöýé òº ñòýé ãýæ¿çýæáî ëî õî î ð áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ãòàòàí î ðî ëöóóëñàí , áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëàõ ãýì ò õýðýã, ò¿¿í ä ÿë ø èéòã¿¿ëýã÷äèéí òî î æèëýýñ æèëä í ýì ýãäýõ õàí äëàãàòàé áàéãàãã àí õààðàõ ø ààðäëàãàòàé áàéí à.

Áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ãòàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëàõ ãýì ò õýðýã ¿éëäýõäýý ýì ýãòýé÷¿¿ä, î õèäû ã õóäàëäñàí áàéõàä ¿éëäýë òóñ á¿ðèéã í àðèéí ø àëãàæ òî ãòî î ëã¿éãýýð õ¿í õóäàëäàäëàõ õýðãèéãî õõèãäóóëàí õàâòãàéðóóëæ, õº í æº í ç¿éë àí ãèàð áóþ ó Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 124 ä¿ãýýð ç¿éëýýð ç¿éë÷èëæ ãýì ò ýòãýýä¿¿äýä ÿë çàâø óóëàõ áî ëî ì æî ëãî æáàéí à.

2008 î í û Í èéñëýë, ä¿¿ðã¿¿äèéí ø¿¿õèéí á¿òýí æèëèéí òàéëàí ì ýäýýí ýýñ õàðàõàä “Áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ãòàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ” ãýì ò õýðýãò í èéò 19 õýðãèéí 37 õ¿í ä ÿë ø èéòãýë î í î ãäóóëæýý. ßë î í î ãäóóëñàí 37 õ¿í èé 32 í ü õî ðèõ ÿëààð ø èéòãýãäýæ, 11 õ¿í èé õî ðèõ ÿëû ãáèå÷ëýí ýäë¿¿ëæ, 19 õ¿í èé õî ðèõ ÿëû ã òýí ñýæ, 2 õ¿í ä î í î ãäóóëñàí õî ðèõ ÿëòàé ø èéòãýõ òî ãòî î ëû ã áèåë¿¿ëýõèéã õî éø ëóóëæ, 3 õ¿í èéã òî ðãî õ, 1 õ¿í èéã àëáàäàí àæèë õèéëãýõ, 1 õ¿í èéãáàðèâ÷ëàõ ÿëààð ø èéòãýñýí áàéí à. ßë î í î ãäóóëñàí áàéäëààñ ¿çýõýä í èéò ÿë ø èéòã¿¿ëýã÷äèéí 70.2 õóâüä í ü õî ðèõî î ñºº ð òº ðëèéí ÿë î í î ãäóóëñàí áàéí à.

Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é “Í ”-èéã 2006 î í û 7 äóãààð ñàðû í 16-í û ºäº ð ãýð ðóóãàà ÿâæáàéõàä í ü í àéç î õèí û õ í ü òàí èë çàëóó “À” ãýã÷ ãýðò ÷èí ü õ¿ðãýæºãüå õýì ýýí õóóð÷ ì àø èí äàà ñóóëãàí àâ÷ ÿâæ, ÕÓÄ-èéí í óòàãäýâñãýðò áàéðëàõ ÕÀÀÈÑ-èéí óðüä òàëû í ãýð õî ðî î ëî ëä ¿ë òàí èõ àéëä àâàà÷èæ, òýð àéëû í “Ì ” ãýã÷ àõ, ýã÷ í àð çî äî æõ¿÷ýýð áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëæ, ì º í ãèéã í ü ºº ðñäºº àâäàã áàéñàí òàëààð í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õî õèðî ã÷ ì ýä¿¿ëæýý. Ï ðî êóðî ð õýðãèéã Ý ð¿¿ãèéí õóóëèéí 124 ä¿ãýýð ç¿éë àí ãèàð “Áèåèéãí ü ¿í ýë¿¿ëýõýä çóó÷èëñàí ” ãýæ ÿëëàõ ä¿ãí ýëò ¿éëäýæ, ÁÇÄ-èéí ø ¿¿õýä ø èëæ¿¿ëñí èéã àí õàí ø àòí û ø ¿¿õ õ¿í õóäàëäàõ ãýì òõýðãèéí á¿ðýëäýõ¿¿í áàéãàà ýñýõèéã ø àëãóóëàõààð í ýì ýëòì º ðäº í áàéöààëòàí ä áóöààñàí áàéí à. Ãýòýë òóõàéí õýðýãò ì º ðäº í áàéöààëòû í àæëëàãàà ÿâóóëæ áàéñàí öàãààãèéí õýëòñèéí ì º ðäº í áàéöàà÷ í ü ýí ý õýðãèéã î ãò ø àëãàëã¿éãýýð ï ðî êóðî ð, ø ¿¿õýä ø èëæ¿¿ëñí èéã Í èéñëýëèéí äàâæ çààëäàõ ø àòí û ø ¿¿õ çº âòãº í àí õàí ø àòí û ø ¿¿õèéí ø èéòãýõ òî ãòî î ëû ã õ¿÷èí ã¿é áî ëãî æ õýðãèéí ç¿éë÷ëýëèéã ºº ð÷ë¿¿ëýõýýð áóöààñàí áàðèì ò áàéí à.

2.1.7. Áóñäûí èðãýí èé áàðèì ò áè÷ãèéã áàðüöààí ä àâ÷, ò¿¿ãýýðýý ø àõàëòàí ä î ðóóëàí áóñàää áèåèéãí ü õ¿÷ýýð ¿í ýë¿¿ëýí õóäàëäàí , ì º í ãª í ýõýæäàðàì òàëñàí õýðýããàðñàí áàéí à.

Èðãýí "Ý" ãýã÷ õîõèðîã÷ "À"-ã ÁÍ ÕÀÓ-ûí Ýðýýí õîòîä 1500 þàí èéí öàëèí òàé çººã÷èéí àæèëä î ðóóëæºãíº ãýæõóóð÷ ì ýõëýõ àðãààð Ýðýýí õîòîä àâàà÷èí áèåèéãí ü ¿í ýë¿¿ëýõ çî ðèëãîð õèë äàâóóëàí õóäàëäñàí áºãªºä ãàäààä ï àñï î ðò áî ëî í èðãýí èé áè÷èã áàðèì òûãººðñäºº õàðèöàí ãàðãóóëæ õèëýýð ãàðãàñí û äàðàà èðãýí èé áè÷èã áàðèì òûãí ü õóðàáí àâ÷, ÷àì àéã ýí ä ì º í ãªº ð àâ÷èðñàí , ì º í ãªº òºëñí èé äàðàà áè÷èã áàðèì òàà àâ, áèåý ¿í ýëæ ì º í ãªº òºë, òºëºõã¿é áî ë ãàäààä ï àñï î ðòûã÷èí ü óðí à ãýæàéëãàí ñ¿ðä¿¿ëæáèåèéãí ü ¿í ýë¿¿ëæºâºðì î í ãî ë õ¿í ä õóäàëäàí àø èãî ëæ áàéñàí áàéí à.

2.1.8. Õ¿í õóäàëäàëàõ áî ëî í áèåý ¿í ýëýõýä áóñäûãòàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ ãýì ò õýðã¿¿äèéã ýì ýãòýé÷¿¿ä áî ëî í Ì î í ãî ë Óëñàä ò¿ð áóþ ó óäààí õóãàöàãààð î ðø èí ñóóæ áàéãàà ãàäààäûí èðãýä èõýâ÷ëýí ¿éëäýæ áàéãàà í ü ñóäàëãààí ààñ õàðàãäàæáàéí à.

"Áèåý ¿í ýëýõýä áóñäûãòàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëàõ" Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 124 ä¿ãýýð ç¿éë àí ãèàð ÿë ø èéòã¿¿ëýã÷äèéí 65 õóâûí ü ýì ýãòýé÷¿¿ä áàéí à. Ò¿¿í ÷ëýí , ýí ý ç¿éë àí ãèàð ÿë ø èéòã¿¿ëýã÷äèéí í àñí û áàéäëûã ñóäëàõàä 19-30 í àñí ûõàí 9; 31-35 í àñí ûõàí 18; 36-ààñ äýýø í àñòàé áî ëî í 18 í àñòàé ÷ õ¿í áàéí à. Áî ëî âñðî ëûí õóâüä äýýä áî ëî âñðî ëòî é 8; òóñãàé äóí ä áî ëî ñðî ëòî é 4; á¿ðýí äóí ä 16; ñóóðü áî ëî âñðî ëòî é 7;

áàãà áî ëî âñðî ëòî é 2; ãàäààäûí èðãýí 3 õ¿í, ò¿¿í ÷ëýí àæèë ñóðãóóëüã¿é õ¿í 19 õóâèéãýçýëæáàéí à.

2.1.9 Ì àí àé óëñàä "Áèåý ¿í ýëýõýä áóñäûã òàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ" ãýì ò õýðãèéã í ü óðüä÷èëàí ¿ãñýí òî õèðî õ, òî ãòâî ðòî é ¿éë àæèëèàãàà ÿâóóëàõ, çî õèî í áàéãóóëàëòòàé á¿ëýã¿éëäýõ áî ëæáàéãààãèéí çýðýãöýý õ¿í õóäàëäààëàõ, áèåý ¿í ýëýõýä áóñäûã òàòàí î ðî ëöóóëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ ãýì ò õýðýã ¿éëäýõäýý òàí õàéðàõ, áóñäûí áèå ì àõáî äëä ñàí àòàòàéãààð ãýì òýë ó÷ðóóëàõ, õ¿í ä õî ð óðø èã áèé áî ëãî õ, õ¿÷èí äýõ, äýýðýì äýõ ãýì ò õýðýã äâðõàð ¿éëäýãäýæáàéãààä àí õààðàë õàí äóóëàõ ø ààðäëàãàòàé áî ëæýý.

"49" ãýã÷ õî ÷òî é "Ì " í ü í àñàí ä õ¿ðýýã¿é àí õààðàë òàâèõ õ¿í ã¿é, áèåý õàì ãàòàëæ÷äàòõã¿é "Á" í àðû í 2 î õèí û ãõöàì æèí ä ÿâæáàéõàä í ü àéëãàí ñ¿ðä¿¿ëæ, çî äî æ, õ¿÷ õýðýãëýæ, öàòø èä õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí äëõèéëæº äº ðò äóí äæààð 4-5 óäàà áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëæ, î ëñî í î ðëî ãû ã á¿ãäèéã í ü õóðààí àâ÷, î ëî í õî í î ãî î ð ãýðèéí õî ðèî í ä áàéëãàí äàðàì òàëæáàéæýý.

Гурав. Хүн, ялангуяа эмэгтэйчүүд, хүүхэд худалдаалахаас урьдчилан сэргийлэхэд нөлөөлж буй хүчин зүйлсүүд

"¯í äýñòýí äàì í àñàí çî õèî í áàéãóóëàëòòàé ãýì ò õýðãèéí ýñðýã Í ¯Á-û í êî í âåí öèéí í ýì ýëò áî ëî õ õ¿í, ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ, ø èéòãýõ òóõàé ï ðî òî êî ë"-ä í ýãäýí î ðñî í óëñ î ðî í á¿ð õ¿í

õóäàëäààëàãäàõ òýð äóí äàà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàãäàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ ¿ð ä¿í òýé òî ãòî ëöî î ã á¿ðä¿¿ëýõ ¿¿ðãèéãõ¿ëýýñýí .

Õ¿í õóäàëäààëàõ, áýëãèéí ì º ëæëº ãòî ðóóëàõ, áèåèéãí ü çî õèî í áàéãóóëàëòòàéãààð ¿í ýë¿¿ëýõ, àø èãî ëî õ çýðýãõóóëü áóñ ¿éëäëýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ ãî ë í º õöº ë í ü ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ àæèëëàãààí û ÿâöàä òóõàéí õýðýã ¿éëäýã÷èéã á¿ðýí èëð¿¿ëýõ, ÿëàí ãóÿà õî õèðî ã÷ áî ëî í ãýð÷èéãõàì ãààëàõ ÿâäàë ÷óõàë áàéäàã.

Ýí ý ãýì ò õýðýã àí õ á¿ðòãýãäñýí ýýñ õî éø º í º º äðèéã õ¿ðòýëõ õóãàöààí ä ì àí àé óëñàä ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷ õàì ãààëàë, ò¿¿í èé äî òî ð òóõàéëàí õóâü õ¿í èé í ýð òº ð, àëäàð õ¿í äòýé õî ëáî î òî é ì ýäýýëëèéãí óóöëàõ òàëààð õèéãäñýí äî ðâèòî é àæèë áàéõã¿é áàéí à. Åð í ü õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðýãò º ðòº æõî õèðñî í õ¿ì ¿¿ñèéí õóâüä áóñàä òº ðëèéí ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷äî î ñ ýðõ ç¿éí áàéäàë (ñòàòóñ) í ü º º ð áàéõààð î ëî í óëñû í ãýðýý, êî í âåí öèóäàä çààñàí áàéäãèéã àí õààðàõ õýðýãòýé áàéí à.

3.1. Хохирогч хамгааллын байдал

Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷èä í ü áóñàä òº ðëèéí ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷äî î ñ èõýýõýí î í öëî ãòî é áàéäàã. Ýí ý ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷èéãî ëæòî ãòî î õ í ü òýäí èé ýðõèéãõàì ãààëàõ ýõí èé àëõàì áî ëî õû ãî ëî í óëñû í ãýðýý, êî í âåí öèóäàä òî äî ðõî é òóñãàæº ãñº í . Õî õèðî ã÷ ãýì ò õýðãèéí ãàçðààñ î ðãî í çóãòàæ èðñýí , ãóðàâäàã÷ ýòãýýäýýñ ì ýäýýëýë àâñí û äàãóó èëð¿¿ëñýí çýðýãàëü ÷ òî õèî ëäî ëä õóóëü õÿí àëòû í áàéãóóëëàãû í àæèëòí óóä òóõàéí ì ýäýýëëèéí äàãóó ò¿ðãýí ø óóðõàé àðãà õýì æýýã àâàõ ¸ ñòî é. Ýí ý ãýì ò õýðãèéí

õî õèðî ã÷äûí äèéëýí õ í ü àì üäðàëûí áî ëî ì æ ì óó, î ðëî ãî õî ì ñ, õÿëáàð àðãààð ì º í ãº î ëî õ õ¿ñýëòýé, áî ëî âñðî ë í èì ãýí , áóñäàä º ðòýé î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿ä áàéäàãáàéí à.

Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷äû ãÿì àð ÷ òî õèî ëäî ëä ø èéòãýõ ÿâäàë áàéõ ¸ ñã¿é áº ãº º ä òýäãýýðèéã õóóëü áóñààð õèë í ýâòýð÷ î ðæ èðñýí , áè÷èã áàðèì òã¿é öàãàà÷èä ãýæ ¿çýí , õóóëü áóñààð î ðø èí ñóóñàí õýì ýýí áóðóóòãàí , ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãàä òàòàí , äàâõàð õî õèðî î õ ÿâäàë ãàðãàæ áî ëî õã¿éã àí õààðàõ ø ààðäëàãàòàé áàéäàã. Õî õèðî ã÷èä èõýí õäýý çàëèëàãäñàí , õ¿í ÷èí ä¿¿ëñýí , çî âæòàð÷èëñàí , àì ü í àñ í ü õî õèðñî í , õóóëü áóñààð ¿ð õº í ä¿¿ëñýí , áèåèéãí ü õ¿÷ýýð ¿í ýë¿¿ëñýí çýðýã¿ð äàãàâðóóäû ã áàéí ãà àì ñäàã áàéí à. Ýí ý í ü àëñäàà òóõàéí õî õèðî ã÷èéí ñýòãýë ç¿é, áèå ì àõáî äèä áî äèòî éãî î ð í º ëº º ëæýõýëäýã. Áàéí ãû í ñýòãýë ñàí ààí û äàðàì òàí ä î ðî õ, áóñäààñ è÷èõ, àéõ, èòãýëã¿é áî ëî õ çýðýã í ü òóõàéí õî õèðî ã÷èéã õàð òàì õè, ì àí ñóóðàõ áî äèñ õýðýãëýõýä õ¿ðãýõ, áèå ì àõáî äü, í º õº í ¿ðæèõ¿éí ýð¿¿ë ì ýí ä, ñýòãýöýä óäààí õóãàöààí ä ì óó í º ëº º ¿ç¿¿ëýõ, î ëî í òº ðëèéí º â÷èí ä äàâõàð í ýðâýãäýõ, çàðèì òî õèî ëäî ëä àì èà õî ðëî õî ä õ¿ðãýõ í º õöº ëèéãáèé áî ëãî äî ãáàéí à.

Ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ õóóëèéí 42 äóãààð ç¿éëä “Ãýì ò õýðãèéí óëì ààñ í ýð òº ð, àëäàð õ¿í ä, ñýòãýë ñàí àà, áèå ýðõòýí , ýä õº ðº í ãèéí òàëààð õî õèðî ë õ¿ëýýñýí ýòãýýäèéã õî õèðî ã÷ ãýí ý” ãýæ òî äî ðõî éëî í , õî õèðî ã÷èéí áàéöààí ø èéòãýõ àæèëëàãààí û ÿâöàä ýäëýõ ýðõ, õ¿ëýýõ ¿¿ðãèéí òàëààð çî õèöóóëñàí áàéí à. Ãýòýë ýí ý ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷èä èõýâ÷ëýí àéæ ýì ýýñí èé óëì ààñ õóäàë ì ýä¿¿ëýã º ãº õ, õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷ áî ëñí î î ¿ã¿éñãýõ, ñýòãýí áî äî õ ÷àäâàðàà àëäàæ ¿í ýí çº â ì ýä¿¿ëýã º ãº õ ÷àäâàðã¿é áî ëî õ, áî ëñî í ÿâäëû í òàëààð î é ñàí àì æàà àëäàõ çýðýã

ø èí æòýì äã¿¿ä èëýðäýã. Õî õèðî ã÷èä ýäãýýð ø èí æòýì äã¿¿ä èëýðñýí ¿åä ì ºðäº í áàéöààëòû í àæèëëàãààãÿâóóëáàë Ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ õóóëèéí 42 äóãààð ç¿éëèéí 42.6-ä "Õî õèðî ã÷ ì ýä¿¿ëýã ºãº õºº ñ ñàí ààòàéãààð òàòãàëçñàí , çàéëñõèéñýí , ýñõ¿ë õóäàë ì ýä¿¿ëýã ºãñº í áî ë ò¿¿í ä Ýð¿¿ãèéí õóóëüä çààñàí õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýí ý" ãýæçààñí û äàãóó ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãàä òàòàõ áî ëî ì æ í ýýëòòýé áàéí à.

Ç¿é í ü ñýòãýë ç¿éí õ¿í ä äàðàì òàí ä î ðñî í õî õèðî ã÷èéãáàéöààõàä ì ýðãýæèëòí èé òóñëàëöààãàâ÷ õî õèðî ã÷èéãí ºõº í ñýðãýýõ, ò¿¿í èéã õýâèéí áàéäàëä î ðñí û äàðàà ì ºðäº í áàéöààëòû í àæèëëàãàà ÿâóóëàõ õýðýãòýé þ ì . Ãýâ÷ áàéöààí ø èéòãýõ àæèëëàãààí û ÿâöàä õî õèðî ã÷èéãõýðõýí õàì ãààëàõ, ñýòãýë ç¿éí áî ëî í íºõº í ñýðãýýõ òàëààð ÿì àð ÷ çî õèöóóëàëò áàéõã¿é áàéãàà í ü ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷äû ã áàéöààí ø èéòãýõ àæèëëàãààí ä î ðî ëöî õî î ñ çóãòàõ, òàòãàëçàõàä õ¿ðãýæáàéí à.

ÝÖÃ, ÓÌ ÁÃ, "Õ¿éñèéí òýãø ýðõèéí òº â" ÒÁÁ õàì òðàí 2007 î í ä 26; 2008 î í ä 41 õî õèðî ã÷èéãÁÍ ÑÓ, ÁÍ ÕÀÓ (Ì àêàî), Ì àëàéç, Òóðê, Ø âåéöàðü, Óêðàèí çýðýã óëñóóäààñ ýõ î ðî í ä í ü áóöààí àâ÷èðñàí áàéí à. Ýäãýýð õî õèðî ã÷äî î ñ î äî î ãèéí áàéäëààð 4 õî õèðî ã÷èéã "Õ¿éñèéí òýãø ýðõèéí òº â" ÒÁÁ-û í õàì ãààëàõ áàéðàí ä áàéðëóóëàí , ýð¿¿ë ì ýí äèéí ¿éë÷èëãýýí ä õàì ðóóëæ, ñýòãýë ç¿éí òóñëàëöàà áî ëî í õóóëü ç¿éí çº âëº ãº º çýðýãí º õº í ñýðãýýëòèéí ¿éë÷èëãýýãýýð õàí ãàæ áàéí à.

Ò¿¿í ÷ëýí , Õ¿í èé Ýðõèéí ¯í äýñí èé Êî ì èññ ÁÍ ÕÀÓ-û í Ýðýýí õî òî î ñ ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷ 5 ýì ýãòýéã á¿õ çàðäëû ã í ü õàðèóöàí 2007 î í û 5 äóãààð ñàðä ýõ î ðî í ä í ü àâ èðæáàéâ.

Ì àí àé óëñàä º í º º äðèéí áàéäëààð õèë î ð÷èì áî ëî í Í èéñëýë, ä¿¿ðã¿¿äýã ýí ý ðº ðëèèéí ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷äû ã áàéðø óóëàí õàì ãàëàõ áàéð áàéõã¿é, ýì í ýëãèéí áî ëî í º õº í ñýðãýõ ¿éë÷èëãýý ÿâóóëäàãýì ÷, ñýòãýë ç¿é÷, õóóëü÷èä áýëòãýãäýýã¿é çýðýãí ü õî õèðî ã÷ õàì ãàëëû í ¿éë àæèëèàãàãà öî ãö õýëáýðýýð, º º õº í ñýðãýõ, í èéãýì ø ¿¿ëýõ ¿éë÷èëãýýã¿ç¿¿ëýõýä õ¿í äðýëòýé áàéí à. Òº ð çàñãèéí ç¿ãýýñ òóñãàé áî äëî ãû í äàãóó õèéâýë çî õèõ ýäãýýð àæóóäû ãòº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãóóä º º ðñäèéí ñàí àà÷ëàãààð î ëî í óëñû í áàéãóóëëàãóóäû í ñàí õ¿¿ãèéí äýì æýðòýéãýýð î äî î ãèéí ò¿âø èí ä çî õèî í áàéãóóëæáàéí à.

“¯í äýñòýí ääì í àñàí çî õèî í áàéãóóëàëòàé ãýì ò õýðãèéí ýñðýã Í ¯Á-û í êî í âåí ö”-èéí í ýì ýëò áî ëî õ “Õ¿í , ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõààñ óðüä÷ëëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ, ø èéòãýõ òóõàé ï ðî òî êî ë”-ä çààñí ààð î ðî ëöî ã÷ óëñ á¿ð õ¿í õóäàëäààëàõ õýðãèéí õî õèðî ã÷äû í õóâèéí ài üäðàëû ãáà òýäãýýðèéã áèå õ¿í èé õóâüä, òóõàéëáàë, õ¿í õóäàëäààëàõòàé õî ëáî ãàî õ òóõàéí õýðãèéí ø ¿¿í òàñëàõ àæèëèàãààã í óóö áàéëãàõ àðãà çàì ààð, äî òî î äû í õóóëü òî ãòî î ì æî ð áàéæ áî ëî õ õýì æýýí ä õàì ãàëàõààñ ãàäí à çî õèõ î ðî í áàéðààð õàí ãàõ, õ¿í õóäàëäààëàõ õýðãèéí õî õèðî ã÷äî ä î éëãî ãäî õýëýýð, ÿëàí ãóÿà õóóëèàð òî ãòî î ñî í ýðõèéí òàëààð çº âëº ãº º áà ì ýäýýëýë º ãº õ, ýì í ýëãèéí , ñýòãýë ç¿éí áà ì àòåðèàëëàãòóñëàëöàà ¿ç¿¿ëýõ, õº äº ëì º õëº õ, áî ëî âñðî ë ýçýì ø èõ áî ëî í ñóðàëöàõ áî ëî ëöî î ãî ð õàí ãàõ ¿¿ðã¿¿äèéãÇàñãèéí ãàçðóóäàä ¿¿ðýãáî ëãî ñí û ãõýðýãæ¿¿ëýõ ø ààðäëàãàòàé áàéí à.

3.2. Гадаадын иргэдтэй гэрлэсэн эмэгтэйчүүдийн байдал

Ì î í ãî ë ýì ýãòýé÷¿¿ä ãàäààäû í èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëî õ ÿâäàë ñ¿¿ëèéí æèë¿¿äýä àí õààðàë òàòàõ àñóóäàë áî ëî î ä áàéí à.

ßëàí ãóÿà, çóó÷ëàõ òî â÷î î áóþ ó õýí í ýãí èé òóñëàì æòàéãààð òî äî ðõî é ì ºí ãº òºëæ ãàäààäûí èðãýí òýé ãýð á¿ë áî ëæ, õàðèéí í óòàãò î ÷èæõ¿÷èðõèéëýë äàðàì òàí ä º ðòº æ, áàéí ãûí áî î ë÷ëî ëûí áàéäàëä áàéæ, ýðõ àø èã í ü çº ð÷èãäº æ áàéãàà í ü õ¿í õóäàëäààëàãäàõòàé àäèë òº ñòýé áàéãààãààñ ãàäí à ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðýã ãàðàõàä èõýýõýí í º ëº º ëº õ õ¿÷èí ç¿éëñèéí í ýãáî ëæ áàéí à.

ª í äº ð õº ãæèëòýé î ðí û èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëî õî ä í º õº ð í ü òýäí èé õóâüä “òýæýýã÷, õàì ãàäëàã÷” ì ýò ñàí àãääàãýí ýõ¿¿ çº ð¿¿òýé áî äî ëäî î õº òëº ãäº í ÷èí ýýëýããàäààä õ¿í òýé ãýðëýæàì üäðàõ, ì º í àæèë õèéæ èõ ì º í ãº î ëî õ õ¿ñýëäýý àâòàí “õóóðàì ÷ ãýðëýëò”-èéã õ¿ëýýí çº âø º º ð÷, òóõàéí óëñ î ðí û ãçî ðüñí î î ð òýä î ÷ñî í ãàçðû í õàà àëñëàãäñàí õº äº º òî ñãî í ä õº äº º àæ àõóé, ãî ë òº ëº â ãàçàð òàðèàëàí ãèéí ñàëáàðò àæèë ýðõëýí “áî î ë”-û í ì ýò í º õöº ëä àæèëëàæàì üäðàõ áî ëäî ãáàéí à.

Èéì ýýñ õî¸ ð õ¿í èé õî î ðî í äû í õ¿ñýë çî ðèã, ñàéí äóðû í õàðèëöààí û ¿í äñýí äýýð ãýðëýõ õ¿í ýý ÷º ëº º òýé ñî í ãî í ãýð á¿ë áî ëî õ ýðõèéã õýí í ýãí èé àø èã õî í æî î î ëî õ àðãà õýðýãñýë áî ëãî æ áàéãààã õóóëèàð õî ðèãëî õ ø ààðäëàãàòàé áî ëæýý. Ýí ý í ü ì àí àé óëñû í èðãýä ãàäààäû í èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëî õ, ýõí ýð í º õðº º º º ðº º ÷º ëº º òýé ñî í ãî õ ýðõèéã í ü õÿçãààðëàñàí , õî ðèãëî ñî í àñóóäàë áî ëî õã¿é áº ãº º ä õàðèí òýäí èé ãýð á¿ë áî ëî õ ýðõèéã óðâóóëàí àø èãëàæ, õýí í ýãí èé î ðî ëöî î òî éãî î ð, òº ëáº ðòýéãº º ð õèéãäýæ áàéãàà àø èã õî í æî î î ëî ã÷äû í õóóðàì ÷ ãýðëýëòýýñ î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéã õèëèéí ÷àí àäàä õóäàëäààëàãäàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ àðãà õýì æýý áî ëî õ þ ì .

ª í º º äðèéí áàéäëààð ãàäààä óëñû í èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëæáóé í º õöº ë áàéäëû ã ñóäëàõàä ãýðëýëò í ü äî òðî î áî äèòî é ãýðëýëò,

õóóðàì ÷ ãýðëýëò ãýñýí 2 òº ðº ëä õóâààãäàæ áàéí à. Áî äèòî é ãýðëýëòèéí ø àëòãààí òî äî ðõî é áàéäàã. Ñàéí äóðû í , òýãø ýðõèéí õàðèëöààí ä ¿í äýñëýãäýí , ýëäýâ ì óó çóðø èë, ñýòãýëèéí áî ëî í àõóéí äàðàì ò, áóõèì äàë, õº ðº í ãº ñàí õ¿¿ãèéí ýðõø ýýë, öàëèí î ðëî ãû í õ¿ðýëöýýã¿é áàéäëààñ äàéæèæ, ò¿¿í ýýñ àí ãèä áàéõ õ¿ñýë ñî í èðõî ëäî î õº òëº ãäº í , ãàäààä, äî òî î äî ä àæèëëàæñóð÷ áàéõäàà ãàäààä óëñû í õàðüÿàò èðãýí òýé òàí èëöàí äî òí î õàðèëöààòàé áî ëæ äàñ÷ ãýð á¿ë áî ëî õ ÿâäàë áàéí à.Õóóðàì ÷ ãýðëýëò í ü òóõàéí î ðî í ä áàéí ãà î ðø èí ñóóõ âèç àâàõ,ãàäààäàä ãàð÷ ÿì àð ÷ õàì ààã¿é àæèë õº äº ëì º ð ýðõýëæ ì º í ãº î ëî õû í òóëä, õº ðº í ãº ì º í ãº í èé õóâüä áî ëî ì æèéí õ¿í òýé ãýðëýõ ñî í èðõî ëäî î àâòàãäàõ, ì º í ãº î ëî õ õ¿ñëýý áèåë¿¿ëýõèéí òóëä ãýðëýëòèéãõ¿ëýýí çº âø º º ðäº ãáî ëî â÷ ãýðëýã÷ í º ãº º òàë í ü ñàéõàí àì ëàëòààð õóóð÷ í óòàãòàà àâàà÷èí áýëãèéí õ¿÷èðõèéëýë, õº äº ëì º ðèéí áî ëî í áýëãèéí ì º ëæëº ãò î ðóóëàõ, õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷ áî ëãî í àø èãõî í æî î í û õýðýãñýë áî ëãî æáàéæáî ëçî ø ã¿é áàéäàã.Ãàäààäû í èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëñî í ì àí àé óëñû í èðãýäèéí òî î ñ¿¿ëèéí 10 æèëèéí äî òî ð 21 äàõèí í ýì ýãäýæ, òýäãýýðèéí äèéëýí õ (90-95 õóâü) õóâèéã ýì ýãòýé÷¿¿ä ýçýëæ, ¿¿í ýýñ ñî ëî í ãî ñ èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëî õ í ü õàì ãèéí º í äº ð (70 õóâü) õóâüòàé áàéí à. Í àñí û áàéäëààð í ü àâ÷ ¿çâýë çóó÷ëóóëàã÷ ýì ýãòýé÷¿¿äèéí 80 õóâü í ü 18-25 í àñòàé, 20 õóâü í ü 30-35 í àñòàé áàéõàä òýäãýýðèéí í º õº ð áî ëæáóé ãàäààäû í èðãýä í ü 35-60 í àñí û õî î î ðî í ä áàéãàà í ü ì àí àé ýì ýãòýé÷¿¿ä º º ðº º ñº º 1 äàõèí èë¿¿ í àñí û çº ð¿¿òýé õ¿í òýé ãýð á¿ë áî ëæáàéí à.

Òóõàéëáàë, 2006 î í ä 821, 2007 î í ä 976, 2008 î í ä 812 ì î í ãî ë èðãýä 79 óëñ î ðí û èðãýäòýé ãýð á¿ëýý áàòëóóëæýý. Äýýðõ ãýð á¿ëýý áàòëóóëñàí 2609 èðãýí ýýñ 1827 áóþ ó 70 õóâü í ü ÁÍ ÑÓ, 144 áóþ ó 5,5 õóâü í ü ßï î í Óëñ, 135 áóþ ó 5,1 õóâü í ü ÁÍ ÕÀÓ, ¿ëäñýí 13,4

õóâüí ü áóñàä óëñûí èðãýä áàéí à[6]. Äýýðõ ÁÍ ÑÓ, ßïîí óëñ, ÁÍ ÕÀÓ-ûí èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëñîí ãýðëýãñäèéí òî î æèë èðýõ òóñàì º ñºæ áàéãààä àí õààðàõ ø ààðäëàãàòàé áàéí à.

Ì îíãî ë Óëñûí èðãýäèéí ãàäààäûí èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëñîí ãýðëýãñäèéí 2003-2008 îíû ò¿¿âýðëýñýí ñóäàëãàà[7]

Иргэний харьяалал	Гэрлэгсдийн тоо	Хүйс		Боловсролын байдал		
		эм	эр	бага	дунд	дээд
ÁÍ ÑÓ	3204	3220	18	52	2750	269
ßïîí Óëñ	231	206	7		187	35
ÁÍ ÕÀÓ	209	172	27	5	168	29

Ì îíãî ë Óëñàä ãýð á¿ëèéí çóó÷ëàëûí ¿éë àæèëëàãààãýðõýëäýã õóâü õ¿ì ¿¿ñ, êîì ï àíè íü òî äî ðõî é õàÿã, òî ãòì î ë áàéðø èëã¿é, àæèëòí àà áàéí ãûí ñî ëüñî í, íóóöëàãäì àë áàéäëààð ¿éë àæèëëàãààãàà ÿâóóëæ, èõýâ÷ëýí ýð¿¿ë, öàðàéëàã, ãýð á¿ëã¿é, ãàí ö áèå (ñàëñàí, º ì íº íü ãýðëýæáàéãàà¿é), õàãàñº í ÷èí ãýð á¿ëä º ññº í î õèäûãñî íãî äî ãáàéí à. Çóó÷ëóóëàã÷ ýì ýãòýé÷¿¿äòýé áàéí ãà õî ëáî î, õàðèëöààòàé áàéäàãàãýõ áî ëî â÷ ¿í ýí äýý òèéì áàéäàãã¿éãçóó÷ëàëûí çàõèàëãàò ãýðëýëòýýñ õî õèðî ã÷ áî ëñî í î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéí ÿðèà í î òëî æáàéí à.

---

[6] ÈÁÌ ÓÒ-èéí Ãàäààäûí èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëñî í ãýðëýãñäèéí 2006-2008 íû ñóäàëãààí û ì ýäýý, 2009 îíû 1 ä¿ãýýð ñàðûí 9-íû º äº ð

[7] Èðãýí èé á¿ðòãýë, ì ýäýýëëèéí óëñûí òº âèéí Ãàäààäûí èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëñî í ãýðëýãñäèéí 2003-2008 îíû ñóäàëãààí û ì ýäýý, 2009 îíû 1 ä¿ãýýð ñàðûí 9-íû º äº ð

...Çóó÷ëàëûí êîì ï àí è í àì àéã “È” ãýã÷ ñî ëî í ãî ñ èðãýí òýé òàí èëöóóëàõäàà áàÿí ÷èí ýýëýã, õóâüäàà õàóñòàé, î ëî í ãàçàð ýçýì ø äýã, óðüä í ü ãýðëýæáàéãààã¿é çýðãýýð ì àãòñàí , õàðèí ýí ý á¿õýí ýñýðãýýðýý áàéñàí . Ñî ëî í ãî ñòî î ÿäóó ãýõ àì üäðàëòàé, õº äº º àì üäàðäàã, æèæèãõýí áàéø èí òàé, áàñ í î ãî î òàðüäàã òàëáàéòàé, óðüä í ü ãýðëýýä ñàëñàí , ì àø õýðöãèé, èõ àðõè óóäàã, ààø çàí ì óóòàé. Î ÷ñî í º äðº º ñº º ë í àì àéãçàãî àæõàðààæ, º ãëº º 6 öàãò áî ñãî í õî î ë, öàéãàà õèéëãýæ, í î ãî î í û òàëáàé äýýðýý º ãëº º í º º ñ î ðî é áî ëòî ë àæèëëóóëæ áàéñàí . Èí ãýýä ãàäààäûí èðãýäèéã õàì ãààëàõ òº âä á¿õ ó÷ðàà õýëýýä 4 õî í î ñî í . Ãýòýë òóñ òº â í º õº ð ð¿¿ ì ààí ü óòàñäààä òàí û ýõí ýð ýí ä áàéí à, èõ ñýòãýë ñàí ààí û äàðàì òàí ä î ðñî í áàéäàëòàé, áàñ 3 ñàðòàé æèðýì ñýí áàéí à ãýæ õýëñýí . Òýð í àì àéã èðæ àâààä ø óóä ýì í ýëýãò àâàà÷ñàí . Ýì ÷ õ¿¿õýä í ü ýð¿¿ë º ñ÷ áàéí à àâàõã¿é ãýæõýëæáàéõû ãñî í ññî í . Õàðèí “È” ýì ÷èä õýäýí òº ãðº ãº ãñº í . Òýãýýä í àì àéã í àðêî çî í ä î ðóóëñàí , ñýðñýí ÷èí ü 3 ñàðòàé õ¿¿õäèéã ì ààí ü àâ÷èõñàí áàéñàí . Èí ãýýä òýí ä áè àæèë õèéæ áàéæ Ì î í ãî ë ðóó èðýõ çàðäëàà î ëñî í . Í àì àéã çóó÷èëñàí êîì ï àí è î äî î áî ëòî ë î ëäî õã¿é áàéí à...

Ãýð á¿ë-çóó÷ëàëûí í ýãýí êîì ï àí èàð çóó÷ëóóëñàí
õî õèðî ã÷ “Ñ” ãýã÷ î õèí û ÿðèàí ààñ[8]...

....”À” ãýõ î õèí 2007 î í û 10 ñàðä ñî ëî í ãî ñ óëñûí èðãýí Ê ãýã÷òýé çóó÷ëóóëàí ãýð á¿ë áî ëî î ä Ñî ëî í ãî ñ ðóó ÿâæýý. Ñî ëî í ãî ñò èðñí ýýñ õî éø í º õº ð áî ëî õ õ¿í í ü ýð¿¿ë, ñî ãòóó àëü ÷ ¿åäýý ýëäâýýð õàðààæ, çî äî æ, õàðàí õóé õî í ãèëä

[8]"Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëüå” èëòãýë¿¿äèéí ýì òõòãýë, 30-ð òàë, 2009 î í

õîí óóëàõ çýðãýýð äàðàì òàëäàã áàéæýý. Î õèí óòñààð ÿðèõ á¿ðòýý "ýýæýý í àì àéã àâàà÷ ýý, ýí ä ¿í ýõýýð õýö¿¿ áàéí à, í àì àéãÌ î í ãî ëî î ñ 12 ì ÿí ãàí äî ëëàðààð õóäàëäàæàâñàí þ ì ÷èí ü ÿâóóëàõã¿é áàéí à" ãýæÿðüæáàéæýý. Ýí ý òàëààð ýýæí ü òóñ çóó÷ëàõ òî â÷î î í ä óäàà äàðàà õàí äàõää "Òàí àé î õèí º º ðº º áóðóóòàé, ààø ì óóòàéäàà òýãæ áàéãàà, òýãýýä ÷ º º ðº º äóðòàéäàà ÿâàà áèç äýý, áèäýí ä õàì àãã¿é" ãýýä î ãò õàëãààäàãã¿é, õàðèí ÷ öàää òàëä ì ýäýãäñýí ýýð î õèí ýýæòýéãýý óòñààð ÿðèõ áî ëî ì æã¿é áî ëæ, õýñýã õóãàöàí ä ñóðàãòàñàð÷ýý. 2008 î í û 1 ñàðä î õèí ãýðýýñýý çóãòñàí áºãºä àðàé ãýæÌ î í ãî ëäî î èðæýý. Ýýæí ü óãàñóóäëààð õº º öº ëäº æ ÿâàõää òóñ çóó÷ëàõ òî â÷î î ãî î ð çóó÷ëóóëæî ÷î î ä õ¿í ä í º õöº ëä áàéæáàéãàää î ðãî æèðñýí î õëäóóä òààðàëäàæáàéñàí òóõàé õýëñýí " áàéí à...

ª º ð í ýã Ãýð á¿ë-çóó÷ëàëû í êî ì ï àí èàð
çóó÷ëóóëñàí î õèí û ÿðèàí ààñ...[9]

Çóó÷ëàëààð äàì æóóëàí ãýðëýæ, ãýð á¿ë áî ëæ áàéãàà èðãýä èõýâ÷ëýí ãýðýýí ä çààñàí í º õöº ëèéã õ¿ëýýí çº âø º º ðº õº º ñ º º ð àðãàã¿é, í ýãòàëû í õ¿ñýë çî ðèãèéãèëýðõèéëñýí ãýðýýí ä ãàðû í ¿ñýã çóðäàãáàéí à. Ãýðýýí ä òóñãàñàí áî ëçî ë í ü òóõàéëáàë, õóóðàì ÷ààð ãýðëýñýí áóþ ó òî äî ðõî é ø àëòãààí ã¿éãýýð ñàëàõ áî ë í º ãº º òàëäàà 10.000 àì .äî ëëàð, Ì î í ãî ëä áàéõäàà ø èéäâýð ãàðãààä í ýã î ðî í ä î ðî õ þ ì óó ñ¿é òàâèõ ¸ ñëî ë õèéñí èé äàðàà ãýð á¿ë áî ëî õî î ñ

[9] "Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëüå" èëòãýë¿¿äèéí ýì òõòãýë, 30-ð òàë, 2009 î í

òàòãàëçâàë íºãªº òàëäàà 2.000 àì .äîëëàð, ãýðëýõºðãªäëºº ºãñíèé äàðàà ãýð á¿ë áîëîõîõ îñ òàòãàëçâàë 4.000 àì .äîëëàð òºëíº, ãýðëýõýýð ñîíãîãäñîí ýì ýãòýé Ñîëîíãî ñòî÷ñîí õîéíîî çóãòàæ îðãî âîë ýöýãýõ íü çóó÷ëàõ òîâ÷îîíä 4.500.000 òºãõºã òºëºõèéã øààðäñàí áàéäàã ãýæýý.[10] Èéì ãýðýýíä ãàðûí ¿ñýã çóðñàí, çóó÷ëàã÷èéí òóñëàì æòàéãààð ãýð á¿ë áîëñîí ýì ýãòýé õàðèéí óòàãò î÷îîä ýðõàøèãíü çºð÷èãäºõã¿é ãýñýí áàòàëãàà áàéõã¿é þì.

Ãàäààäûí èðãýäòýé ãýð á¿ëýý áàòëóóëæ áóé ãýðëýãñäèéí òîî ºñºõèéí çýðýãòýý ãýð á¿ëýý öóöëóóëñàí ãýðëýãñäèéí òîî ìºí íýì ýãäñýí áàéíà. Òóõàéëáàë, 2006 îíä 54; 2007 îíä 80; 2008 îíä 101 èðãýä ãýðëýëòýý àëáàí ¸ñîîð öóöëóóëñí ààññîëîíãî ñèðãýäòýé ãýð á¿ëýý öóöëóóëñàí ãýðëýãñýä 81 õóâü áóþó õàì ãèéí ºíäºð ¿ç¿¿ëýëòòýé áàéíà. Äýýðõ òîî ºñºæ áàéãàà íü ìàí àé óëñàä çóó÷ëàëûí òîâ÷îîíû ¿éë àæèëëàãààã ÿâóóëæ áóé èðãýä, êîìïàíèóäòàé øóóä õîëáîîòé.

....Òóñ Êîìèññò õàíäæèðãýí "Ã" èð¿¿ëñýí ºðãªäºëäºº ò¿¿íèé ãàíö îõèí íü "Áàòõîëáîî" ãýõ ãýð á¿ë çóó÷ëàëûí êîìïàíèéí çóó÷ëàëààð Ñîëîíãî ñ Óëñûí èðãýí Êèì ãýã÷òýé òàíèëöæýý. Î õèíûõ íü èðýýä¿éí íºõºð áîëîõ õ¿í ñàðäàà 3.000.000 òºãõºãèéí îðëîãî òîé, 2 äàâõàð áàéøèí, æèì ñ íîãîíû òîì ýäëýí ãàçàðòàé, õýðâýý áèä ãýð á¿ë áîëâîëýöýã ýõýä íüì íªí òóñëàì æ¿ç¿¿ëíý, Ñîëîíãî ñò àâàà÷íà ãýæ àì ëàñíû äàãóó 3 ñàðûí äàðàà îõèíîî ºã÷ ÿâóóëñàí áàéíà. Ñàðûí äàðàà õóðèìûí ¸ñëîë ýöýãýõèéí îðîëöîîã¿éãýýð

[10] Çóóíû ìýäýý ñîíèí, "Õ¿ñýýã¿é ãýðëýëò áà Ñîëîíãî ñäèâàæèí", 2008 îí

õèéãäýæ, óëì ààð ÿì àð í ýãõî ëáî î , õàðèëöàãà¿é 2 æèë áî ëñî í áàéí à. Çóó÷ëàëû í êî ì ï àí èéí çàõèðàëòàé ýí ä ¿ëäñýí ýõ í ü óóëçàæ, ýöýã í ü õ¿í ä ºâ÷òýé õýâòýðò áàéãàà î õèí î î óóëçóóëàõû ã õ¿ñýæ áàéãààãàà õýëýõýä áèäýí ä ýí ý õàì àãà¿é ãýñýí òàéëáàðû ã òóñ êî ì ï àí èéí ç¿ãýýñ ºãª í , òº ä óäàëã¿é àæëû í áàéð, óòàñ õàÿãàà ñî ëüæî ëäî õã¿é áî ëñî í . Ýí ý î õèí û ýöýã í àñ áàðñàí áºãªºä ýõèéí õ í ü ç¿ãýýñ î õèí û õî î õàì óóäòàé õî ëáî ãäî õî ä õàðèí òàí àé î õèí ä ì àí àé ãýð á¿ë çóó÷ëàëû í êî ì ï àí èä 20.000.000 òºãðºã òºëæ Ñî ëî í ãî ñò èð¿¿ëñýí , õýðâýý î õèí î î àâì ààð áàéâàë áèäí èé ì º í ãèéã òºëºõ õýðýãòýé ãýýä ¿¿í èé äàðàà î õèí û ã í ü áàéí ãû í äàðàì òàí ä áàéëãàí , Ì î í ãî ë ðóó õî ëáî ãäî õã¿é áàéõ, ì º í ãªº òºëæáàéæëýâàõ áî ëçëû ãòóëãàí ï àñï î ðòû ãí ü õóðàãñàí áàéí à. Ãàí ö î õèí î î ñàéõàí àì üäðààñàé ãýæ õ¿ñýæ çóó÷ëàëààð òàí èëöñàí í ºõºð áî ëî õ¿í ä èòãýýä ÿâóóëñàí í ü èéì áàéäàëä õ¿ðãýëýý. Èéì ä î õèí û ãì èí ü ýðã¿¿ëýí àâ÷èð÷ºãî º ¿¿ãýæýý...

ÕÝ¯Ê-òèð¿¿ëñýí ãì ì äî ë, ¹ 2008/41

Õî õèðî ã÷ áî ëñî í î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéí öºº í õóâü í ü õ¿í èé ýðõèéí áàéãóóëëàãà áî ëî í ø¿¿õýä õàí äàãà áî ë äèéëýí õ í ü ýí ý òàëààð õýí í ýãýí ä ì ýäýãäýõèéãõ¿ñäýãã¿é, óëì ààð áèå áî ëî î ä ñýòãýë ñàí ààí û ã¿í õÿì ðàëä î ðî õ, ÿì àð ÷ì º í ãª ã¿é ãýðòýý èðñýí äýý ãóòðàõ, í àéç í º õäºº ñºº í óóí è÷èæçî âäî ã çýðãýýñ ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðýã í óóãàì àë, èëð¿¿ëýëò í ü ¿ð ä¿í ã¿é áàéí à.

¯í äñýí õóóëèéí àðâàí çóðãàäóãààð ç¿éëèéí 11 äýõ õýñýã, Ãýð á¿ëèéí òóõàé (1999) õóóëèéí 3, 6 äóãààð ç¿éë¿¿äýä “Ãýðëýëò í ü

òýãø ýðõ, ñàéí äóðûí õàðèëöààí äýýð ¿í äýñëýí ý. Õóóëüä çààñàí õàðø ëàõ ø àëòãààí ã¿é áî ë 18 í àñàí ä õ¿ðñýí Ì î í ãî ë Óëñûí èðãýí ýðýãòýé, ýì ýãòýé õî¸ ð áóþ ó Ì î í ãî ë Óëñûí èðãýí í ü ãàäààäûí èðãýí, õàðüÿàëàëã¿é õ¿í òýé õàðèëöàí çº âø º º ðº ëöñº í èé ¿í äñýí äýýð Ì î í ãî ë Óëñàä ãýðëýæáî ëí î. Ì î í ãî ë Óëñûí èðãýä õî î ðî í äî î, ýñõ¿ë Ì î í ãî ë Óëñûí èðãýí ãàäààäûí èðãýí, õàðüÿàëàëã¿é õ¿í òýé ãàäààä óëñàä òóõàéí óëñûí õóóëèéí äàãóó ãýðëýñýí áî ë Ì î í ãî ë Óëñàä õ¿÷èí òýéä òî î öî ãäî í î" ãýæ òóñ òóñ çààñàí áàéí à. Õ¿í èé Ýðõèéí Ò¿ãýýì ýë Òóí õàãëàëûí 16 äóãààð ç¿éëä "Ýðýãòýé, ýì ýãòýé õ¿í ÷º ëº º òýé, á¿ðýí õàðèëöàí çº âø èëöñº í èé ¿í äñýí äýýð ãýðëýæ áî ëí î" ãýæáàòàëãààæóóëñàí áàéäàã.

"Ñàéí äóðûí ¿í äñýí äýýð ãýðëýõ, ãýðëýõ í àñí û äî î ä õÿçãààð áî ëî í ãýðëýëòèéãá¿ðòãýõ òóõàé" êî í âåí öèä[11] Ì î í ãî ë óëñ 1991 î í ä í ýãäýí î ðñî í. Êî í âåí öèéí 1 ä¿ãýýð ç¿éëèéí 1 äýõ õýñýãò "Õóóëüä çààñí û äàãóó ãýðëýëòèéã ýðõ á¿õèé òº ëº º ëº ã÷º º ð á¿ðòã¿¿ëýýã¿é, ãýð÷èéãáàéëöóóëààã¿é áî ëî í õî¸ ð òàë ãýðëýëòèéã÷º ëº º òýé, á¿ðýí õ¿ëýýí çº âø º º ð÷ áàéãààãàà º º ðèéí áèåýð èëýðõèéëýýã¿é í º õöº ëä ÿì àð ÷ ãýðëýëò õóóëü¸ ñí û õýì ýýí òî î öî ãäî õã¿é" ãýæ çààæýý. Èéì ýýñ áóñäûí çóó÷ëàë, õýí í ýãí èé î ðî ëöî î òî éãî î ð, òº ëáº ðòýé ãýðëýæ, ãýð á¿ë áî ëî õ í ü êî í âåí öèéí äýýðõ çààëòòàé õàðø èëæ áàéí à.

Î ëî í óëñûí ãýðýý, êî í âåí ö áî ëî í äî òî î äûí õóóëü òî ãòî î ì æèéí ýäãýýð çààëòààñ ¿çâýë ãýðëýõ, ãýð á¿ë áî ëî õ ýðõ í ü í àñàí ä õ¿ðñýí ýðýãòýé, ýì ýãòýé õî¸ ðûí òýãø ýðõ, ñàéí äóðûí õàðèëöààí ä

[11] Í ýãäñýí ¯í äýñòí èé Áàéãóóëëàãûí Åðº í õèé Àññàì áëåéãààñ 1962 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðûí 7-í û º äº ð áàòàëæ, 1964 î í û 12 äóãààð ñàðûí 9-í èé º äº ð õ¿÷èí òº ãº ëäº ð áî ëñî í.

¿í äýñëýãäñýí , õýí í ýãî èé î ðî ëöî î ã¿éãýýð, ÷º ëºº òýé, áèå áèåí èéãýý òàí èí ì ýäýæî éëãî ñí î î ð ¿¿ñýõ õàðèëöàà þ ì . Ãýòýë í º õº ð, ýõí ýð áî ëî õ õî ¸ ð õ¿í èé õàí ü èæëýý ÷º ëºº òýé ñî í ãî í ãýð á¿ë áî ëî õ, õàì òðàí àì üäðàõ, ¿ð óàì àà ¿ëäýýõ, ýðõýì í àí äèí õàðèöààãºº ð áóñäûí àø èã õî í æî î ëî õ àðãà õýðýãñýë áî ëãî æ áàéãààã ÿàæ ÷ çº âòãº õ áî ëî ì æã¿é þ ì .

Ãýðëýëòèéã çóó÷ëàã÷èä áî ëî õ àëáàí ¸ ñí û çº âøºº ðº ëã¿é õóâü õ¿ì ¿¿ñ, êî ì ï àí è í ü î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéãýëñ¿¿ëýõèéí òóëä õ¿ññýí õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð “Äóí äààñ äýýø àì üäðàëòàé, ñàí õ¿¿ãèéí áî ëî ì æòî é ãääàäûí èðãýäòýé ãýðë¿¿ëí ý” ãýñýí áî ëî ì æ àì ëàñàí çàðûã òàñðàëòã¿é ÿâóóëæ, èéí õ¿¿ çàðûí äàãóó õàí äñàí î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéãçóó÷ëàõ òî â÷î î í ä õàí äñàí ààñ õî éø 1-3 ñàðûí õóãàöàòàòàé áàéõààð, ãýðëýõ ãýæáóé õ¿í òýéãýý (í º õº ð) 1-2 óäààãèéí óóëçàëò õèéëãýõ áàéäëààð, ýñõ¿ë î ãò óóëçóóëàõã¿éãýýð ãýð á¿ëèéã í ü áàòëóóëäàã áàéí à.[12] Ýí ý òº ðëèéí ¿éë àæèëëàãàà ýðõëýã÷äýä àø èã î ëî õ í ü ÷óõàë áî ëî õî î ñ òóõàéí õ¿í èé ýðõ àø èã òº äèéëºí ÷óõàë áóñ áàéäàã

Ãàäàäûí èðãýí òýé ãýðëýõ, ãýð á¿ë áî ëî õî ä çóó÷ëàõ ¿éë÷èëãýý ¿ç¿¿ëýõèéã õî ðèãëî ñî í , çº âøºº ðñº í òóõàé õóóëü î äî î ãî î ð ì äí àé óëñàä áàéõã¿é áº ãº º ä Àæ àõóéí ¿éë àæèëëàãàí û òóñãàé çº âøºº ðëèéí òóõàé (2001) õóóëüä ÷ ãääàäûí èðãýäòýé ãýð á¿ë áî ëî õî ä çóó÷ëàõ ¿éë÷èëãýýã ÿì àð í ýãýí áàéãóóëëàãà î ëãî õî î ð òóñãàéëñàí çî õèóóëàëòã¿é áëýý. Èéì ýýñ ãääàäûí èðãýäòýé ãýðëýõ, ãýð á¿ë áî ëî õî ä í ü çóó÷ëàõ ¿éë÷èëãýý ¿ç¿¿ëñýí í ýðèéí äî ð

[12]"Õ¿í õóäàëäàäëàõ ãýì ò õýðýã áà î õèä ýì ýãòýé÷¿¿äèéí áýëãèéí ì º ëæëº ã" ñóäàëãàäàí û òàéëàí , Í ¯Á-ûí Õ¿¿õäèéí ñàí -Ì î í ãî ë, Õ¿éñèéí òýãø ýðõèéí òº â, Äýëõèéí Çº í -Ì î í ãî ë áàéãóóëëàãà, 2007 î í

àø èãî ëî õ ¿éë àæèëëàãààãàýðõëýí î ëî í î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéí ýðõ àø ãèéã çº ð÷èæ, õî õèðî î æáàéãààä ä¿ãî ýëò õèéæ, ýí ý òº ðëèéí ¿éë àæèëëàãààãçî õèöóóëñàí ýñõ¿ë õî ðèãëî ñîí í õóóëü ýðõ ç¿éí î ð÷í û ã á¿ðä¿¿ëýõ ø ààðäëàãàòàé ãýæ¿çýæáàéí à.

3.3. Гадаадын иргэнд Монгол Улсын харьяат хүүхэд үрчлүүлж буй байдал

Ì î í ãî ë Óëñ í ü "Õ¿¿õäèéãõàì ãàëàõ áî ëî í óëñ õî î ðî í ä ¿ð÷ëýõ àñóóäëààð õàì òðàí àæèëëàõ òóõàé" Í ¯Á-û í êî í âåí öèä[13] (Ãààãèéí êî í âåí ö) 1998 î í ä í ýãäýí î ðñî í . Ãààãèéí êî í âåí ö í ü óëñ õî î ðî í ä õ¿¿õýä ¿ð÷ëýõýä õ¿¿õäèéí äýýä àø èãñî í èðõî ë, ¿í äñýí ýðõèéãî ëî í óëñû í ýðõ ç¿éä í èéö¿¿ëýõ, õ¿¿õýä õóëãàéëàõ, õóäàëäàõ, õèë äàì æóóëàí õóäàëäàõààñ ñýðãèéëæ, òýäãýýð áàòàëãààã õ¿í äýòãýõ ¿¿äí ýýñõýëýëöýí òî õèðî ã÷ óëñóóä õàì òû í àæèëëàãààí û òî ãòî ëöî î ã áèé áî ëãî õ, õ¿¿õýä ¿ð÷ëýõèéã õ¿ëýýí çº âø º º ðº õ ÿâäëû ã õàí ãàõ ¿í äñýí çî ðèëãî òî é þ ì .

Ãàäààäû í èðãýí ä Ì î í ãî ë Óëñû í õàðüÿàò õ¿¿õäèéã ¿ð÷ë¿¿ëýõ òóõàé äî òî î äû í õóóëü òî ãòî î ì æèéãêî í âåí öèä í èéö¿¿ëýí , î ðî ëöî ã÷ óëñû í õóâüä áèåë¿¿ëáýë çî õèõ ¿¿ðãèéãì àí àé óëñ á¿ðýí áèåë¿¿ëýõ ¸ ñòî é. Õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ òóõàé àñóóäëû ã Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëü, Õóóëü ç¿é äî òî î ä õýðãèéí ñàéä, Í èéãî èéí õàì ãàäàëàë, õº äº ëì º ðèéí ñàéäû í 2001 î í û 100/32 äóãààð òóø àäëààð áàòàëñàí "Ãàäàäàäû í èðãýí ä Ì î í ãî ë Óëñû í õàðüÿàò õ¿¿õäèéã ¿ð÷ë¿¿ëýõ æóðàì " çýðýã ýðõ ç¿éí àêòààð çî õèöóóëæ áàéí à. Äî òî î äû í õóóëü òî ãòî î ì æî ð

[13] Í ýãäñýí ¯í äýñòí èé Áàéãóóëëàãû í Åº í õèé Àññàì áëåéãààñ 1993 î í û 5 äóãààð ñàðû í 29-í èé º äº ð áàòàëæ, 1995 î í û 5 äóãààð ñàðû í 1-í èé º äº ð õ¿÷èí òº ãº ëäº ð áî ëñî í .

õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ, ò¿¿í ä õÿí àëò òàâèõ, õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõýä õ¿¿õäèéí àø èã ñîí èðõëûã õàí ãàõ àñóóäëûã õèð çî õèöóóëñí ààñ õ¿¿õäèéã õóäàëäààëàãäàõ, áýëãèéí ì ºëæëºãò àø èãëàãäàõ, ãýì ò õýðãèéí çî ëèî ñ áî ëãî õî î ñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ àæëûí ÷àí àð, ¿ð íºëºº ø óóä õàì ààðí à.

Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëèéí 7 äóãààð á¿ëãýýð çî õèöóóëñàí õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ àñóóäëûí èõýí õ çààëòí ü äî òî î äûí ¿ð÷ëýëòèéí àñóóäëûã í àðèéâ÷ëàí, õóóëèéí 58 äóãààð ç¿éëèéí 1-10 äàõü çààëòóóäààð ãàäààäûí èðãýí Ì î í ãî ë Óëñûí õàðüÿàò õ¿¿õýä ¿ð÷ëýí àâàõûã òóñ òóñ çî õèöóóëæ áàéí à. Ýäãýýð çààëò í ü õýòýðõèé åðº í õèé óòãà, àãóóëãàòàéãààñ ãàäí à çºâõº í òóõàéí ãàäààäûí èðãýí ºðãªäëºº õýðõýí õààí à ãàðãàõ, ºðãªäºëäºº ÿì àð áàðèì ò áè÷èã õàâñàðãàõ, ÿì àð áàéãóóëëàãà (ÿàì) õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ àñóóäëûã õàðèóöàõûã ë òî ãòî î æºãñíºº ñºº ð òóñãàéëñàí, í àðèéâ÷èëñàí çî õèöóóëàëòã¿é áàéí à.

Ì àí àé óëñ 1999-2007 î í óóäûí õî î ðî í ä ãàäààäûí 13 óëñûí èðãýí ä 171 õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëñí ýýñ 151 õ¿¿õýä í ü 2001-2007 î í ä ¿ð÷ë¿¿ëñýí áàéí à. ¯¿í ýýñ ¿çýõýä æèë òóòàì 20 ãàðóé Ì î í ãî ë Óëñûí õàðüÿàò õ¿¿õýä ¿ð÷ëýãäýí ãàäààäàä ãàð÷ áàéãàà í ü áàãà áóñ òî î þì. Ãàäààäûí èðãýä Ì î í ãî ë Óëñûí õàðüÿàò õ¿¿õäèéã¿ð÷ëýí àâàõ òóõàé õ¿ñýëòýýºº ðèéí î ðí û ýðõ á¿õèé áàéãóóëëàãààð äàì æóóëàí Ì î í ãî ë Óëñûí ýðõ á¿õèé áàéãóóëëàãàä ãàðãàõ áà õ¿¿õýä ¿ð÷ëýí àâàõûã õ¿ñýã÷èéí (íºõºð, ýõí ýðòýé áî ë õàì òàð÷ ãàðãàñàí) õ¿ñýëò, ò¿¿í èé í î òàðèàòààð ãýð÷ë¿¿ëñýí àëáàí ¸ ñí û î ð÷óóëãà, ¿ð÷ëýã÷ í ü ñ¿ðüåý, ÄÎ Õ, ñýòãýöèéí ºâ÷òýé ýñýõ òàëààðõ ýì í ýëãèéí ì àãàäëàãàà, ºðãªäºë ãàðãàã÷èéí ãýðëýëòèéí ãýð÷èëãýýí èé õóóëáàð (ãýð á¿ëòýé áî ë); ºðãªäºë ãàðãàã÷èéí áàéí ãà î ðø èí ñóóãàà ãàçðûí òàëààð

õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãûí òî äî ðõî éëî ëò (öàãäààãèéí áàéãóóëëàãûí òî äî ðõî éëî ëò); ºðãªäºë ãàðãàã÷èéí àì üäðàëûí áî ëî í ñàí õ¿¿ãèéí áî ëî ì æèéí òóõàé õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãûí òî äî ðõî éëî ëò çýðãèéã á¿ðä¿¿ëäýãáàéí à. Ýäãýýð áàðèì òáè÷ã¿¿ä í ü àãóóëãûí õóâüä òóõàéí ãàäààäûí èðãýí ò¿¿í èé ýõí ýð, í ºõºð, õàì òðàí àì üäðàã÷ í ü õ¿¿õýä ¿ð÷ëýí àâàõ õ¿ñýëòýé áàéãàà áî ëî í òýä õ¿¿õäèéã ºñãºí õ¿ì ¿¿æ¿¿ëýõ, àõóé, àì üäðàë, ñàí õ¿¿, ¸ñ ç¿é, ýð¿¿ë ì ýí äèéí á¿ðýí áî ëî ì æòî é ãýäãèéãäàâõàð í î òëî õ¸ñòî é áèëýý.

Ýäãýýð çààëòààñ ¿çýõýä ¿ð÷ëýëòèéí æóðàì í ü Ãààãèéí êî í âåí öèéí çààëòàä í èéöýæ áàéãàà ÷ çàðèì àñóóäëûã á¿ðýí, òî äî ðõî é òóñãàæ çî õèöóóëààã¿é í ü ó÷èð äóòàãäàëòàé áàéí à. Òóõàéëáàë, ýì í ýëãèéí áàéãóóëëàãà í ü ¿ð÷ëýã÷èéí çºâõºí ñ¿ðüåý, ÄÎ Õ, ñýòãýöèéí ºâ÷òýé ýñýõèéãòî äî ðõî éëî õî î ð çààñàí áàéí à. Ç¿é í ü ýì í ýëãèéí áàéãóóëëàãà ýäãýýð ºâ÷í èé çýðýãöýý ì àí ñóóðàõ, ñî ãòóóðàõ äî í òî é ýñýõ, áèåèéí ýð¿¿ë ì ýí äèéí áàéäàë í ü ÿì àð áî ëî õ, ò¿¿í ÷ëýí òóõàéí õ¿¿õäèéãçºâºñãªæõ¿ì ¿¿æ¿¿ëýõýä áèåèéí ýð¿¿ë ì ýí äèéí õóâüä õàðø ëàõ ç¿éëã¿é, áèå, ñýòãýõ¿éí õóâüä ýð¿¿ë ãýäãèéãýì í ýëãèéí áàéãóóëëàãûí òî äî ðõî éëî ëòî ä çààõ í ü ÷óõàë þì.

ªðãªäºë ãàðãàã÷èéí àì üäðàëûí áî ëî í ñàí õ¿¿ãèéí áî ëî ì æèéí òóõàé õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãûí òî äî ðõî éëî ëò á¿ðä¿¿ëýõ òóõàé Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëèéí 58 äóãààð ç¿éëèéí 58.3.5 äàõü çààëòûã òî äðóóëàõ ø ààðäëàãàòàé áàéí à. ªðãªäºë ãàðãàã÷ àæèë õºäºëì ºð ýðõýëäýãýñýõ, ÿì àð õýì æýýí èé öàëèí î ðëî ãî òî é áî ëî õ, ¿ë õºäëºõ áî ëî í õºäëºõ ýä õºðºí ãªòýé ýñýõ, î ðî í áàéðí û í ºõöºë çýðãèéãí ü õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãóóäûí òî äî ðõî éëñí î î ð, ººðººð õýëáýë, ºðãªäºë ãàðãàã÷èéí õóâèéí áàéäëûãí àðèéí òî äðóóëñí ààð ¿ð÷ëýëò õ¿¿õäèéí äýýä ýðõ àø èãò í èéöýõ ýñýõ í ü òî äî ðõî é áî ëî õ þì.

Óäàà äàðàà ÿë ø èéòã¿¿ëæ áàéñàí õ¿í ä õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëæ áî ëî õã¿é ãýñýí çààëòû ã÷ ýðãýæõàðàõ ø ààðäëàãà áèé áî ëæáàéí à. Óäàà äàðàà ÿë ø èéòã¿¿ëí ý ãýäýãî éëãî ëòí ü 3 áà ò¿¿í ýýñ äýýø óäàà ÿë ø èéòã¿¿ëñýí , î í ö àþ óëòàé ãýì ò õýðýãòýí ãýñýí î éëãî ëòû ã èëýðõèéëäýã Åð í ü ýð¿¿ãèéí ãýì ò õýðýãò ÿë ø èéòã¿¿ëí ý ãýäýã í ü òóõàéí õ¿í èé õóâèéí áàéäëû ã èëòãýõ òî ì ¿ç¿¿ëýëò ì º í . Ýí ý æóðì ààð áî ë 1 áî ëî í 2 óäàà ÿë ø èéòã¿¿ëæáàéñàí ãäààäàû í èðãýí ä õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëæ áî ëî õî î ð áàéí à. Í ýã, õî¸ð óäàà ÿë ø èéòã¿¿ëæ áàéñàí õ¿í ä õ¿¿õýä º ðã¿¿ëí ý ãýäýã í ü ýðñäýë äàãóóëñàí àñóóäàë áî ëî õ þ ì .

“Ãàäààäû í èðãýí ä Ì î í ãî ë Óëñû í õàðüýàò õ¿¿õäèéã ¿ð÷ë¿¿ëýõ æóðàì ”-û í 12 äóãààð ç¿éëä çààñí û äàãóó õ¿í àì û í àñóóäàë ýðõýëñýí òº ðèéí çàõèðãààí û áàéãóóëëàãà õ¿¿õýä ¿ð÷ëýí ìâàõ òóõàé ì àòåðèàëû ã ñóäëàí ¿çýæ áî ëî ì æòî é ãýæ ¿çâýë ¿ð÷ë¿¿ëæ áî ëî õ õ¿¿õäèéã ñî í ãî æ, õ¿¿õäèéí ýöýã, ýõèéí áî ëî í àñðàí õàì ãàäëàã÷, õàðãàëçàí äýì æèã÷, àñðàì æèéí ãàçðû í çº âø º º ðëèéã áóñàä áè÷èã áàðèì òû í õàì ò õ¿¿õýä ¿ð÷ëýõèéã õ¿ñýí í õ¿í ä èëãýýæ áî ëî õî î ð áàéí à. Ñ¿¿ëèéí æèë¿¿äýä ì àí àé óëñàä ãàäàäàû í ãî ëäóó áàéãóóëëàãà, èðãýäèéí ñàí àà÷ëàãà, õº ðº í ãº º ðî ëî í òî î í û õ¿¿õäèéí àñðàì æèéí ãàçàð ¿éë àæèëëàãàà ÿâóóëæ, çàðèì àñðàì æèéí ãàçàð õ¿ì ¿¿æèæ áàéñàí õ¿¿õýä äëãà áî ëñî í òóõàé õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð ãàðàõ áî ëñí û ãì º í ë àí çààðàõã¿é áàéõ àðãàã¿é þì .

Ì àí àé óëñû í õýì æýýãýýð 2008 î í û áàéäëààð[14] äëáàí ¸ñí û çº âø º º ðº ë á¿õèé õ¿¿õýä àñðàì æ õäëàì æèéí 44 òº â ¿éë

[14] “Õ¿¿õäèéí àñðàì æ õäëàì æèéí òº â¿¿äèéí òäëààðõ áàãò ì ýäýýëýë”, Õº äº ëì º ð õäëàì æ ¿éë÷èëãýýí èé ãàçðû í 2009 î í û 1 ä¿ãýýð ñàðû í 13-í û º äðèéí 1/48 äóãààð äëáàí áè÷èã

àæèëëàãààãàà ÿâóóëæ áàéãàà áºãªºä ¿¿í èé 19-èéãíü ãàäààäûí 9 èðãýí óàèðäàí àæèëëóóëæ áàéí à. Ýäãýýðò 1364 õ¿¿õýä àì üäàð÷ áàéãààãààñ ýðýãòýé 666, ýì ýãòýé 698 õ¿¿õýä ãýñýí ì ýäýý áàéí à. Èéì íºõöºëä àñðàì æèéí ãàçàð àì üäàð÷ áóé ýöýã, ýõã¿é õ¿¿õäèéã ãàäààäûí èðãýíä ¿ð÷ë¿¿ëýõäýý çºâõºí àñðàì æèéí ãàçðûí çºâøººðëèéã àâàõ íü õàí ãàëòòàé áèø áàéí à. Àñðàì æèéí ãàçàð àì üäàð÷ áóé õ¿¿õäèéã ¿ð÷ë¿¿ëýõäýý àñðàì æèéí ãàçðûí çºâøººðëººñ ãàäí à îðîí íóòãèéí çàñàã çàõèðãààíû áîëîí Öàãäààãèéí áàéãóóëèàãûí çºâøººðëèéã àâàõ çàéëøã¿é øààðäëàãàòàé ãýæ¿çýæáàéí à.

...Òóñ Êîì èññòèðãýí "À" íü 4 æèëèéí ºìíº îþóòàí àõóé öàõàà æèðýì ñýí áîëæ, àð ãýðèéí ãà÷èãäàë, ýöýã ýõäýý õýëýõýýñ àéñàí, õºäººíººñ èðñýí áàéñàí çýðýã íºõöºë áàéäëààñ áîëæººðèéí òºð¿¿ëñýí õ¿¿õäýý àðãàã¿éí ýðõýíä õ¿¿õýä àñðàì æèéí òºâä øèëæ¿¿ëñýí. Èíãýýä ñóðãóóëèà òºãñºí íºõºðòýé áîëæ, äàõèí õ¿¿õýä òºð¿¿ëýí àñðàì æèéí òºâä øèëæ¿¿ëñýí õ¿¿õäýý áóöàæ àâàõààð øèéäýí íºõºðòýéãªº õàì ò õººöºëäºí, Óëàí áàòàð õîòûí á¿õ àñðàì æèéí òºâ¿¿äýýð õàéñíû ¿ðäí¿íäîõèíîî øèëæ¿¿ëñýí àñðàì æèéí òºâèéãîëñîí. Èíãýýä ó÷èð áàéäëàà õýëýí îõèíîî õàðàõ ãýòýë óóëçóóëàõã¿é, íóöö ãýýä ì ýäýýëýëºªõã¿é áàéãàà òóé õ¿¿õäèéí òàëààðõì ýäýýëëèéãîëæºªõºä òóñàëí à óóãýæ õàí äñàí. ªðªäëèéí äàãóó õ¿¿õäèéí ì ýäýýëëèéãõî ëáî ãàî õ áàéãóóëëàãóóäààñ àâ÷òàí èëöàõàä õ¿¿õäèéãàäààäûí èðãýíä ¿ð÷ë¿¿ëñýí áàéñàí.

ÕÝ¯Ê-òèð¿¿ëñýí ºðªäºë, ¹ 2007/68

Ýí ýõ¿¿ ¿ð÷ëýëò õèéãäñýí í º õöº ë áàéäëûã ñóäëàõàä ãäààäûí èðãýí ä Ì î í ãî ë Óëñûí õàðüÿàò õ¿¿õýä ¿ð÷ëýõ æóðàì ä çààñàí õ¿¿õäèéí ýöýã ýõ ñóðàãã¿é àëãà áî ëñî í áóþ ó í àñ áàðñàí ä òî î öî ãäñî í , ýñõ¿ë ýöýã ýõ áàéõ ýðõýý õàñóóëñàí áî ë ýí ý òóõàé ø ¿¿õèéí ø èéäâýð áî ëî í àñðàí õàì ãààëàã÷, õàðãàëçàí äýì æèã÷èéí õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ òóõàé áè÷ãýýð ãàðãàñàí çº âø º º ðº ë, (ýí ý ø èéäâýð õ¿÷èí òº ãº ëäº ð áî ëñí î î ñ õî éø 6 ñàðûí äàðàà õ¿¿õäèéã¿ð÷ë¿¿ëí ý) ò¿¿í ÷ëýí Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëèéí 30 äóãààð ç¿éëä çààñí ûã ¿í äýñëýí ýöýãýõ áàéõ ýðõèéãí ü ø ¿¿õýýð ø èéäâýðë¿¿ëñí èé äàðàà õ¿¿õäèéã¿ð÷ë¿¿ëýõýýð áàéí à. Ãýòýë ýí ý òàëààð õèéãäñýí ÿì àð í ýã òî äî ðõî é àæèëëàãàà áàéõã¿é õàðèí õ¿¿õäèéí ýöýã ýõèéã ýðýí ñóðâàëæëàõ àæèëëàãàà õèéãäñýí áî ëî â÷ òî ãòî î ãäî î ã¿é, õ¿¿õäèéã ¿ð÷ë¿¿ëýõýä ì àí àé ç¿ãýýñ òàòãàëçàõ ç¿éëã¿é ãýñýí Öàãäààãèéí õýëòñèéí àëáàí áè÷ãèéã ¿í äýñëýæ, õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ òóõàé ä¿ãí ýëòèéã ãàðãàí ãàäààä ¿ð÷ëýëòèéã õèéæ áàéãààä õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãóóä àí õààðàõ õýðýãòýé áàéí à.

Æóðì ûí 15 äóãààð ç¿éëä õ¿¿õýä ¿ð÷ëýí àâñàí ãäààäûí èðãýí èé õ¿ëýýõ ¿¿ðãèéã òî äî ðõî éëñî í áî ëî â÷ ýí ý í ü õýò åðº í õèé, ¿¿ðãèéã õýðõýí , ÿàæ áèåë¿¿ëýõèéã òî äî ðõî é çààãààã¿é áàéí à. Òóõàéëáàë, õ¿¿õäèéí ýõ î ðî í , ø ààðäëàãàòàé áî ë ýöýã, ýõèéã ì ýä¿¿ëýõ, õ¿¿õäèéí òàëààð 1 ñàðòàéãààñ 3 í àñ õ¿ðòýë õàãàñ æèë òóòàì , 4-8 í àñ õ¿ðòýë æèë äóòàì , 8-16 í àñ õ¿ðòýë 2 æèë äóòàì ÃÈÕÀÝÃ-ò ì ýäýýëýë èð¿¿ëæáàéõ, ø ààðäëàãàòàé áî ë Ì î í ãî ë Óëñûí ýðõ á¿õèé áàéãóóëëàãààñ òóõàéí õ¿¿õäèéí àæ áàéäàëòàé òàí èëöàõ, ò¿¿í òýé ÿðèëöàõ áî ëî ì æî î ð õàí ãàõûã¿¿ðýãáî ëãî ñî í . Æóðì ûí ýí ýõ¿¿ çààëò í ü òóõàéí õ¿¿õäèéãýð¿¿ë ñàðóóë, ýñýí ì ýí ä áî éæèæáàéãààãèëòãýõ, àëèâàà õóóëü áóñ ¿éë àæèëëàãààí ä º ðòº º ã¿éã õàðóóëæáàéõ ¸ ñòî é áàéòàë í ýãýí ò ãàçàð äýýð í ü òýð áî ëãî í î ÷èæ, òàí èëöàõ áî ëî ì æã¿é

áàéäëààñ ø àëòãààëàí Ì î í ãî ë Óëñûí õàðüÿàò õ¿¿õäèéã ¿ð÷ëýí àâñàí ãàäààäûí èðãýí èé º ã÷ áóé ì ýäýýëëèéí ¿í ýí õóäëû ã ø àëãàõ áî ëî ì æõÿçãàðëàãàì äë áàéí à.

Çàðèì óëñ î ðî í ãàäààäàä ¿ð÷ëýãäñýí õ¿¿õäèéã òî äî ðõî é õóãàöààí ä ýõ î ðî í ä í ü àâ÷èð÷, òàí ëëöóóëæ, ¿ð÷ëýõ çº âø º º ðº ë î ëãî ñî í áàéãóóëëàãàä õ¿¿õäèéí àø èã ñî í èðõî ë çº ð÷èãäº º ã¿é áî ëî õû ãáî äèòî î ð õàðóóëàõû ã¿¿ðýãáî ëãî äî ãòî ãòî ëöî î òî é áàéäàã Õ¿¿õäèéí àæ áàéäàëòàé ãàçàð äýýð í ü î ÷èæ òàí èëöàõ ýðõ ¿¿ðýã ÃÈÕÀÝÃ-ò áàéäàã õýäèé ÷ õº ðº í ãèéí áî ëî ëöî î í î î ñ ø àëòãàòàëàí òýð áî ëãî í î ÷èæòàí èëöàõ áî ëî ì æî ëääî ãã¿é òóõàé ì ýäýýëëèéãº ã÷ áàéí à. Åð í ü ãàäààäàä õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõýä òàâèãàõ ãî ë ø àðäëàòàã áî ë ¿ð÷ëýëòí ü õ¿¿õäèéí äýýä ýðõ àø èãòí èéöýæáàéãàà ýñýõ, õ¿¿õýä õóäàëäààëàãàõ, áýëãèéí ì º ëæëº ãò àø èãëàãàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, õ¿¿õäèéã ¿ð÷ë¿¿ëýõ áî ëî í ¿ð÷èëñí èé äàðààõü õÿí àëò ÷óõàë áî ëî õû ãàí õààðàõ ø ààðäëàãàòàé þ ì .

Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëüä çààñí û äàãóó ãàäààäû í èðãýí ä õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ æóðì ààð õóóëüä òóñãàãäààã¿é çàðèì õÿçãààðëàëòû ã òî ãòî î ñí û äýýð æóðì û ãáàòëàõàä Ýð¿¿ë ì ýí äèéí ñàéä î ðî ëöî î ã¿é í ü ¿ð÷ëýã÷èä òàâèãàõ ýð¿¿ë ì ýí äèéí ø àðäëàãû ã áèåë¿¿ëýõýä áýðõø ýýë ó÷ðóóëæ, óëì ààð Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëèéí 58 äóãààð ç¿éëèéí 58.7 äàõü çààëòû ã çº ð÷èæáàéí à.

Ì î í ãî ë Óëñûí Åðº í õèéëº ã÷èéí òóõàé õóóëèéí 15 äóãààð ç¿éëèéí 15.3-ä çààñí ààð “Ì î í ãî ë Óëñûí õàðüÿàò áî ëî õ õàðüÿàòààñ ãàðàõ àñóóäëû ãõóóëü òî ãòî î ì æèä çààñí û äàãóó ø èéäâýðëýí ý” ãýñýí çààëò ¿ð÷ëýãäýæáàéãàà õ¿¿õäèéí õóâüä õýðõýí õýðýãæäýãâý ãýäýãàñóóäàë ç¿é ¸ ñî î ð òàâèãàæáàéí à. Äýýðõ õî ¸ ð ñàéäû í áàòëñàí æóðì ààð ýí ý àñóóäàë Åðº í õèéëº ã÷èä î ãò õàì ààðàõã¿éãýýð çº âõº í õ¿í àì û í

àñóóäàë ýðõýëñýí òº ðèéí çàõèðãààí û òº â áàéãóóëëàãà áî ëî í ÃÈÕÀÝÃ-û í õî î ðî í ä ø èéäâýðëýãäýõýýð çî õèöóóëñàí í ü èðãýí, õàðüýàòäàà ÿëãàâàðòàéãààð õàí äàæáàéãààãèéí í ýãèëðýë þ ì . Ì º í ãàäààäû í èðãýí ä Ì î í ãî ë Óëñû í õàðüýàòû í õ¿¿õýä ¿ð÷ëýí àâàõ òóõàé ì àòåðèàëû ãñóäëàí ¿çýæ, õàí ãàëòòàé ãýæ¿çâýë 30 õî í î ãèéí äî òî ð ¿ð÷ëýãäýõ õ¿¿õäèéí ñóäàëãàà ãàðãàí , òóõàéí ãàäààäû í èðãýí ä õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãàð äàì æóóëàí õ¿¿õäèéí ñóäàëãàà õ¿ðã¿¿ëýõýýð çî õèöóóëæáàéãààãàñ ¿çýõýä õóãäöààí û õóâüä òèéì ÷ õàí ãàëòòàé áóñ áàéãààãäóðäàæáàéí à.

Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëèéí 56 äóãààð ç¿éëä “Ñóì , ä¿¿ðãèéí Çàñàã äàðãà õàðüýà í óòàãäýâñãýðèéí õýì æýýí äýõ õ¿í ä í º õöº ëä áàéãàà ¿ð÷ë¿¿ëýõ õ¿¿õäèéí ñóäàëãàà ãàðãàæ, á¿ðòãýë õº òº ëí º . Õ¿í àì û í àñóóäàë õàðèóöñàí òº ðèéí çàõèðãààí û òº â áàéãóóëëàãà õ¿í ä í º õöº ëä áàéãàà ¿ð÷ë¿¿ëýõ õ¿¿õäèéí í ýãäñýí á¿ðòãýë õº òº ëæ, õÿí äëòòàâèí à” ãýæçààæýý. Õàðèí õóóëüä ¿ð÷ë¿¿ëýõ ø ààðäëàãàòàé õ¿¿õýä ãýäýãò ÿì àð õ¿¿õýä î ðî õ, ÿì àð ø ààðäëàãà òàâèãäàõ í ü òî äî ðõî é áóñ áàéí à. ¯ð÷ë¿¿ëýõ ø ààðäëàãàòàé õ¿¿õýä ãýäýãò ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàäëàã÷, õàðãàëçàí äýì æèã÷ ¿ð÷ë¿¿ëýõ õ¿ñýëòýé áàéãàà õ¿¿õä¿¿ä, ýöýã, ýõ í ü òî äî ðõî éã¿é, ýñõ¿ë ýöýã, ýõ í ü áàéñàí ÷ ãýñýí õ¿¿õäýý àñðàí õ¿ì ¿¿æ¿¿ëýõ ¿¿ðãýý áèåë¿¿ëäýãã¿éãýýñ òýí ýì ýë àì üäðäëä ø èëæñýí õ¿¿õä¿¿ä, õ¿¿õäèéí àñðàì æõäëàì æèéí ãàçàð, õ¿¿õäèéí àëáàäàí ñààòóóëàõ ãàçàðò áàéãàà õ¿¿õä¿¿äèéã õàì ðóóëæ áî ëî õ þ ì . ª º ðº º ð õýëáýë, ýäãýýð õ¿¿õä¿¿ä í ü õóäàëäààëàãäàõ, áýëãèéí ì º ëæëº ãò àø èãëàãäàõ, ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷ áî ëî õ º í äº ð ýðñäýëèéãäàãóóëæáàéäàã Ñóì , ä¿¿ðýãá¿ð èéì õ¿¿õäèéí á¿ðòãýëòýé áî ëæ, õº äº ëãªº í ä í ü áàéí ãà õÿí äëòòàâüæ àæèëëàñí ààð òóõàéí õ¿¿õäèéã õóäàëäààëàãäàõ, ãýì ò õýðãèéí

õî õèðî ã÷ áî ëî õ, ñóðàãã¿é àëãà áî ëî õî î ñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ àí õäàã÷ í º õöëèéãá¿ðä¿¿ëí ý.

Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëü, Ãàäààäûí èðãýí ä Ì î í ãî ë Óëñûí õàðüýàò õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ æóðàì çýðãèéã õÿí àí ¿çýæ, ãàäààäûí èðãýí ä õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõäýý ¿ð÷ëýã÷èä ÿì àð ø ààðäëàãà, áî ëçî ë òàâèãäàõûã õóóëèàð í àðèéâ÷ëàí òî ãòî î æ, ¿ð÷ëýãäñýí õ¿¿õäèéí º õöº ë áàéäàëä õÿí àëò òàâèõ, ýõ î ðî í ä í ü òî äî ðõî é õóãàöààí ä çî ÷ëóóëæ, õ¿¿õäèéãýöýãýõòýé í ü óóëçóóëàõ, ýõ î ðî í òî é í ü áî ëî í õ¿í àì ûí àñóóäàë ýðõýëñýí º ðèéí çàõèðãààí û áàéãóóëëàãàä òàí ëëöóóëàõ ¿¿ðýãçýðãèéãõóóëü÷ëàõ ø ààðäëàãàòàé áàéí à.

3.4. Хүүхдийг бэлгийн мөлжлөгт болон садар самуунд ашиглахыг хориглосон хууль тотоомж түүний хэрэгжилтийн талаар

Ì î í ãî ë Óëñ í ü “Õ¿¿õäèéã õóäàëäàõ, õ¿¿õäèéí áèåèéã ¿í ýëýõ, õ¿¿õäèéãñàäàð ñàì óóí ä ñóðòàë÷ëàõûí ýñðýãÕ¿¿õäèéí ýðõèéí òóõàé êî í ãåí öëä î ðóóëàõ í ýì ýëòï ðî òî êî ë”[15]-ä 2001 î í ä ãàðûí ¿ñýãçóðæ, 2002 î í ä í ýãäýí î ðñî í . Ï ðî òî êî ë í ü õ¿¿õäèéã õóäàëäàõ, áýëãèéí ì º ëæëº ãò àø èãëàõ, õ¿¿õäèéãñàäàð ñàì óóí ä àø èãëàõ ÿâäëûã ãòàñëàí çî ãñî î õ, ò¿¿í ýýñ óðüä÷ëèàí ñýðãèéëýõ, ýäãýýð ãýì òõýðýã¿éëäýã÷äýä õ¿ëýýëãýõ õàðèóöëàãû ãñàéæðóóëàõ ¿í äñýí çî ðèëãî òî é. Ò¿¿í ÷ëýí , õ¿¿õýä õóäàëäààëàõ, õ¿¿õäèéí áèåèéã ¿í ýëýõ, õ¿¿õäèéã ñàäàð ñàì óóí ä ñóðòàë÷ëàõ ãýäãèéãòî äî ðõî éëî õûí ñàöóó, ýäãýýðèéããýì ò

[15] Í ýãäñýí ¯í äýñòí èé Áàéãóóëëàãûí Åðº í õèé Àññàì áëåéí 2000 î í û 5 äóãààð ñàðûí 25-í û º äðèéí À/RES/54/263 òî î ò îî ãòî î ëî î ð áàòàëæ, 2002 î í û 1 ä¿ãýýð ñàðûí 18-í û º äº ð õ¿÷èí òº æº ëäº ð áî ëñî í .

õýðýã ãýæ ¿çýõ, Ýð¿¿ãèéí õóóëüäàà òóñãàõ, ýäãýýð ãýì ò õýðãèéã õóóëèéí ýòãýýä ¿éëäñýí áî ë ò¿¿í ä õ¿ëýýëãýõ õàðèóöëàãà í ü ýð¿¿ãèéí , èðãýí èé, çàõèðãààí û õ áàéæáî ëî õû ãçààæýý.

Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿í èéã áèåý ¿í ýëýõýä óðóó òàòàõ, ñàäàð ñàì óóí û ñóðòàë÷èëãààí ä àø èãëàõ í ü òýäí èéãõ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷ áî ëî õ ýðñäýëèéãäàãóóëäàãó÷èð ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðýãòýé òýì öýõ, ýðõ ç¿éí çî õèöóóëàëòû ã áî ëî âñðî í ãóé áî ëãî õ çàéëø ã¿é ø ààðäëàãàòàé.

Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 115 äóãààð ç¿éëä “Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿í èéã ñî ãòóóðàë, ì àí ñóóðàë, òýí ¿¿÷ëýë, ãóéëàí ÷ëàë áî ëî í áèåý ¿í ýëýõýä òàòàí î ðóóëñàí áî ë...” ãýì ò õýðýã áî ëî õû ã òî äî ðõî éëñî í . Ýí ýõ¿¿ ç¿éë àí ãè í ü 3 õýñãýýñ á¿ðäýõ áº ãº º ä “Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿í èéã ñî ãòóóðàë, ì àí ñóóðàë, òýí ¿¿÷ëýë, ãóéëàí ÷ëàëä, áèåý ¿í ýëýõýä òàòàí î ðóóëñàí áî ë õº äº ëì º ðèéí õº ëñí èé äî î ä õýì æýýã 20-50 äàõèí í ýì ýãä¿¿ëñýí òýé òýí öýõ õýì æýýí èé òº ãðº ãº º ð òî ðãî õ, 100-250 öàãõ¿ðòýë õóãàöààãààð àëáàäàí àæèë õèéëãýõ, ýñõ¿ë 1-3 ñàðû í õóãàöààãààð áàðèâ÷ëàõ ÿë ø èéòãýí ý”, 115 äóãààð ç¿éëèéí 2 äàõü õýñýãò “Ýí ý õýðãèéã í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿í èéã õ¿ì ¿¿æ¿¿ëýõ ¿¿ðãèéã õóóëèàð õ¿ëýýñýí ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãààëàã÷, õàðãàëçàí äýì æèã÷, ñóðãàí õ¿ì ¿¿æ¿¿ëýã÷ ¿éëäñýí áî ë òî äî ðõî é àëáàí òóø ààë ýðõëýõ, ¿éë àæèëëàãàà ÿâóóëàõ ýðõèéãõî ¸ ð æèë õ¿ðòýë õóãàöààãààð õàñàõ áóþ ó õàñàõã¿éãýýð õº äº ëì º ðèéí õº ëñí èé äî î ä õýì æýýã 51-100 äàõèí í óãàëæ òî ðãî õ, 3-6 ñàð õ¿ðòýë õóãàöààãààð áàðèâ÷ëàõ ÿë ø èéòãýí ý”, 115 äóãààð ç¿éëèéí 3 äàõü õýñýãò “Ýí ý õýðãèéã äàâòàí , ýñõ¿ë õ¿÷ õýðýãëýæáóþ ó õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëæ¿éëäñýí áî ë õº äéëì éðèéí õº ëñí èé äî î ä õýì æýýã100-250 äàõèí í óãàëæòî ðãî õ, ýñõ¿ë 3-5 æèë õ¿ðòýë õóãàöààãààð òî ðãî õ ÿë ø èéòãýí ý” ãýæòóñ òóñ çààñàí .

Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿í èéã áèåý ¿í ýëýõ, ñîî ãòóóðàë ì àí ñóóðàëä òàòàí î ðî ëöóóëàõ í ü õ¿¿õàèéí ýð¿¿ë ýí õàì üäðàõ, ýñýí ì ýí ä ºñºæ õº ãæèõ, õ¿¿õäèéã áýëãèéí çàì ààð àø èãëàí ì ºëæèõ á¿õèé ë õýëáýðýýñõàì ãààëóóëàõ ýðõèéãí î öòî é çº ð÷ñº í õ¿¿õäèéí ýñðýããýì ò õýðýãì º í . Òýð òóñì àà õ¿÷ õýðýãëýõ, õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëýõ çàì ààð áèåý ¿í ýëýõýä òàòàí î ðî ëöóóëñàí , ýí ý õýðãèéã äàâòàí ¿éëäñýí í ü á¿ð ÷ èë¿¿ õî ð àþ óëòàé ¸ ñ ñóðòàõóóí û õóâüä í î öòî é õýðýãþ ì . Ãýòýë Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 115 äóãààð ç¿éëèéí 1 äýõ õýñýã í ü õº í ãº í ãýì ò õýðãèéí , ñ¿¿ëèéí õî ¸ ð õýñýã í ü õ¿í äýâòýð ãýì ò õýðãèéí àí ãëèäëä õàì ààð÷, òî ðãî õ, àëáäààí àæèë õèéëãýõ, áàðèâ÷ëàõ ÿë î í î î õ ÿë ø èéòãýëòýé áàéí à. ßëàí ãóÿà, õ¿÷ õýðýãëýæ ¿éëäñýí èéì òº ðëèéí õýðýã õ¿í äýâòýð ãýì ò õýðãèéí àí ãëèäëä õàì ààð÷ áàéãààãýðãýæõàðàõ öàãáî ñîí í áàéí à.

Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 123 äóãààð ç¿éëä çààñí û äàãóó í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿í èéãõ¿÷ õýðýãëýæñàäàð ñàì óóí û ñóðòàë÷èëãàí ä òàòàí î ðî ëöóóëñàí áî ë çº âõº í òàâàí æèë õ¿ðòýë õóãàöàãààð õî ðèõ ÿë ø èéòãýõýýð áàéõää õ¿÷ õýðýãëýæáèåèéãí ü ¿í ýë¿¿ëñýí áî ë òî ðãî õ ÿë î í î î æáî ëî õî î ð áàéí à. Õ¿÷ õýðýãëýæáèåèéãí ü ¿í ýë¿¿ëí ý ãýäýã ò¿¿í ýýñ èë¿¿ õî ð àþ óëòàé ¿éëäýë ì º í .

Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãààñ óëñûí õýì æýýí ä õýðýã á¿ðòãýëò, ì º ðäº í áàéöàëòûí ø àòàí ä çî õèî í áàéãóóëäàã í ýãäñýí àðãà õýì æýýí èé ¿åýð áèåý ¿í ýëäýã í ü òî ãòî î ãäñî í , Öàãäààãèéí õýëöñ¿¿äèéí õ¿¿õäèéí áàéöàãà÷ í àðûí õýí àëòàí ä áàéäàãí àñàí ä õ¿ðýýã¿é î õèäûí òî î 2006 î í ä 156, 2007 î í ä 93, 2008 î í ä 90 ãýñýí ä¿í ì ýäýýòýé áàéõàä Í èéñëýë Óëàí áààòàð õî òî ä í àñàí ä õ¿ðýýã¿é áèåý ¿í ýëäýã î õèäûí òî î 2006 î í ä 59, 2007 î í ä 47, 2008 î í ä 48 áàéñàí áàéí à. Óëñûí õýì æýýí ä áèåý ¿í ýëñýí ãýñýí ¿í äýñëýëýýð çàõèðãààí û àðãà õýì æýý àâàãäñàí í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿¿õäèéí òî î

2006 î í ä 156, 2007 î í ä 93, 2008 î í ä 90 áàéí à.[16] Ýäãýýð òî î í ¿ç¿¿ëýëòýýñ ¿çâýë áèåý ¿í ýëäýãí àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿¿õä¿¿äèéí òî î ñ¿¿ëèéí æèë¿¿äýä áóóðàõ õàí äëàãà áàéãàà áî ëî â÷ çàðèì í ü í àñàí ä õ¿ðñí ýýñ òî î í ü º º ð÷ëº ãäñº í áàéí à.

ÓÌ ÁÃ-ààñ Í èéñëýë, ä¿¿ðã¿¿äýä áàéí ãû í ¿éë àæèëëàãàà ÿâóóëäàã ãàäààä áî ëî í Ì î í ãî ë ýçýí òýé ñàóí , ì àññàæí û ãàçðóóäàä õèéñýí ø àëãàëòû í ì ýäýýëëýýð í àñàí ä õ¿ðýýã¿é î õèäû ã áèåý ¿í ýëýõýä òàòàí î ðî ëöóóëñàí , çî õèî í áàéãóóëñàí ãýì ò õýðýãò 2008 î í ä í èéò 12 õ¿¿õýä õî õèðñî í áàéí à.[17]

Õýäèéãýýð í àñàí ä õ¿ðýýã¿é î õèä áèåý ¿í ýëýã÷ áî ëæàðãà õýì æýý àâàãäàæ áàéãàà áî ëî â÷ öààí à í ü í àñàí ä õ¿ðñýí õ¿ì ¿¿ñ çî õèî í áàéãóóëæ áàéãàà í ü î éëãî ì æòî é. Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é î õèä º º ðèéí õ¿ñýë ñî í èðõëî î ð áèåý ¿í ýëäýã ãýõýýñýý èë¿¿òýéãýýð î ëî í æèë òýí ýì ýë àì üäðàëààð àì üäàðñàí , àéëä àì üäàðäàã, õàëàì æèéí òº â äàì æèí àì üäàðäàã, î ðî í í óòãèéí ø èëæèëò õº äº ëãº º í º º ð õº äº º î ðî í í óòãààñ Í èéñëýë õî òî ä í ¿¿í àì üäàð÷ áóé º ðõèéí , ÿäóó º ðõèéí , ñóðãóóëü çàâñàðäñàí , ãýð á¿ëèéí õ¿÷èðõèéëýëä º ðòäº ã, çàõ äýýð õº äº ëì º ð ýðõýëäýã, ýöýã, ýõ í ü ñàëñàí , õî éä ýöýãýõòýé ãýð á¿ëèéí î õèä áèåý ¿í ýëýõ áî ëî í áýëãèéí áóñàä ì º ëæëº ãò èë¿¿ èõ º ðòäº ã áàéí à.

Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿¿õä¿¿äèéãñàäàð ñàì óóí ä óðóó òàòàõ, áýëãèéí ì º ëæëº ãò î ðóóëàõ, áýëãèéí äóð õ¿ñëýý õàí ãàõ çî ðèëãî î ð

---

[16] Í èéñëýëèéí öàãäààãèéí ãàçðû í ñóäàëãààí ààñ, 2009 î í

[17] Óëñû í Ì º ðäº í Áàéöààõ Ãàçðû í Î í ö õ¿í ä çî õèî í áàéãóóëàëòòàé, ãýì ò õýðýã ì º ðäº õ õýëòñèéí 2009 î í û 2 äóãààð ñàðû í 18-í û º äðèéí ¹ 10/2-1058 òî î ò àëáàí áè÷èã

àø èãëàã÷äûí õ¿ðýýí ä á¿õ í àñí û ýðýãòýé÷¿¿ä, çàõ äýýð õóâèàðàà õº äº ëì º ð ýðõëýã÷èä, õóäàì æí û òýí ýì ýë àì üäðàëòàé í àñàí ä õ¿ðñýí ýðýãòýé÷¿¿ä, õóäàì æí û ¿å òýí ãèéí õº âã¿¿ä, àðõèí ä äî í òî ãñî ä, áýëãèéí ãàæäî í òî é õ¿ì ¿¿ñ, õº äº º î ðî í í óòãàòàñ áèçí åñ ýðõëýã÷èä, Ì î í ãî ëä ãýðýýãýýð àæèëèàæ áóé çàðèì àæèë÷èä èë¿¿òýéãýýð õàì ðàãäàòãáàéí à.

3.5. Садар самуун явдалтай тэмцэх тухай хуулийн талаар

Ñàäàð ñàì óóí ÿâäàëòàé òýì öýõ òóõàé (1998) õóóëèàð ñàäàð ñàì óóí ÿâäàë, ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷ëàõ ãýñýí õî ¸ ð î éëãî ëòû ã òî äî ðõî éëñî í . “Ñàäàð ñàì óóí ÿâäàë” ãýæ áèåý ¿í ýëæ ÿâàëäàõ, ò¿¿í ä áóñäû ãóðóó òàòàõ, áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëàõ, çóó÷ëàõ, ò¿¿í ÷ëýí ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷ëàõû ã, “ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷ëàõ” ãýæ áýëãèéí äóð õ¿ñëèéã º äº º õ çî ðèëãî î ð õóðüöàë ¿éëäýõèéãáî ëî í õ¿í èé áýëýãýðõòí èéãèëýýð õýâëýë, í î ì çî õèî ë, êèí î , ä¿ðñ, äóó àâèàí û áè÷ëýãáî ëî í áóñàä õýëáýðýýð óí ø óóëàõ, ñî í ñãî õ, ¿ç¿¿ëýõèéã õýëí ý ãýýä ñàäàð ñàì óóí ÿâäàë, ò¿¿í èéã ñóðòàë÷ëàõû ãõî ðèãëî õ òóõàé çàäæýý. Õóóëèéí ýí ý çî õèöóóëäëò í ü áèåý ¿í ýëæáóñäòàé õóðüöàë ¿éëäýõ, áèåý ¿í ýëýõýä áóñäû ãóðóó òàòàõ, áèåý ¿í ýëýõýä í ü áóñäû ã çóó÷ëàõ, áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ, õóðüöàë ¿éëäýõèéãáî ëî í áýëýãýðõòí èéãèëýýð ¿ç¿¿ëýõ, ñî í ñãî õ, óí ø óóëàõû ãõóóëèàð õî ðèãëî ñî í , õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýõýýð áàéí à.

Õàðèí áèåý ¿í ýëæ ÿâäàëòàõ ãýäýã í ü õî ¸ ð õ¿í èé õî î ðî í äû í òî õèðî ëöî î í û àñóóäàë áº ãº º ä í ýãýí ò áèåý ¿í ýëæì º í ãº , ýä ç¿éë àâ÷ ÿâäàëäñàí ýòãýýäèéí õ í ü ¿éëäëèéãõî ðèãëî ñî í áàéõàä áóñäû í

áèåèéãí ü ¿í ýëæì º í ãº, ýä ç¿éé º ã÷ ÿâàëäñàí ýòãýýäèéí ¿éëäëèéã õî ðèãëî î ã¿é áàéãàà í ü ø ¿¿õ õóóëèéí º ì í º ýðõ òýãø áàéõ çàð÷èì ä ¿ë í èéöýæ áàéí à. Áèåý ¿í ýëæ áàéãàà õ¿í í ü ñàí õ¿¿ãèéí õóâüä õº ðº í ãº ì º í ãº í èé õýðýãöýýòýé, àæèëã¿é ýñâýë ýä õº ðº í ãèéí õóâüä õî ì ñäî ëòî é, àì üäðàëû í áî ëî ì æã¿é ýì ýãòýé÷¿¿ä ãî ëäóó áàéäàã Í ýãýí ò ë áèåý ¿í ýëæ ÿâàëäàõû ã í èéãýì ä õî ð õº í º º ëòýé ¿éëäýë ãýæ ¿çýæ õî ðèãëî ñî í áî ë èéì ¿éëäëèéã õèéñýí õî ¸ ð òàë õî ¸ óëàà áóðóóòàéä òî î öî ãäî õ áà àëü àëèí û õ í ü ¿éëäëèéã õî ðèãëî õ ¸ ñòî é. Ýí ý àñóóäëû ãí èéãýì ä õî ð õº í º º ëòýé, ¸ ñ ñóðòàõóóí ä ñº ðº ãí º ëº º òýé ãýæ ¿çýæ õ¿ëýýí çº âø º º ðº õã¿é áàéãàà òóë áóñäû í áèåèéã ¿í ýëæ ÿâàëäñàí ýòãýýäèéã òî ðãî õ áóþ ó áàðèâ÷ëàõ çýðãýýð çàõèðãààí û õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýõ í ü ø óäàðãà ¸ ñî í ä í èéöí ý.

Ñàäàð ñàì óóí ÿâäàëòàé òýì öýõ òóõàé õóóëèàð áèåý ¿í ýëæ ÿâàëäñàí ýòãýýäèéã Öàãäààãèéí áàéõóóëèàãà, î ðø èí ñóóæáóé çàñàã çàõèðãààí û áàéõóóëèàãà, àæèëëàæ, ñóðàëöàæ áàéãàà ãàçðû í çàõèðãààí ä áî ëî í ÿëàí ãöÿà, í èéòýä ì ýäýýëí ý ãýæçàãñàí í ü õóâü õ¿í èé í ýð òº ðä õàëäñàí , í ýð òº ðèéã ãóòàí äî ðî ì æëî õ ø èí æèéã àãóóëñàí áàéõ òóë õóóëèéí ýí ý çàäëòû ã õ¿÷èí ã¿é áî ëãî õ ø ààðäëàãàòàé áàéí à.

Áóñäû í áèåèéã ¿í ýëæ ÿâàëäñàí ýòãýýäýä õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýäýãã¿é áàéõàä áóñäû í áèåèéã ¿í ýëõýä çóó÷èëñàí áóþ ó áèåý ¿í ýëýõ ãýæ áàéãàà ýòãýýäýä ¿éë÷ë¿¿ëýã÷ î ëæ º ãñº í áî ë Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 124 ä¿ãýýð ç¿éëèéí 124.2 äàõü õýñýãò çàäñí àäð òî ðãî õ, äëáàäàí àæèë õèéëãýõ, 5 æèë õ¿ðòýë õóãàöàãààð õî ðèõ ÿë ø èéòãýæáàéí à.

Ñàäàð ñàì óóí òàé òýì öýõ òóõàé õóóëèàð áèåý ¿í ýëæ ÿâàëäñàí ýòãýýäèéã î ëñî í î ðëî ãû ã í ü õóðàæ, 14-30 õî í î ã áàðèâ÷ëàõàð

òî ãõî î æýý. 2002 î í û ºì í ºõ õóóëèàð áèåý ¿í ýëæ ÿâàëäñàí áî ë Ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýæ áàéñàí . ¯¿í ýýñ õàðâàë èéì ºðëèéí çºð÷èëä õ¿ëýýëãýõ õàðèóöëàãû í òî ãõî ëöî î ã ñ¿¿ëèéí æèë¿¿äýä çºº ëëº ñºí ãýæ¿çýæáî ëî õî î ð áàéí à. Î äî î ãèéí ì ºðäº æ áóé õóóëü òî ãõî î ì æî î ð áèåý ¿í ýëýã÷èä áî ëî í áèåý ¿í ýëýõèéã çî õèî í áàéãóóëàõ, çóó÷ëàõ, ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷ëàõàä õ¿ëýýëãýæáóé õàðèóöëàãû í òî ãõî ëöî î äàðààõü áàéäàëòàé áàéí à. Ñàäàð ñàì óóí òàé òýì öýõ òóõàé õóóëüä “Áèåý ¿í ýëæÿâàëäñàí áî ë î ëñî í î ðëî ãû ã í ü õóðàæ, 14-30 õî í î ã áàðèâ÷ëàõ (àæëëàæ ñóðàëòàæ áàéãàà ãàçðû í çàõèðãààí ä ýñâýë áàã õî ðî î í û çàñàã äàðãàä, ýñâýë í èéòýä ì ÿäýýëí ý)”, “Áèåý ¿í ýëæÿâàëäàõ í º õöëºº ð õàí ãàæçî ÷èä áóóäëû í º ðºº, ãýð, î ðî í ñóóö, òóñãàé áàéð, òýýâðèéí õýðýãñëýýð çî ðèóä ¿éë÷ëëñýí , çóó÷èëñàí ãýì áóðóóòàé èðãýí èéã 35000-50000 òºãõºãºº ð òî ðãî õ, ýñõ¿ë 7-15 õî í î ãèéí õóãöàòàãààð áàðèâ÷ëàõ, àæ àõóéí í ýãæ áàéãóóëëàãû ã 100000-250000 õ¿ðòýë òºãõºãºº ð òî ðãî õ áóþ ó áèåý ¿í ýëýõ ãàçðû í çî ðèóëàëòààð àø èãëàñàí çî ÷èä áóóäàë, öýí ãýýí èé ãàçðû ã õààõ, áèåý ¿í ýëæ ÿâàëäàõàä òýýâðèéí õýðýãñëýýð çî ðèóä ¿éë÷ëëñýí áî ë òýýâðèéí õýðýãñëèéã õóðààí à” ãýæçàààæýý.

Áèåý ¿í ýëýã÷èä õýäýí óäàà ÷ ýí ý õóóëèéí çàäëòû ã çº ð÷ñº í çº âõº í 14-30 õî í î ãî î ð áàðèâ÷ëàõ çàõèðãààí û àðãà õýì æýý àâàãäñààð ë áàéõààð áàéí à. Ãýòýë Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 124 äóãààð ç¿éëèéí 124.2 äàõü õýñýãò “Áèåý ¿í ýëýõ ãàçàð çî õèî í áàéãóóëñàí , ñàí õ¿¿æ¿¿ëñýí , áèåý ¿í ýëýõèéãçî õèî í áàéãóóëñàí , áèåý ¿í ýëýõýä çóó÷èëñàí , òýýâðèéí õýðýãñýë, î ðî í áàéð áóñàä ç¿éëýýð ¿éë÷ëëñýí áî ë õº äº ëì º ðèéí õº ëñí èé äî î ä õýì æýýã 201-250 äàõèí óãàëæ òî ðãî õ, 100-400 öàã õ¿ðòýë àëáàäàí àæëë õèéëãýõ, ýñõ¿ë òàâàí æëë õ¿ðòýë õóãàöàòàãààð õî ðèõ ÿë ø èéòãýí ý”, 124.1 äýõ õýñýãò “õ¿÷

õýðýãëýæáóþ ó õ¿÷ õýðýãëýõýýð çàí àëõèéëýõ, õóóðàí ì ýõëýõ çàì ààð áóñäûã áèåý ¿í ýëýõýä òàòàí î ðî ëöóóëñàí áî ë õº äº ëì º ðèéí õº ëñí èé äî î ä õýì æýýã 100-200 äàõèí óãàëæ òî ðãî õ, 3-6 ñàð áàðèâ÷ëàõ ÿë ø èéòãýí ý” ãýæ òóñ òóñ çààñàí . Ýäãýýð çàëèòóóäààñ õàðâàë áèåý ¿í ýëýõýä çóó÷èëñàí , î ðî í áàéð, òýýâðèéí õýðýãñëýýð ¿éë÷èëñýí ýòãýýäýä ÿì àð çàõèðãààí û õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýõ, ÿì àð òî õèî ëäî ëä ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýõ í ü òî äî ðõî éã¿é áàéí à. Ò¿¿í ÷ëýí , Ñàäàð ñàì óóí ÿâäàëòàé òýì öýõ òóõàé õóóëüä “áèåý ¿í ýëýõýä çî ÷èä áóóäàë, òýýâðèéí õýðýãñëýýð çî ðèóä ¿éë÷èëñýí áî ë òýýâðèéí õýðýãñëèéã õóðàí à, çî ÷èä áóóäëû ã õàí à” ãýæ áàéõàä Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 124 ä¿ãýýð ç¿ëèéí 124.2 äàõü õýñýãò òýýâðèéí õýðýãñëèéãõóðàõ, çî ÷èä áóóäëû ãõàõ òóõàé àñóóäàë òàâèãààã¿é áàéí à. Õàðèí Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 49 ä¿ãýýð ç¿ëèéí 49.2 äàõü õýñýãò ãýì ò õýðýã ¿ëëäýõýä õýðýãëýñýí ýä ç¿ëë, óí àà õº ñº ãáî ëî í áóñàä ç¿ëëñèéãýä õº ðº í ãª õóðàõ ÿëààñ ãàäóóð çàâàë õóðàí à ãýæçàñàí áàéõ áî ëî â÷ ø ¿¿õ Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 124 ä¿ãýýð ç¿ëëä ýí ý çàëòû ã õýðýãëýäýãýñõî í ü òî äî ðõî éã¿é áàéí à.

Ñàäàð ñàì óóí ÿâäàëòàé òýì öýõ òóõàé õóóëüä õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð ñàäàð ñàì óóí ÿâäëû ãñóðòàë÷èëñàí áî ë î ëñî í î ðëî ãû ã õóðàæ ãýì áóðóóòàé àëáàí òóø ààëòí û ã 40000-60000 òº ãõº ãª º ð, àæàõóéí í ýãæáàéãóóëëàãû ã 100000-150000 òº ãõº ãª º ð òî ðãî æ, ýí ý çº ð÷ëèéãí ýãæëèéí äî òî ð äàâòàí ãàðãàñàí áî ë õýâëýë ì ýäýýëëèéí áàéãóóëëàãû í ¿éë àæëëëàãààãçî ãñî î í î ãýæýý. ¯¿í èé çýðýãüýýãýýð Çàõèðãààí û õàðèóöëàãû í òóõàé (1992) õóóëèéí 41 ä¿ãýýð ç¿ëëä ñàäàð ñàì óóí û ãñóðòàë÷èëñàí áî ë 10000 õ¿ðòýë òº ãõº ãª º ð òî ðãî í î ãýæ çààñàí . Ýäãýýð çº ð÷ëèéã ãàðãàñàí èðãýä, áàéãóóëëàãàä õ¿ëýýëãýæ áóé òî ðãóóëèéí àðãà õýì æýý áàãà áàéí à. Ñ¿¿ëèéí æëë¿¿äýä òº âèéí õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð áóñäûã ñàäàð

ñàì óóí ä óðóó òàòñàí í èéòëýë, í ýâòð¿¿ëýã, çàð ñóðòàë÷èëãààí óóäûã èõýýð ãàðãàõ áî ëñí ûãäóðäàõ õýðýãòýé.

Æèøýýëáýë, Ì î í ãî ë Óëñûí õýì æýýí ä 50 ãàðóé “FM ðàäèî” ¿éë àæèëëàãààãàà ÿâóóëæ áàéãààãààñ Óëààí áàòàð õî òî ä 18 í ü í ýâòð¿¿ëãýý öàöäàã áàéí à. ¯¿í ýýñ 2 ðàäèî ãèéí (Life-104, Èí ýýì ñýãëýë 99.3) ¿éë àæèëëàãàà ÿâóóëæ áàéãàà í ýâòð¿¿ëýãò ñóäàëãàà õèéõýä Life-104 –èéí í ýâòð¿¿ëã¿¿ä ñàäàð ñàì óóí ûã ñóðòàë÷èëñàí ì ýäýýëëèéã¿ëýì æèõýýð öàöäàãáàéí à. 15 º äðèéí òóðøëä ñàäàð ñàì óóí ûã ñóðòàë÷èëñàí í èéò 39 ì ýäýýëëèéã äàâòàì æã¿éãýýð öàöàæáàéãààãòýì äýãëýæýý. ¯¿í ýýñ ãàäí à òóõàéí ýâòð¿¿ëãèéí õºòëºã÷èéí ñàäàð ñàì óóí, ¸ñ ñóðòàõóóí ã¿é ¿ãõýëëýã áàéí ãà õýðýãëýæáàéãàà í ü ºñâº ð í àñí û çàëóó÷óóäûí õ¿ì ¿¿æèëä ì óóãààð í º ëºº ëº õ õ¿÷èí ç¿éë áî ëæáàéí à.[18]

Ñàäàð ñàì óóí ÿâäàëòàé òýì öýõ òóõàé õóóëüä çààñí û äàãóó ñàäàð ñàì óóí ûã õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð ñóðòàë÷èàõû ã áî ëî í ñàäàð ñàì óóí ûã ñóðòàë÷èëñàí ç¿éë áýëòãýõ, òàðààõ, áî ðëóóëàõû ã õî ðèãëî ñî í çààëûã áí ýãæëëéí äî òî ð õî ¸ ð óäàà çº ð÷âº ë ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýõýý, ýñõ¿ë õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð ñàäàð ñàì óóí ûã ñóðòàë÷èàõû ã õî ðèãëî ñî í çààëòû ã í ýã æëëèéí äî òî ð äàõèí çº ð÷âº ë õýâëýë ì ýäýýëëèéí áàéãóóëëàãû í ¿éë àæèëëàãààãçî ãñî î õî î ð áàéí à. Í ýã æëëèéí äî òî ð äýýðõ çààëòû ã 2 óäàà çº ð÷âº ë ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýí ý ãýýä çààñàí ó÷ðààñ çàõèðãààí û õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýõ æóðì ààð õýâëýë ì ýäýýëëèéí áàéãóóëëàãû í ¿éë àæèëëàãààã çî ãñî î õ ÿì àð ÷ áî ëî ì æã¿é áàéí à.

---

[18] Õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð ñàäàð ñàì óóí ûã ñóðòàë÷èëæ áóé º í º º ãèéí áàéäàë, òàí äàëòû í ñóäàëãààí û õóðààí ãóé”, Ì Î Í ÝÑ áî ëî í Ì ÓÈÑ-èéí ñóäëàà÷äû í áàãèéí òàéëàí ãààñ, 10 äóãààð õóóäàñ, 2007 î í

Ýí ý çº ð÷ëèéãýð¿¿ãèéí õýðýããýæ¿çýí , Ýð¿¿ãèéí õóóëèéí 123 äóãààð ç¿éëä çààñí û äàãóó ãýì áóðóóòàé ýòãýýäýä ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãà òî î öî æ áî ëî õ ÷ õàðèí àæ àõóéí í ýãæ, áàéãóóëëàãàä º í º º äðèéí äàãàæì º ðäº æáóé Ýð¿¿ãèéí õóóëèàð ÿì àð í ýãýí õàðèóöëàãà òî î öî õ í ü òî äî ðõî éã¿é áàéí à.

Ñàäàð ñàì óóí ÿâäàëòàé òýì öýõ òóõàé õóóëèàð ñàäàð ñàì óóí ÿâäëû ã ñóðòàë÷èëñàí õýâëýë ì ýäýýëëèéí áàéãóóëëàãû í ¿éë àæèëëàãààã çî ãñîî î í î ãýæ çààñàí í ü ó÷èð äóòàãäàëòàé áàéí à. Òóõàéëáàë, á¿õ ºðëèéí ðääèî , òåëåâèç, ñóóðèí áî ëî í ¿¿ðýí òåëåô î í û ¿éë÷èëãýý ¿ç¿¿ëäýã áàéãóóëëàãóóä ýðõ á¿õèé áàéãóóëëàãààñ î ëãî ñî í òóñãàé çº âø º º ðëèéí ¿í ãñýí äýýð ¿éë àæèëëàãààãà ýðõëýí ÿâóóëäàãó÷èð ýäãýýð áàéãóóëëàãóóäû í òóõàéä òóñãàé çº âø º º ðëèéã í ü õ¿÷èí ã¿é áî ëãî õ, ñî í èí ñýòã¿¿ëèéí õóâüä á¿ðòãýëèéã í ü õ¿÷èí ã¿é áî ëãî õ àñóóäàë äàâõàð ÿðèãäàõ ¸ ñòî é.

Ñàäàð ñàì óóí òàé òýì öýõ òóõàé õóóëèéí 5 äóãààð ç¿éëèéí 5.2. äàõü õýñýãò “Ñàäàð ñàì óóí ÿâäëû ã ñóðòàë÷èëñàí õýâëýë, í î ì çî õèî ë, çóðàã, êèí î , ä¿ðñ áè÷èýã, áóñää ç¿éëèéãáýëòãýñýí , òàðààñàí , áî ðëóóëñàí , ýí ý çî ðèëãî î ð õääãàëñàí áî ë î ëñî í î ðëî ãû ãõóðàæ, çàõèðãààí û æóðì ààð òî ðãî õ, í ýã æèëèéí äî òî ð äàâòàí ¿éëäâýë ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýí ý, õýâëýë ì ýäýýëëèéí áàéãóóëëàãà í ýãæëëéí äî òî ð äàâòàí ¿éëäâýë ¿éë àæèëëàãààãî ü çî ãñîî í î ” ãýæ çààñàí í ü äýýð äóðäñàí òàé ääèë áàéí à.

Õóóëèéí 5 äóãààð ç¿éëèéí 5.1 äýõ õýñýãò ñàäàð ñàì óóí û ãçº âõº í õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð ñóðòàë÷ëàõû ãõî ðèãëî í î ãýñýí 5.2 äàõü õýñýãò í ü ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷ëèñàí ç¿éëèéã áýëòãýõ, òàðààõ, áî ðëóóëàõ, õääãàëàõû ãõî ðèãëî í î ãýæçààñàí . Õàðèí ñàäàð ñàì óóí û ç¿éëèéã áóñäàä ¿ç¿¿ëýõèéã õî ðèãëî í î ã¿é î õõèãäóóëñàí

áàéí à. Èéì ýýñ ñàäàð ñàì óóí û ãñóðòàë÷èëñàí ç¿éëèéãáóñäààñ àâ÷ áóñäàä ¿ç¿¿ëáýë ýí ý õóóëèàð õàðèóöëàãà õ¿ëýýõýýðã¿é áàéí à.

3.6. Монгол Улсын иргэд гадаадад зорчих цагаачлах тухай хуулийн зохицуулалтын талаар

“¯í äýñòýí äàì í àñàí çî õèî í áàéãóóëàëòàé ãýì ò õýðãèéí ýñðýã Í ¯Á-û í êî í âåí öèéí í ýì ýëò áî ëî õ õ¿í , ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ, ø èéòãýõ òóõàé ï ðî òî êî ë”-û í 11 ä¿ãýýð ç¿éëä çààñí û äàãóó õ¿ì ¿¿ñèéí ÷º ëº º òýé çî ð÷èõ ýðõèéã í ü çº ð÷èõã¿éãýýð î ðî ëöî ã÷ óëñóóã õ¿í õóäàëäààëàõààñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, ò¿¿í èéãèëð¿¿ëýõ ø ààðäëäãàä í èéöýõ¿éö áàéäëààð õèëèéí õÿí àëòû ã áî ëî ì æèéí õýðýýð áýõæ¿¿ëýõ ¸ ñòî é áàéí à. Ýí ýõ¿¿ çààëò í ü 2 õýñãýýñ á¿ðäýæ, ¿¿í ä í ýãä¿ãýýðò õèëýýð í ýâòýð÷ áóé òýýâðèéí õýðýãñýëä òàâèõ õÿí àëò, õî ¸ ðäóãààðò õèë í ýâòðýõ áàðèì òáè÷ãèéí õÿí àëò, áàòàëãàà ãýñýí õî ¸ ð õÿí àëòû í àñóóëû ãõàì ðóóëñàí áàéäàã.

Ì î í ãî ë Óëñû í èðãýí ãäààäàää õóâèéí õýðãýýð çî ð÷èõ, öàãàà÷ëàõ òóõàé (1993) õóóëèéí 8 äóãààð ç¿éëä “Ì î í ãî ë Óëñû í èðãýí ãäààäàää õóâèéí õýðãýýð çî ð÷èõ, öàãàà÷ëàõ áî ë ò¿¿í ä ¿í äýñí èé ãäàäàää ï àñï î ðòî ëãî í î ”, “Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿í ãäàäàäàä çî ð÷èõ, öàãàà÷ëàõ áî ë äî ð äóðäñàí áàðèì òáè÷ãèéí àëü í ýãèéãî ëãî í î ” ãýæ òóñ òóñ çààæýý. ¯¿í ä:

- ¯í äýñí èé ãäàäàää ï àñï î ðò;
- Ýöýã, ýõ, õóóëü ¸ ñí û àñðàí õàì ãäàëàã÷èéí ¿í äýñí èé ãäàäàää ï àñï î ðòî í ä çóðãèéãí ü í àäæáàòàëãàäàæóóëàõ;

- Ýöýã, ýõ, õóóëü ¸ ñí û àñðàí õàì ãààëàã÷èéí õàì ò ò¿ð õóãàöààãààð ãàäààäàä çî ð÷èõ õ¿¿õäýä ¿í äýñí èé ãàäààä ï àñï î ðòî í ä í ü õàâñàðãàãäàõ ¿í ýì ëýõ î ëãî õ;

- Ãàäààäû í èðãýí ä ¿ð÷ëýãäñýí õ¿¿õäýä ¿í äýñí èé ýí ãèéí ãàäààä ï àñï î ðò çýðýã áî ëí î .

Ãàäààäàä õóâèéí õýðãýýð çî ð÷èõ èðãýäýä î ëãî æ áóé ¿í äýñí èé ãàäààä ï àñï î ðòû í í óóöëàëû í õóâüä î ð÷èí ¿åèéí , òåõí èê òåõí î ëî ãè àø èãëàí õèéñýí òóë õóóðàì ÷ààð ¿éëäýõ áî ëî ì æì óóòàé í óóöëàëû í ø ààðäëàãû ã õàí ãàñàí ãýñýí òàéëáàðû ã õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãóóä º ã÷ áàéí à. Õàðèí ãàäààä ï àñï î ðòû ã¿éëäâýðëýæáàéãàà áî ëî í î ëãî æ áàéãàà àæèëòí óóäû í ¿éë àæèëëàãààí ààñ ø àëòãààëàí º º ð õ¿í èé í ýðýýð ãàäààäû í èðãýí ä ï àñï î ðò ãàðãóóëàõ çº ð÷èë í ýã áóñ óäàà ãàð÷ ÈÁÌ ÓÒ-èéí çàðèì àæèëòí óóä ýð¿¿ãèéí õàðèóöëàãàä òàòàãäàæ áàéñàí . Ýí ý í ü ÿì àð ÷ õ¿í ä ÿì àð ÷ í ýðýýð ãàäààä ï àñï î ðò ãàðãàõ áî ëî ì æáàéãààã õàðóóëæáàéí à.

Èéì ýýñ ãàäààä ï àñï î ðò î ëãî õî ä òàâèõ çàõèðãààí û õÿí àëòû ã óëàì áî ëî âñðî í ãóé áî ëãî õ ø ààðäëàãà, õýðýãöýý áàéãààã õàðóóëæ áàéí à. ¯í äýñí èé ãàäààä ï àñï î ðò àâàõ áàðèì ò áè÷ãèéã õÿí àí ¿çýæ çº ð÷èëã¿é áàéí à ãýæ¿çâýë ÈÁÌ ÓÒçî õèõ áàðèì ò áè÷ãèéã á¿ðä¿¿ëæ, ï àñï î ðòû ã õýâë¿¿ëýõýýð õóâèéí õýâëýëèéí êî ì ï àí èä ì àòåðèàëû ã í ü ø èëæ¿¿ëýí ï àñï î ðòû ã õýâë¿¿ëæ, ï àñï î ðò õýâëýãäñýí èé äàðàà ÈÁÌ ÓÒ õÿí àí ¿çýæ òàì ãà äàðæ, ýðõ á¿õèé ýòãýýä ãàðû í ¿ñýã çóðæ áàòàëãààæóóëäàã. Õàðèí ï àñï î ðò õýâëýæ áóé áàéãóóëëàãû í àæèëòí óóä õóóðàì ÷ ï àñï î ðò ¿éëäâýðëýæãàðãàõààñ ñýðãèéëýõ, òèéì áî ëî ì æî ëãî õã¿é áàéõ ¿¿äí ýýñ òº ðèéí ç¿ãýýñ çî õèõ õÿí àëò òàâèõ ø ààðäëàãàòàé áàéí à. Åð í ü èðãýí äýý î ëãî æáóé èéì ÷óõàë áàðèì ò áè÷ãèéã õóâèéí áàéãóóëëàãà ¿éëäâýðëýæ áàéãàà í ü çº â ýñýõýä ä¿ãí ýëò õèéõ õýðýãòýé. Èðãýí èé áè÷èãáàðèì òû ãõýâëýõ áàéãóóëëàãà

í ü (¿éëäâýð) òº ðèéí ì ýäýëä èðãýí èé á¿ðòãýë ì ýäýýëëèéí àñóóäàë õàðèóöñàí áàéãóóëëàãâû í õàðüÿàí ä òóñãàé õàì ãàäëàëòû í äî ð áàéõ ¸ ñòî é ãýæ¿çýæáàéí à.

Ãàäàäàäà çî ð÷èæáóé í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿ì ¿¿ñò òàâèõ õÿí àëòû ã ÿëàí ãóÿà, òýäýí ä î ëãî æáóé ãàäàäàäà çî ð÷èõ áàðèì òáè÷èãò òàâèõ õÿí àëòû ãñàéæðóóëàõ í ü õ¿¿õýä õóäàëäàäàëàãäàõàäàñ ñýðãèéëýõ í ýã íºõöºë ó÷èð õ¿¿õäýä î ëãî æáóé áàðèì òáè÷èãò ä¿ãî ýëòõèéõ õýðýãòýé áàéí à. Òýäýí ä äýýð äóðäñàí 3 òº ðëèéí áàðèì òáè÷èãî ëãî äî ãáºãºä ýäãýýðýýñ ýöýã, ýõ, õóóëü ¸ ñí û àñðàí õàì ãàëàã÷èéí õí ü ï àñï î ðòî í ä çóðãèéã í ü í àæ áàòàëãàæóóëàõ, ýñâýë ï àñï î ðòî í ä í ü õàâñðàëò ¿í ýì ëýõ î ëãî õ ãýñýí áàðèì òáè÷ã¿ä í ü õóóðàì ÷àð ¿éëäýãäýõã¿é ãýõ í óóöëàëû í áàòàëãàòàé ýñýõ í ü ýðãýëçýýòýé áàéí à.

Ãàäàäàäà çî ð÷èæ áóé õ¿¿õä¿¿ä ýöýã, ýõòýéãýý çî ð÷èõû í çýðýãöýýãýýð çàðèì ¿åä áóñàä õ¿ì ¿¿ñèéí (àñðàí õàì ãàëàã÷) ï àñï î ðòî í ä í ü õàâñðàëò àâ÷ çî ð÷èõ òî õèî ëäî ë áàãà áóñ áàéäàã Ì î í ãî ë Óëñàä î ëãî æáóé èðãýí èé òº ðñí èé ãýð÷èëãýý çóðàãã¿é áàéäàã ó÷ðààñ òº ðñí èé ãýð÷èëãýýí ä áè÷èãäñýí õ¿¿õýä ãääàäàäà çî ð÷èõ ãýæ áóé õ¿¿õýä ì º í ýñýõèéã õÿí àõ áî ëî ì æã¿é áàéäàã Ýí ý í ü áóñäû í òº ðñí èé ãýð÷èëãýýã àø èãëàí ãääàäàäà çî ð÷èõ õàâñðàëò ¿í ýì ëýõ àâàõ áî ëî ì æòî é áàéí à. Èéì ä ýí ý äóòàãäëû ã àðèëãàõ, õ¿¿õäýä òº ðñºí öàãààñ í ü èðãýí èé ¿í ýì ëýõ î ëãî õ, õ¿¿õýä õóóëü áóñààð ãääàãø ãàðàõààñ ñýðãèéëýõ ¿¿äí ýýñ ãääàãø àà ò¿ð õóãàöààãààð çî ð÷èõ õ¿¿õäèéã ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàëàã÷èéí ï àñï î ðòî í ä í ü çóðãèéã í àæ áàòàëãàòàæóóëàí , òóõàéí õ¿í èéã áóöàæ èðýõýä í ü õÿí àëò òàâüäàã, óàòàí õóãàöàòàãàòàð çî ð÷èõ òî õèî ëäî ëä õ¿¿õäýä ¿í äýñí èé ãääàòàä ï àñï î ðòî ëãî äî ãæóðàì òî ãòî î æ, õàâñðàëò ¿í ýì ëýõ î ëãî õû ã õî ðèãëî æ, õóóëèéí ýí ý çàòëòû ã õ¿÷èí ã¿é áî ëãî õ ø àòðäëàãàòàé.

ÕÕÅÃ, ×èí ãèñ õààí í èñýõ î í ãî öí û áóóäàë, Ñýëýí ãý, Àëòàí áóëàã-Ñ¿õáààòàð, Çàì û í -¯¿äèéí àâòî çàì áî ëî í òº ì º ð çàì çýðýã5 áî î ì ò ÈÁÌ ÓÒ-òýé õî ëáî ãäñî í áàéí à. Èéì ýýñ ýäãýýð 5 áî î ì òî î ð í ýâòýð÷ áàéãàà õ¿í èé òóõàéä ë èðãýí èé á¿ðòãýëèéí àñóóäëààð ëàâëàãàà õèéõ, õÿí àëò òàâèõ áî ëî ì æòî é áàéäàã áàéí à.[19] Èéì ýýñ èðãýí èé á¿ðòãýë ì ýäýýëëèéí ñ¿ëæýýí ä á¿õ ø àëãàí í ýâòð¿¿ëýõ áî î ì òû ã õàì ðóóëàõ, í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿¿õäèéã í ýâòð¿¿ëýõ, ø ààðäëàãà õàí ãàñàí áî î ì òóóäû ã çî ðèóä òî ãòî î æº ãº õ õýðýãòýé þ ì .

Ãàäààäàä çî ð÷ñî í õ¿¿õýä áóöàæèðñýí ýñýõèéãõÿí àõ, õàì ò ÿâñàí ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãààëàã÷òàé í ü ýðãýæòî î öî õ, òóõàéí õ¿¿õýä ýðãýæ î ðæ èðñýí ýñýõèéã õÿí àõ í àðèéí çî õèöóóëàëò áàéõã¿é, ò¿¿í èéã õàðèóöàõ áàéãóóëëàãà áàéõã¿é áàéí à. Õàðèí ÕÕÅÃ-ààñ òóõàéí æèëä õýäýí õ¿¿õýä ãàäàãø àà ãàð÷, õýä í ü áóöàæ èðýâ ãýäýã òî î í ¿ç¿¿ëýëòèéã ãàðãàäàã áàéí à. 2006 î í ä 26118 õ¿¿õýä ãàäàãø çî ð÷ñî í î î ñ 22523 õ¿¿õýä áóöàæ èðñýí , 2007 î í ä 40392 õ¿¿õäýýñ 39112 õ¿¿õýä áóöàæèðñýí áàéí à.[20] 2008 î í ä 41979 õ¿¿õýä ãàäàãø àà çî ð÷ñî í î î ñ 44674 õ¿¿õýä áóöàæ èðñýí , Ì î í ãî ë Óëñû í õèëýýð ñ¿¿ëèéí 3 æèëèéí áàéäëààð í èéò 108307 õ¿¿õýä ãàð÷, 106309 õ¿¿õýä áóöàæèðñýí òî î í ì ýäýýãÕÕÅÃ ãàðãàæº ãñº í .[21] Õàðèí ýäãýýð

[19] Î ëî í óëñû í 5 áî î ì òî î ñ áóñàä õèëèéí áî î ì òóóä ì ýäýýëëèéí í ýãäñýí ñ¿ëæýýí ä õî ëáî ãäî î ã¿é î äî î ãèéí í º õöº ëä òî î í ì ýäýýëëèéí õóâüä áî äèòî é ãýæ ¿çýõýä ¿í äýñëýë ì óóòàé áº ãº º ä õèëýýð í ýâòðýãñäèéí õº äº ëãº º í í ü õî í î ãöàãòóòàì º º ð÷ëº ãäº æáàéäàãòóë àëáàí ¸ ñí û ì ýäýýëýë áî ëãî õî ä õ¿í äðýëòýé áàéäàã. ÕÕÅÃ-û í 2009 î í û 2 äóãààð ñàðû í 12-í û º äðèéí ¹ 1-6/497 äóãààð àëáàí áè÷èã

[20] Õèë õàì ãààëàõ Åðº í õèé Ãàçðû í ñòàòèñòèê ì ýäýýí ýýñ

[21] Õèë õàì ãààëàõ Åðº í õèé Ãàçðû í 2009 î í û 2 äóãààð ñàðû í 12-í û º äðèéí ¹ 1-6/497 äóãààð àëáàí áè÷èã

õ¿¿õä¿¿ä ÿàãààä áóöàæ èðýýã¿é áî ëî õûã õÿí àäàã, õàðèóöëàãà òî î öäî ãòî ãòî ëöî î ãáèé áî ëãî õí ü ÷óõàë áàéí à.

Í àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿í èéããàäààäàä àâ÷ ãàðñàí õ¿ì ¿¿ñòýé òóõàéí õ¿¿õýä ýðãýæî ðæèðñýí ýñýõèéãòî î öäî ãáî ëî õ, èéì ¿¿ðãèéãòýäãýýð õ¿ì ¿¿ñò õóóëèàð õ¿ëýýëãýõ, ãàäààä ï àñï î ðò î ëãî õ, õóãàöààã í ü ñóí ãàõ, ãàäààäàä çî ð÷èõî ä í ü ºì í º àâ÷ ãàðñàí õ¿¿õäèéí òàëààðõ áî äèòì ýäýýëëèéãø ààðäàõ, õÿí àõ ýðõèéãÕÕÅÃ, ÈÁÌ ÓÒ-èéí á¿ðýí ýðõýä õàì ààðóóëæ, Ì î í ãî ë Óëñûí èðãýí ãàäààäàä õóâèéí õýðãýýð çî ð÷èõ, öàãàà÷ëàõ (1993) òóõàé, Èðãýí èé á¿ðòãýëèéí (1999) òóõàé áî ëî í õî ëáî ãàî õ áóñàä õóóëèóäàä ºº ð÷ëº ëòî ðóóëàõ õýðýãòýé ãýæ ¿çýæáàéí à.

3.7. Хараа хяналтгүй хүүхдүүдийн талаар

Ì àí àé óëñûí Í èéñëýë Óëààí áààòàð õî òáî ëî í áóñàä òº â ñóóðèí ãàçàðò õàðàà õÿí àëòã¿é òýí ýì ýë àì üäðàëòàé õ¿¿õä¿¿ä áàãàã¿é áàéäàã. Ýäãýýð õ¿¿õä¿¿ä í ü õ¿í õóäàëäààëàõ, áýëãèéí ì ºëææº ãò º ðòº õ º í äº ð ýðñäýëèéãäàãóóëæáàéí à.

Í ÖÃ-ûí õàðüÿà Õ¿¿õäèéí õàëàì æ¿éë÷èëãýýí èé òº âä 2006 î í ä 1128, 2007 î í ä 1158, 2008 î í ä 1041 õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õÿä äàâõàðäñàí òî î ãî î ð àëáàäàí ñàòóóëàãäñàí ààñ ýðýãòýé õ¿¿õÿä ñ¿¿ëèéí 2 æèëèéí áàéäëààð 1862, ýì ýãòýé õ¿¿õÿä 237 ñàòóóëàãäñàí . Æèë æèëèéí ýäãýýð òî î í ¿ç¿¿ëýëòýýñ õàðàõàä çóó î ð÷ì î î ð õ¿¿õäèéí òî î áóóðäëòòàé áàéãàà ì ýò áî ëî â÷ 2008 î í ä ãýõýä ë 155 õ¿¿õýä 504 äýõ óäààãàà óã áàéðàí ä èðñýí áºãªº ä ãýð î ðí î î ñî î òº º ðñº í ãýõ õ¿¿õýä 65, àí õóäààãàà óãòº âä õ¿ðãýãäýí èðæ áàéãàà õ¿¿õýä 472 áàéí à.

ª í ºº äðèéí áàéäëààð 9-17 í àñí û 121 õ¿¿õýä òî ãòì î ë òýí ýì ýë àì üäðàëààð òðàí ø åéí ä àì üäàð÷ áàéãàà áº ãªº ä ¿¿í ýýñ 1-3 æèë òýí ýñýí 46, 3-9 æèë òýí ýñýí 53 õ¿¿õýä, ¿ëäñýí í ü ¿å ¿å ãýð î ðí î î ñîî î äàéæèí àì üäàð÷ áàéí à.[22] Ýäãýýð õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õä¿¿äèéã á¿ðòãýëä õàì ðóóëàõ, õóäàëäààëàãààõ áýëãèéí ì º ëæëº ãò àø èãëàãäàõààñ ñýðãèéëýõ òàëààð õóóëü, ýðõ ç¿éí õàðëëöààãçº â çî õèöóóëàõ, áàéãóóëëàãà õîî ðî í äû í óÿëäàà õîî ëáî î ã ñàéæðóóëàõ õýðýãòýé áàéí à.

Õàðàà õÿí àëòã¿é, õ¿í ä í º õöº ëä áàéãàà õ¿¿õäèéí ýðõ, àø ãèéã õàì ãàëàõ òàëààð äàðààõü õóóëèóäàä òóñãàãàñàí áàéí à.

3.7.1. Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãû í òóõàé (1993) õóóëèéí 20 äóãààð ç¿ëëä çààñí û äàãóó Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãà í ü õ¿¿õäèéã ãýì ò õýðýã, î ñî ë, çº ð÷ëëä î ðî õî î ñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ àæëë çî õèî æ, ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàëàã÷èéí õàðàà õÿí àëòã¿é áî ëñî í õ¿¿õäèéí àñóóäëû ã ñóäàëæ, ø èéäâýðëýõýä òóñëàëöàà ¿ç¿¿ëýõ çàõèðãààí û ¿¿ðýã ã¿éöýòãýõ¸ ñòî é.

3.7.2. Õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õäèéãò¿ð ñààòóóëàõ òóõàé (1997) õóóëüä “Õàðàà, õÿí àëòã¿éãýýñ àì ü í àñ, ýð¿¿ë ì ýí ä í ü õî õèð÷ áî ëçî ø ã¿é 16 õ¿ðòýë í àñí û õàÿã, ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàëàã÷, õàðãàëçàí äýì æèã÷ í ü òî äî ðõî éã¿é õ¿¿õäèéãöàãäààãèéí ýðõ á¿õèé àæëëòàí 14 õ¿ðòýë õî í î ã ò¿ð ñààòóóëæ áî ëí î ”, “Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãû í ýðõ á¿õèé àæëëòàí çààñàí õóãöàòàí û äî òî ð õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õäèéãõ¿¿õäèéí áóþ óõàðãàëçàí äýì æèõ áàéãóóëëàãää ø èëæ¿¿ëæáî ëí î ”, “Ò¿ð ñààòóóëàõ áàéðí û äýãëýì æóðì û ãÇàñãèéí Ãàçàð áàòàëí à” ãýæòóñ òóñ çààñàí áàéí à.

[22] Í ÖÃ-û í Õàëàì æ¿éë÷èëãýýí èé òº âèéí òî í í ì ýäýýí ýýñ, 2008 î í .

Ýäãýýð õóóëèéí çààëòààñ ¿çâýë õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õäèéãñóäëàí á¿ðòãýõ, òýäí èéãõýðýãçº ð÷èëä õî ëäî ãäî õî î ñóðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ ãî ë ¿¿ðãèéãÖàãäààãèéí áàéãóóëëàãà ã¿éöýòãýõýýð áàéí à. Õóóëèéí ýí ý çààëòû ã ¿í äýñëýí Í ÖÃ-û í õàðüÿàí ä õ¿¿õäèéí Õàëàì æ ¿éë÷èëãýýí èé òº â áàéãóóëñàí áàéí à.

Çàñãèéí Ãàçðû í 1996 î í û 91 ä¿ãýýð òî ãòî î ëî î ð õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õäèéã àëáàäàí ñààòóóëàõ áàéðí û äýãëýì èéí òóõàé æóðì û ã áàòàëæ, óãæóðì ààð ò¿ð ñààòóóëàõ áàéðí û í º õöº ë (áàéðí û áî ëî í õî î ëî í ä òàâèãäàõ ø àðäëàãà), ò¿ð ñààòóóëàõ áàéðí û äýãëýì , ò¿ð ñààòóóëàõ áàéðàí ä õ¿¿õäèéãõ¿ëýýí àâàõ, õ¿¿õäèéãõ¿ëýýëãýí º ªº õ çýðãèéãçî õèöóóëñàí . Òóñ õàëàì æèéí òº âä õàðàà õÿí àëòã¿éãýýñ àì ü í àñ, ýð¿¿ë ì ýí ä í ü õî õèð÷ áî ëçî ø ã¿é 6-ààñ äýýø í àñí û õ¿¿õäèéã õ¿ëýýí àâäàãáà ñóðãóóëèéí º ì í º õ áóþ ó 6-ààñ äî î ø í àñí û õ¿¿õäèéã àñðàì æ, õàëàì æèéí òº âä ø óóä õ¿ëýýëãýí º ªº õ, òýäí èé ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàëàã÷èéã Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãà òî ãòî î í àæëëàäàã áàéí à.

Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãà õàëàì æèéí òº âä èðñýí õ¿¿õäèéí ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàëàã÷èéãòî ãòî î æ, òóõàéí õ¿¿õäèéãòýäýí ä õ¿ëýýëãýí º ãäº ã áà ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàëàã÷ í ü òî äî ðõî éã¿é õ¿¿õäèéã õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãû í ø èéäâýðýýð àñðàì æèéí ãàçàðò ø èëæ¿¿ëäýãáàéí à. Òóñ òº â çº âõº í 5 àñðàì æèéí áàéãóóëëàãàä õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õäèéãø èëæ¿¿ëäýã Ãýñýí õýäèé ÷ õº ðº í ªº ñàí õ¿¿ãèéí õ¿í äðýëòýé áàéäàë í ü óãáàéãóóëëàãû í ¿éë àæëëàãàòàí ä í º ëº º ëæ áàéí à ãýäãèéã àí õàòðàõ õýðýãòýé áàéí à. Æèø ýýëáýë, äî òóóð áàéðàí äàà 56-60 õ¿¿õÿä õ¿ëýýí àâàõ õ¿÷èí ÷àäàëòàé áº ªº º ä ñàðä çº âõº í õî î ëî í ä 1.300.000 òº ãõº ãòº ñº âëº í õóâààðèëàãí ü ÿì àð ÷ õ¿ðýëöýýã¿é, ýì í ýëãèéí ¿éë÷èëãýýí ä çî ðèóëæ ñàðä 25.000 òº ãõº ã æëëäýý 300.000 òº ãõº ãèéí òº ñº â áàòàëäàã í ü ãàäí ààñ î ðæ èðæ

áàéãàà ºâ÷òýé õ¿¿õä¿¿äèéí ýì òàðèàí ä ÿì àð ÷ òóñ äýì áîëæ ÷àäààãã¿é áàéí à. Áýëãèéí çàì ûí õàëäâàðòºâ÷òýé íýãõ¿¿õäèéí íýã óäààãèéí ýì ÷èëãýýí ä 18000-25000 òºãõºãèéí òàðèà õèéõ çàéëøã¿é øààðäëàãà ãàðäàãáàéí à.

Èéì ä áàòàëñàí òºñºâ íü õ¿¿õýääýý õ¿ðäýãã¿é, õ¿¿õäèéí õóâöàñí û òàëààð ÿì àð íýãýí òºñºâ áàéäàãã¿éãýýñ óãòºâèéí äàðãà íàð íü ãàäí û áàéãóóëëàãà, õ¿ì ¿¿ñýýñ “áàäàð áàðüæ” õ¿¿õä¿¿äýý ºâëèéí õ¿éòýí ä äóëààí, çóí û õàëóóí ä íèì ãýí õóâöàñòàé áàéëãäàà áàéí à. Ýäãýýð õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õä¿¿äèéã Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãà õóóëü, æóðàì ä çààñàí õóãàöààí û õàà äî òî ð áàéðëóóëñí û ýöýñò ýöýã, ýõýä íü, ìºí ãýð î ðî íã¿é çàðèì õ¿¿õä¿¿äèéã àñðàì æèéí òºâ¿¿äýä õ¿ëýýëãýí ºãäºã. Òýäãýýð áàéãóóëëàãóóäºº ðõî ðî íäî íî íýãäñýí ì ýäýýýëëèéí ñ¿ëæýýã¿éãýýñ óãòºâ¿¿äýä õýäýí õ¿¿õýä èðñýí, òýä õààø àà ÿâñàí, ø èëæñýí òàëààð õÿí àëò òàâèõ òî ãòî ëöî î ã¿é áàéí à. Èéì ýýñ õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õä¿¿äèéí õºäºëãºí ä õÿí àëò òàâèõ íýãäñýí òî ãòî ëöî î ã áèé áî ëãî õýðýãòýé áàéí à.

Í ÖÃ-ûí õàðüÿàí ä àæèëëàæ áóé Õ¿¿õäèéí õàëàì æèéí òºâä íèéñëýë õî òî ä õàðàà õÿí àëòã¿é áàéãàà õ¿¿õä¿¿äèéã á¿ðòãýõ, õºäºëãºí ä íü õÿí àëò òàâèõ ýðõ, ¿¿ðãèéã õàðèóöóóëæ, àñðàì æ õàëàì æèéí òºâºð äàì æèæáàéãàà õ¿¿õä¿¿äèéãçàâàëë ýí ýòºâèéí á¿ðòãýëä õàì ðóóëñí ààð òóñ òºâíü òºðèéí çàõèðãààí û òºâ áàéãóóëëàãà, Í èéñëýë, ä¿¿ðãèéí çàñàãçàõèðãààí û áàéãóóëëàãóóäû ã ì ýäýýëëýýð õàí ãàæ, òýäãýýð áàéãóóëëàãóóä õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õäèéí íèéãì èéí õàëàì æ ¿éë÷èëãýýí ä õàì ðóóëàõ àæûã õàðèóöäàãáàéõààð çî õèöóóëàõ øààðäëàãàòàé áàéí à.

3.7.3 Õ¿¿õäèéí ýðõèéãõàì ãàäëàõ òóõàé (1996) õóóëèéí 11, 15 äóãààð ç¿éë¿¿äýä Àéì àã, í èéñëýë, ñóì , ä¿¿ðãèéí Çàñàãäàðãû í á¿ðýí ýðõýä äàðààõü àñóóäëóóäû ãõàì ðóóëñàí áàéí à.

- á¿òýí º í ÷èí , òàõèð äóòóó, í ýí ÿäóó, õàðàà õÿí àëòã¿é, ñàäàð ñàì óóí , õ¿÷èðõèéëýë, äî ðî ì æëî ëû í óëì ààñ ñýòãýë ñàí ààí û áî ëî í áèå ì àõáî äèéí õî õèðî ë õ¿ëýýñýí , ýð¿¿ë ì ýí ä, àì ü í àñàí ä í ü àþ óë ó÷ðóóëàõ õº äº ëì º ð ýðõýëæ áóé õ¿¿õäèéã õ¿í ä í º õöº ëä áàéãàà õ¿¿õýä ãýæ¿çí ý.

- õ¿í ä í º õöº ëä áàéãàà õ¿¿õäýä áî ëî âñðî ë, ì ýðãýæèë ýçýì ø èõýä í ü òóñëàëöàà ¿ç¿¿ëýõ, ýð¿¿ë ì ýí äèéãí ü í º õº í ñýðãýýõ, ñóâèëàõ, õèéì ýë ýðõòí èéã¿í ý òº ëáº ðã¿é î ëãî õ, èéì õ¿¿õýä ¿ð÷èëñýí ãýð á¿ëä òº ðº º ñ òýòãýì æ î ëãî õ, õ¿¿õäèéã àñðàí õàì ãàäëàõ áàéãóóëëàãàä ø èëæ¿¿ëæ, õàëàì æèéí ¿éë÷èëãýýí ä õàì ðóóëàõ ¿éë÷èëãýý ¿ç¿¿ëýõ;

- î í öãî é áî ëî í õ¿í ä í º õöº ëä àì üäàð÷ áàéãàà õ¿¿õäèéã ñóäëàí òî ãòî î æ, òýäí èé ýðõ àø æèéãõàì ãàäëàõ àðãà õýì æýý àâàõ;

- Òº º ðñº í , î ðî í ãýðýýñýý äàéæñàí , áóñàä ø àëòãààí ààð ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàäëàã÷, õàðãàëçàí äýì æèã÷èéí õàðàà õÿí àëòààñ ãàäóóð áàéãàà õ¿¿õäèéã ãýì ò õýðýã, î ñî ë, çº ð÷ëº º ñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ àæèëä ýöýã, ýõ, àñðàí õàì ãàäëàã÷, õàðãàëçàí äýì æèã÷, ñóðãóóëü, öàäààãèéí áî ëî í æàõóéí í ýãæ, èðãýí èéãî ðî ëöóóëàõ;

- î í öãî é áî ëî í õ¿í ä í º õöº ëä àì üäàð÷ áàéãàà õ¿¿õäèéí í èéãî èéí õàì ãàäëëû í õî ëáî ãäî ëòî é ì ýäýýëëèéã ¯í äýñí èé ñòàòèñòèêèéí ãàçðàäàñ áàòàëñàí àðãà÷ëàëû í äàõóóãàðãàæ, í èéãî èéí õàì ãàäëëû í àñóóäàë ýðõýëñýí òº ðèéí çàõèðãààí û òº â áàéãóóëëàãàä º ãº õ;

Ì ºí õóóëèéí 15 äóãààð ç¿éëä “Î íöãî é áîëîí õ¿í ä íºõöºëä áàéãàà õ¿¿õäýä äàðààõü õàëàì æõºíãºëºëò, òóñëàì æ¿ç¿¿ëí ý”. ¯¿í ä:

- áîëîâñðîë, ì ýðãýæèë ýçýì øèõýä íü òóñëàëòàà ¿ç¿¿ëýõ;
- ýð¿¿ë ì ýí äèéãíü íºõºí ñýðãýýõ, ñóâèëàõ, õºãæëèéí áýðõøýýëòýé õ¿¿õäýä õèéì ýë ýðõòýí áîëîí áóñàä ç¿éëèéã ¿íý òºëáºðã¿é îëãî õ, õ¿¿õäèéã àñðàí õàì ãààëàõ áàéãóóëëàãàä øèëæ¿¿ëæ, õàëàì æèéí ¿éë÷èëãýýíä õàì ðóóëàõ, õ¿¿õäèéã ñàéí äóðûí ¿íäñýí äýýð àñðàí õ¿ì ¿¿æ¿¿ëýõ ãýð á¿ëä äýì æëýã¿ç¿¿ëýõ;
- õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õäèéãò¿ð ñààòóóëàõ, õàëàì æëàõ áîëîí õºäºëì ºð, õ¿ì ¿¿æëèéí áàéãóóëëàãàä ñóðãàí õ¿ì ¿¿æ¿¿ëýõ çàðäëûã òºðººñ ñàí õ¿¿æ¿¿ëí ý ãýæçààæýý.

Õóóëü òî ãòî î ì æèéí äýýðõ çààëòààñ ¿çâýë õ¿í ä íºõöºëä áàéãàà õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õýä ãýæ õýí èéã õýëýõ, ò¿¿í ä ÿì àð òºðèéí íèéãì èéí õàëàì æ ¿éë÷èëãýý ¿ç¿¿ëýõ òóõàé àñóóäàë õóóëü òî ãòî î ì æèä áîëîì æèéí õýì æýýí ä òóñãàãàñàí áàéí à. Ãýñýí õýäèé ÷îíöãî é õ¿í ä áîëîí õ¿í ä íºõöºëä áàéãàà õ¿¿õäèéãñóäëàí á¿ðòãýõ, òýäýí ä õàëàì æ ¿éë÷èëãýý ¿ç¿¿ëýõ àñóóäëûã õî¸ð øàòí û Çàñàã äàðãûí ýðõì ýäýëä äàâõàð õàðèóöóóëñàí íü õýðýãæèòýí ä ì óóãààð íºëººëæáî ëçî øã¿é áàéí à. Àéì àã, Í èéñëýëèéí Çàñàãäàðãà áîëîí ñóì ,ä¿¿ðãèéí Çàñàãäàðãà íàð ÷õõàì àëü àñóóäëûãíü õàðèóöàõûã òîäîðõî é ÿëãàí çààãëàæ, çî õèöóóëàëòûã áîëîâñðîíãóé áîëãî õ øààðäëàãàòàé áàéí à.

Õóóëèéí 11 ä¿ãýýð ç¿éëèéí 10 äàõü õýñýãò îíöãî é áîëîí õ¿í ä íºõöºëä àì üäàð÷ áàéãàà õ¿¿õäèéí íèéãì èéí õàì ãààëûí õîëáîãäàî ëòî é ì ýäýýëëèéã ¯íäýñí èé ñòàòèñòèêèéí Õîðîîíîñ

áàòàëñàí àðãà÷ëàëûí äàãóó ãàðãàæ, í èéãì èéí õàì ãààëëûí àñóóäàë ýðõýëñýí òº ðèéí çàõèðãààí û òº â áàéãóóëëàãàä º ãº õèéã àéì àã, í èéñëýë, ñóì ä¿¿ðãèéí Çàñàãäàðãàä ¿¿ðýãáî ëãì ñî í áî ëî â÷ ÿãèéì ÷èãëýëèéí ì ýäýýëýë öóãëóóëàõ àðãà÷ëàë í ýâòðýýã¿é áàéí à. ¯ÑÕ-í û äàðãûí 2003 î í û 228 äóãààð òóø ààëààð “ª ðõ, õ¿í àì û í í èéãì èéí çàðèì ¿ç¿¿ëýëòèéí òàéëàí ” ãàðãàõ ¿ç¿¿ëýëò æóðì û ã áàòàëñàí áàéí à. Ýí ý òàéëàí ã ñóì , ä¿¿ðãèéí Çàñàã äàðãûí òàì ãûí ãàçàð ãàðãàæ, 12 äóãààð ñàðûí 5-í û äî òî ð àéì àã, í èéñëýëèéí ñòàòèñòèêèéí õýëòýñò, àéì àã, í èéñëýëèéí ñòàòèñòèêèéí õýëòýñ 12 äóãààð ñàðûí 21-í èé äî òî ð ¯ÑÕ-ò õ¿ðã¿¿ëýõýýð òî ãòî î æýý. Ýí ý òàéëàí ãèéí ì àÿãòàí ä çº âõº í á¿òýí áî ëî í õàãàñ º í ÷èí õ¿¿õäèéí òî î ã õ¿éñýýð í ü àí ãèëæ, î í ö õ¿í ä í º õöº ëä áàéãàà õ¿¿õäèéí òî î ã áàéãàëèéí ãàì ø èãòº ðòñº í õ¿¿õäèéí òî î , çàì òýýâðèéí áî ëî í àõóéí î ñî ëä º ðòñº í õ¿¿õäèéí òî î , õàëäâàðò º â÷èí òàõàëä í ýðâýãäñýí õ¿¿õäèéí òî î , àì èà õî ðëî õ î ðî ëäëî ãî õèéñýí õ¿¿õäèéí òî î , 0-15 í àñí û õº ãæëèéí áýðõø ýýëòýé õ¿¿õäèéí òî î ãýñýí àí ãèëëààð àâ÷ áàéõààð î ðñî í áàéí à. Ýí ý í ü õ¿í ä í º õöº ëä áàéãàà õ¿¿õýä ãýñýí òî äî ðõî éëî ëòî í ä çààñàí õ¿¿õä¿¿äèéã á¿ðýí õàì àð÷ ÷àäàõã¿é áàéí à. Èéì ýýñ õóóëüä çààñí û äàãóó î í ö õ¿í ä áî ëî í õ¿í ä í º õöº ëä áàéãàà õ¿¿õäèéí òàëààðõ ì ýäýýëýë, òýäãýýðò ¿ç¿¿ëæ áóé õàëàì æ ¿éë÷èëãýýí èé áàéäëûí òàëààðõ ñòàòèñòèê ì ýäýýëýë öóãëóóëàõ òî ãòî ëöî î , àðãà÷ëàëû ã í ýâòð¿¿ëæ, õóóëèéí çààëòû ã õýðýãæ¿¿ëýõ ø ààðäëàãàòàé þ ì . Ø àò ø àòàí äàà ýäãýýð õóóëèóäûí çààëòû ã áèåë¿¿ëæ ÷àäâàë õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õäèéí àñóóäàë òº ðèéí áàéãóóëëàãóóäûí õÿí àëòàä á¿ðýí õýì æýýãýýð î ðæõ¿¿õäèéãäàãàñàí î ëî í ýðñäýëýýñ àí ãèä áàéõ í º õöº ëèéã á¿ðä¿¿ëí ý.

3.8. Гадаадад ажиллах хүч гаргах болон гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хуулийн зохицуулалтын талаар:

Ì î í ãî ë Óëñû í èðãýäèéí ãàäààäàà ãàð÷ àæèëëàæ àì üäðàë àõóéãàà äýýø ë¿¿ëýõ õ¿ñýë ñî í èðõî ë í ü àø èã õî í æî î õàéñàí õ¿ì ¿¿ñèéí î ëç áî ëæ, õóäàëäààëàãàà õî í ýãí º õöº ë í ü áî ëñî î ð áàéí à. Ì àí àé èðãýä º í äº ð öàëèí òàé àæèëä î ðóóëæ º ãî º ãýñýí õóóðàì ÷ çàðä èòãýæ õî õèðñî í òî õèî ëäî ë áàãàã¿é áàéí à. Ì î í ãî ë Óëñû í èðãýäèéãàãàäààäàà õº äº ëì º ð ýðõëýõýä í ü çóó÷ëàõ òóõàé àñóóäëû ã Ãàäààäàà àæèëëàõ õ¿÷ ãàðãàõ áî ëî í ãàäààäààñ àæèëëàõ õ¿÷, ì ýðãýæëëòýí àâàõ òóõàé (2001) õóóëèàð çî õèöóóëæ áàéí à. Ýí ý õóóëèàð ãàäààäàà õº äº ëì º ð ýðõëýõýä çóó÷ëàõ òóñãàé çº âø º º ðëèéã èðãýä, áàéãóóëëàãàä õº äº ëì º ðèéí àñóóäàë ýðõýëñýí òº ðèéí çàõèðãààí û òº â áàéãóóëëàãû í ø èéäâýðýýð î ëãî æáàéõàð òî ãòî î ñî í áàéí à. Áàéãóóëëàãà èðãýí í ü ãàäààäàà àæèëëàõ õ¿÷ ãàðãàõ òàëààð ãàäààäû í áàéãóóëëàãàòàé ãýðýý áàéãóóëñí û äàðàà òóñãàé çº âø º º ðº ë õ¿ñýõ áº ãº º ä èí ãýõäýý ÿì àð áàðèì òáè÷èãá¿ðä¿¿ëýðèéã óãõóóëèéí 6 äóãààð ç¿éëèéí 6.3. äàõü õýñýãò çààæýý. Ýí ý õýñýãò 6 ç¿éëèéí áàðèì òáè÷èãø àðäñàí áàéõ áº ãº ä ýäãýýð í ü çº âõº í àæ àõóéí í ýãæ, áàéãóóëëàãàä õàì àðàðàëòàé ç¿éë¿¿ä áàéí à. Èéì òº ðëèéí òóñãàé çº âø º º ðº ë õ¿ññýí èðãýí ä ÿì àð áî ëçî ë ø àðäëàãàà òàâèãäàõû ãí àðèéâ÷ëàí çî õèöóóëàãà¿é áàéí à.

Ï ðàêòèêààñ õàðàõàä ãàäààäàà àæèëä çóó÷èëí à ãýñýí õóóðàì ÷ çàðä èòãýñýí èðãýä õ¿í èé í àéì ààí û çî ëèî ñáî ëî õ, ýðõ í ü çº ð÷èãäº õ í ü èë¿¿òýé áàéí à. Èéì ýýñ èðãýäýä ýí ýõ¿¿ òóñãàé çº âø º º ðëèéãî ëãî õ í ü çº â ýñýõèéãø èéäâýðèýõ ø àðäëàãàòàé áàéí à. Çº âø º º ðº ë î ëãî õ ¸ñòî é ãýæ ¿çâýë ÿì àð áî ëçî ë, ø àðäëàãà òàâèãäàõû ã õóóëèàð í àðèéâ÷ëàí çî õèöóóëàõ í ü ç¿éòýé þ ì . Õóâü áî ëî í õóóëèéí ýòãýýä

í ü õîî ðî í äî î ýðñ ÿëãààòàé ñóáúåêò ó÷èð í ýã áî ëçî ë ø àëãóóð òàâèãäàõ í ü çî õèì æã¿é áàéí à.

Í ýãýí òèðãýí , áàéãóóëëàãàä ýí ýõ¿¿ òóñãàé çº âø º º ðëèéãî ëãî õî î ð õóóëü÷ëàãäñàí òóë ýí ý ÷èãëýëèéí àëèâàà çàð ì ýäýýëýëä èðãýä ì ýõëýãäñýýð áàéí à. Çàð ñóðòàë÷èëãààí û òóõàé õóóëüä òóñãàé çº âø º º ðº ë àâààã¿é òî õèî ëäî ëä òóñãàé çº âø º ðº ëòýéãýýð ýðõëýõ ¿ëë àæèëëàãààí û òàëààð àëèâàà çàð ñóðòàë÷èëãàà ÿâóóëàõû ã õî ðèãèî ñî í õýàèé ÷àæèëä çóó÷ëàõ çàð ñóðòàë÷èëãàà ÿâñààð áàéí à. Àæëëàõ õ¿÷ ãàäààäàää ãàðãàõ, ãàäààäààñ àæëëàõ õ¿÷ ì ýðãýæèòýí àâàõ òóõàé (2001) õóóëèàð ýí ý ðº ðëèéí çàð ñóðòàë÷èëãààí û òàëààð í àðèéâ÷ëëñàí çî õèöóóëàëò õèéõ í ü ç¿éòýé. Òóõàéëáàë, Ì î í ãî ë Óëñû í èðãýäèéã ãàäààäàä õº äº ëì º ð ýðõë¿¿ëýõýä çóó÷ëàõ òóõàé çàðû ã çº âºí º ðº ðèéí çàõèðãààí û ðº â áàéãóóëëàãû í õ¿ñýëòýýð õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð áî ëî í áóñàä àðãààð í èéòýä çàðëàí ì ýäýãäýí ý ãýñýí çî õèöóóëàëòû ãõèéñí ýýð ãàäààäàä àæëëä çóó÷ëàõ òóõàé õóóëü áóñ çàð òàðàõ áî ëî ì æã¿é áî ëí î ãýæ¿çýæáàéí à.

ª í º º äðèéí áàéäëààð Á¿ãä Í àéðàì äàõ Ñî ëî í ãî ñ, ßï î í , ×åõ óëñóóäàä õóóëèéí äàãóó àæëëàõ õ¿÷ ãàðãàõ ýðõ á¿õèé çº âø º º ðº ëòýé[26] 17 àæàõóéí í ýãæ¿ëë àæëëëàãààãàà ÿâóóëæáàéãàà áº ãªº ä ñ¿¿ëèéí 3 æëèéí áàéäëààð ýäãýýð áàéãóóëàãóóäààð çóó÷ëóóëàí Ì î í ãî ë óëñûí 25.000 èðãýí[27] õº äº ëì º ðèéí ãýðýý áî ëî í ¿ëëäâýðëýëèéí äàäëàãàæèã÷ààð ÁÍ ÑÓ ×åõ,Óí ãàð, ßï î í óëñóóäàä àæëëàæàì üäàð÷ áàéí à ãýñýí àëáàí ¸ ñí û òî î í ì ýäýý áàéí à. Ì º í ãäàäàäûí óëñî ðí óóäààñÌ î í ãî ë óëñàä 2007 î í ä 180504 èðãýí , 2008

[26] 2009 î í û ýõí èé 3 ñàðûí áàéäëààð, Í ÕÕß-í û ñóäàëãààí ààñ

[27] 2001 î í û “Ãàäààäàä àæëëàõ õ¿÷ ãàðãàõ áî ëî í ãàäàäàäàñ àæëëàõ õ¿÷, ì ýðãýæèòýí àâàõ òóõàé” õóóëü ¿éë÷èëæýõýëñí ýýñ îî éø õè òî î í ì ýäýý

î í ä 84 î ðí û 37507 èðãýí ä àãåí òëàã çº âø º º ðº ë î ëãî ñîî í áàéí à. ¯¿í ýýñ ÁÍ ÕÀÓ-û í èðãýí 32500, Î ÕÓ-û í 1178 èðãýí áàéãàà áº ãº º ä áóñàä í ü Âüåòí àì çýðýãóëñû í èðãýä áàðèëãà, çàì û í , óóë óóðõàéí ñàëáàðò àæèëëàæáàéí à ãýñýí òî î ì ýäýý áàéí à.

3.9. Зар сурталчилгааны талаар

Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðýã ¿éëäýã÷ í ü ãàäààäàà º í äº ð öàëèí òàé àæèëä î ðóóëí à, âèç ãàðãàæº ãí º , ñóðàëóóëí à, ãääààâû í õ¿í òýé ãýð á¿ë áî ëî õî ä í ü çóó÷èëí à ãýñýí çàð ãàðãàæ, õóäàëäààëàõ, áýëãèéí ì º ëæëº ãò àø èãëàõ õ¿í ýý ñî í ãî æàâààãí ü óäàà äàðààãèéí ñóäàëãààãààð òî ãòî î ãäñî í áàéí à. Èéì ýýñ çàð ñóðòàë÷èëãàí û ýðõ ç¿éí çî õèöóóëàëòû ã áî ëî âñðî í ãóé áî ëãî õ, õóóëü áóñ çàð ñóðòàë÷èëãàà õÿçãàðëàõ, õóóëü áóñ çàð ñóðòàë÷èëãàà õèéñýí áàéãóóëëàãà, èðãýäòýé õàðèóëëàãà òî î öî õ òî ãòî ëöî î ãáî ëî âñðî í ãóé áî ëãî õ í ü õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõýä ÷óõàë í º ëº º ¿ç¿¿ëí ý.

Çàð ñóðòàë÷èëãààí û òóõàé õóóëèéí (2002) çî ðèëò í ü Ì î í ãî ë Óëñû í í óòàãäýâñãýðò çàð ñóðòàë÷èëãààãá¿òýýõ, áàéðëóóëàõ, ò¿ãýýõ, ò¿¿í ä õÿí àëò òàâèõ áî ëî í ø óäàðãà áóñ º ðñº ëäº º í ä õàðø ëàõ, õýðýãëýã÷èéã òº º ðº ãäº ëä î ðóóëàõ, õóóð÷ ì ýõëýõ, òýäí èé àø èã ñî í èðõî ëä õî õèðî ë ó÷ðóóëàõóéö çàð ñóðòàë÷èëãàãî ðèãëî õòî é õî ëáî î òî é õàðèëöààã çî õèöóóëàõàä î ðø èí î . Õóóëèéí 3 äóãààð ç¿éëä “çàð ñóðòàë÷èëãàà” ãýæèðãýí , àæàõóéí í ýãæ, áàéãóóëëàãààñ áàðàà, àæèë, ¿éë÷èëãýý, òº ñº ë, ¿éë àæèëëàãàà (öààø èä á¿òýýãäýõ¿¿í ãýõ)-í û çàõ çýýëèéí ýðýëòèéãí ýì ýãä¿¿ëýõ, áî ëî ì æèò õýðýãëýã÷èéí àí õàðêûã òàòàõ çî ðèëãî î ð î ëî í í èéòèéí õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñýë áî ëî í áóñàä õýëáýðýýð ò¿ãýýñýí ì ýäýýëëèéã

õýëí ý ãýæ òî äî ðõî éëæýý. Çàð ñóðòàë÷èëãààí û òî äî ðõî éëî ëò í ü çº âõº í áàðàà, á¿òýýãäýõ¿¿í , àæèë, ¿éë÷èëãýýãýý òàí èóëàõ, ýðýëò, õýðýãöýýã º ñãº õ, àø èã î ðëî ãî î í ýì ýãä¿¿ëýõ àðèëæàí û ø èí æòýé ãýäýãóòãàð èëýðõèéëýãäæýý.

Æèø ýýëáýë, Î ðî ñûí Õî ëáî î í û Óëñûí õóóëèàð ñóðòàë÷èëãàà (ðåêëàì)-ã3 õóâààæàâ÷ ¿çæýý.

- àðèëæàí û çàð ñóðòàë÷èëãàà (áàðàà, á¿òýýãäýõ¿¿í , àæèë, ¿éë÷èëãýýí èé ñóðòàë÷èëãàà);
- òº ðèéí àø èãñî í èðõëû ãõàí ãàõ, ñàéí ¿éëñ á¿òýýõ, í èéòèéí àø èã ñî í èðõëû ã õàí ãàõàä ÷èãëýääñýí í èéãî èéí çàð ñóðòàë÷èëãàà;
- óëñ òº ðèéí çàð ñóðòàë÷èëãàà (ñî í ãóóëèéí º ì í º õ);

Õàðèí àðèëæàí û áî ëî í í èéãî èéí ø èí æòýé ñóðòàë÷èëãààãÇàð ñóðòàë÷èëãàí û òóõàé õóóëèàð, óëñ òº ðèéí ñóðòàë÷èëãààã Óëñ òº ðèéí í àì û í òóõàé áî ëî í òº ðèéí áóñ áàéãóóëèàãû í òóõàé õóóëèàð çî õèöóóëäàãáàéí à. Õàðèí õóäàëäàà àðèëæàí û ¿éë àæèëëàãàà ã¿éöýòãýõòýé õî ëáî î ã¿é õóâü õ¿í , õóóëèéí ýòãýýäèéí õóâèéí çàðû ã çàð ñóðòàë÷èëãàà ãýæ ¿çäýãã¿é áàéí à.

Ì àí àé óëñû í Çàð ñóðòàë÷èëãààí û òóõàé õóóëèàð çàð ñóðòàë÷èëãààí ä äàðààõü ¿í äñýí ø àðäëàãóóä òàâèãäñàí áàéí à.

- ¿í ýí áî äèòî é, õýðýãëýã÷èéãòº º ðº ãä¿¿ëýýã¿é áàéõ;
- áóñäû í ýð òº ð, àëäàð õ¿í äýä õàðø ëàãã¿é áàéõ;
- õóóëèàð õî ðèãëî ñî í áàðàà, àæèë ¿éë÷èëãýýãñóðòàë÷ëàõã¿é áàéõ;

- Ì î í ãî ë Óëñûí õóóëü òî ãòî î ì æèéã çº ð÷èõ ¿éëäýë, ¿éë àæèëëàãààí ä õ¿ðãýõýýðã¿é áàéõ;

- Òóñãàé çº âø º º ðº ë àâààã¿é òî õèî ëäî ëä òóõàéí àæèë, ¿éë÷èëãýýí èé òàëààð çàð ñóðòàë÷èëãàà ÿâóóëàõã¿é áàéõ;

- õ¿í ëýã¸ ñ, ¸ ñ ñóðòàõóóí , Ì î í ãî ë õ¿í èé ýðõýì ëýí äýýäýëäýã çàí çàí ø ëûí ¸ ñ ãî ðèì ûã çº ð÷º º ã¿é áàéõ;

- àéäàñ òº ð¿¿ëýõ, õ¿÷èðõèéëýë, ñàäàð ñàì óóí ä óðóó òàòàõ, õ¿í èé àì ü í àñ, ýð¿¿ë ì ýí ä, àþ óëã¿é áàéäàëä ãýì õî ð ó÷ðóóëàõ ¿éëäýë, ¿éë àæèëëàãààí ä õ¿ðãýõýýðã¿é áàéõ õóóëèàð õî ðèãëî ñî í áàðàà, àæèë, ¿éë÷èëãýýãñóðòàë÷ëàõã¿é áàéõ;

- ¿í äýñóãñàà, õýë, àðüñí û º í ãº , í èéãî èéí ãàðàë, áàéäàë, í àñ, õ¿éñ, ì ýðãýæèë, áî ëî âñðî ë, ø àø èí ø ¿òëýã, ¿çýë áî äëû ããóòààí äî ðî ì æèëñî í ¿ã õýëëýã, õàðüöóóëàëò, ä¿ðñëýë çýðãèéã àø èãëàà ã¿é áàéõ;

- àëèâàà óëñûí òº ðèéí áýëýã òýì äýã, ò¿¿õýí àëäàðò õ¿í , ì º í ãº í òýì äýãò, ä¿ðýì ò õóâöàñ, áèëýäëèéã ãóòààí äî ðî ì æëî î ã¿é, ãàæõýëáýðýýð àø èãëàã¿é áàéõ;

- áóñäûí á¿òýýãäýõ¿¿í èéãóòààí äî ðî ì æëî î ã¿é áàéõ.

Ýäãýýð ç¿éë¿¿äèéã çàð ñóðòàë÷èëãààí ä òàâèãäàõ ø ààðäëàãàà, õî ðèãëî õ çàð ñóðòàë÷èëãàà, õóóëü áóñ çàð ñóðòàë÷èëãàà ãýñýí ç¿éë õýñã¿¿äýä òóñãàñàí áàéí à. Çàð ñóðòàë÷èëãàí ä òàâèãäàæ áóé åðº í õèé ø àðäëàãà, õî ðèãëî æáóé õî ðèãëî èòóóä í ü ýì ýãòýé÷¿¿äèéã áýëãèéí ì º ëææº ãò àø èãëàõ, õ¿í õóäàëààëàõ ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷ëàí ñýðãèéëýõ åðº í õèé ø àðäëàãäà åðº í õèéäº º í èéöýæ áàéí à. Ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðýã ãàðàõàä ãàäààäàä àæèë ýðõëýõýä çóó÷èëí à, º í äº ð öàëèí òàé àæèëä î ðóóëí à, âèç ãàðãàæ º ãí º , ãàäààäû í èðãýí òýé ãýð á¿ë áî ëî õî ä çóó÷èëí à, ñóðãóóëü, äàì æàí ä

ñóðàëöóóëí à, æóóë÷ëóóëí à ãýñýí çàð ñóðòàë÷èëãààí óóä î õèä ýì ýãòýé÷¿¿äèéã õóäàëäààëàõ, áýëãèéí ì ºëæëºãò àø èãëàõàä í ºëººëäºã. Èéì ýðõ¿¿ çàðààð àæèëä î ðî í ýñâýë ãàäàãø çóó÷ëóóëàí ÿâæ òî äî ðõî é õýì æýýí èé õî õèðî ë àì ñ÷ áàéãàà í ü í óóö áèø þì. ª ºðèéí õ¿ñýë ñî í èðõëî î ð óãàæèëä î ðî í àæèë õèéñýí, õýí ÷ ò¿¿í èéã àëáàäààã¿é, ì èí èé í ºõöºëèéã ººðèéí äóðààð çºâøººðñºí ãýñýí àæèë î ëãî ã÷äû í áàéð ñóóðü í ü òýäí èé ýðõ àø ãèéãõàì ãààëàõàä ñààä áî ëäî ã.

Äýýðõ çàð ñóðòàë÷èëãààí ààñ ãàäààäàä õºäºëì ºð ýðõëýõýä í ü çóó÷ëàõ, àÿëàë æóóë÷ëàë ýðõëýõýýñ áóñàä í ü òóñãàé çºâøººðºë ø ààðääàãã¿é áàéí à. Ãàäààäû í èðãýí òýé ãýð á¿ë áî ëî õî ä çóó÷ëàõ, õóâü õ¿í ãàäààäàä õºäºëì ºð ýðõëýõýä çóó÷ëàõ çýðãèéã õóóëèàð õî ðèãëî æ, õºäºëì ºð ýðõëýõýä çóó÷ëàõ ýðõèéã õóóëèéí ýòãýýäýä ºãñíººð ýäãýýð õóóëü áóñ çàðóóä í èéòýä ò¿ãýõ áî ëî ì æã¿é áî ëí î.

Õóóëèéí 6 äóãààð ç¿éëèéí 6.2-ò “Òóñãàé çºâøººðºëòýéãýýð ýðõëýõ ¿éë àæèëëàãààòàé õî ëáî î òî é áè÷ì ýë çàð ñóðòàë÷èëãààí ä òóñãàé çºâøººðºë î ëãî ñî í ýðõ á¿õèé áàéãóóëëàãû í í ýð, çºâøººðëèéí äóãààðû ã òóñãàñàí áàéí à” ãýæ çààñí û ã èë¿¿ í àðèéâ÷ëàí, èéì òºðëèéí çàð ñóðòàë÷èëãààã çºâõºí òóñãàé çºâøººðºë î ëãî ñî í áàéãóóëëàãû í çºâøººðëèéã¿í äýñëýí í èéòýä ò¿ãýýäýã áî ëãî õî î ðººð÷ëºõ í ü ç¿éòýé. Çºâõºí òóñãàé çºâøººðºë î ëãî äî ã áàéãóóëëàãû í í ýð, òóñãàé çºâøººðëèéí äóãààðû ã äóðäàõ í ü õàí ãàëòòàé áèø áàéí à.

Çàðèì òî äî ðõî é õóóëü òî ãòî î ì æî î ð çàðèì òºðëèéí ì ýäýýëýë, ñóðòàë÷èëãààã õî ðèãëî ñî í áàéäàã. Òóõàéëáàë, Ñàäàð ñàì óóí òàé òýì öýõ òóõàé õóóëèàð ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷ëàõ, Àðõèäàí ñî ãòóóðàõòàé òýì öýõ òóõàé (2000) õóóëèàð àðõè, ñî ãòóóðóóëàõ óí äààã

ñóðòàë÷ëàõû ã õî ðèãëî ñî í . ª í º º ãèéí äàãàæ ì º ðäº æ áóé Çàð ñóðòàë÷èëãààí û òóõàé õóóëèéí ñèñòåì ÷ëýë õàí ãàëòã¿é áàéãààä ä¿ãí ýëò õèéæ, ÿì àð çàð ñóðòàë÷èëãààã õî ðèãëî õ âý, ÿì àðò í ü åðº í õèé ø ààðäëàãà òàâèãäàõ ¸ ñòî é âý ãýäãèéã ñàéòàð àí ãèëæ çî õèöóóëàõ õýðýãòýé ãýæ ¿çýæ áàéí à. ª º ðº º ð õýëáýë, àðèëæààí û çàð ñóðòàë÷èëãàà, í èéãì èéí ø èí æòýé çàð ñóðòàë÷èëãààí û àí ãèëàëò, òóñ òóñàä í ü òàâèãäàõ ø ààðäëàãà çýðãèéã ÿëãàâàðòàé òî ãòî î õ õýðýãòýé áàéí à.

Çàð ñóðòàë÷èëãààí û õóóëèéí õýðýãæèëòýí ä õÿí àëò òàâèõ ýðõ á¿õèé áàéãóóëëàãû ã çº â òî ãòî î õ õýðýãòýé áàéí à. Ýí ý õóóëèàð Ì î í ãî ë Óëñû í í óòàãäýâñãýðò çàð ñóðòàë÷èëãààí ä òàâèõ õÿí àëòû ã Î þ óí û º ì ÷èéí óëñû í õÿí àëòû í àëáà õýðýãæ¿¿ëýõýýð òî ãòî î æýý.

Çàð ñóðòàë÷èëãàà áî ë í èéãì èéí î ëî í õàðèëöààòàé õî ëáî î òî é àðèëæààí û ø èí æòýé çàð ñóðòàë÷èëãààí ààñ ãàäí à áàí ê, ñàí õ¿¿, õº ðº í ãº î ðóóëàëò, äààòãàë, ¿í ýò öààñ, áàéãàëü î ð÷èí , ýð¿¿ë ì ýí ä, í èéãì èéí ø èí æòýé çàð ñóðòàë÷èëãàà ãýñýí ì àø î ëî í ñàëáàðû í ì ýäýýëýë õàì ðàãäàæ áàéí à. Ýí ý î ëî í ñàëáàðû í õàðèëöààí ä Î þ óí û º ì ÷èéí óëñû í õÿí àëòû í àëáà õÿí àëò òàâèõ áî ëî ì æ ÷ áàéõã¿é, òýäí èé ýðõëýõ àæëû í õ¿ðýýí ä ÷ áàãòàõã¿é.

Î þ óí û º ì ÷èéí óëñû í õÿí àëòû í àëáàí û õýëòñèéí äàðãû í ì ýäýýëñí ýýð “Ì àí àé áàéãóóëëàãà çàðä õÿí àëò òàâüäàãã¿é, çàð í ü õ¿í èé áóñäàä äàì æóóëæ áóé ì ýäýýëýë ó÷èð Çàð ñóðòàë÷èëãààí û òóõàé õóóëèéí 2.2-ò çààñí ààð óëñ òº ð, ø àø èí , ñ¿ì õèéä, ò¿¿í ÷ëýí õóäàëäàà, àðèëæàà, àæàõóéí ¿éë àæèëëàãààòàé õî ëáî î òî é ì ýäýý, ì ýäýýëýë ì àí àéä õàì ààðàõã¿é, õÿí àëò òàâèõ ¸ ñã¿é. Ì àí àé áàéãóóëëàãà çº âõº í ðåêëàì , ñóðòàë÷èëãààí û çî õèî ã÷èéí ýðõ, ï àòåí òèéí ýðõèéí àñóóäëààð àæèëëàäàã. Õóóðàì ÷ çàð

ñóðòàë÷èëãàà õóóëü ø¿¿õèéí áàéãóóëëàãà í ü õÿí àäàã áàéëã¿é, áèäýí ä õàì àãã¿é”[28] ãýñýí áàéí à.

Çàð ñóðòàë÷èëãààí û çî õèöóóëæ áàéãàà õàðèöàà, ÷èãëýëèéã õàðãàëçàí òºðèéí õÿí àëòû í áàéãóóëëàãóóä ÷èãëýë ÷èãëýëýýðýý õÿí àëò òàâüäàã áî ëãî æºº ð÷ëº õ í ü ç¿éòýé áàéí à. Òóõàéëáàë, çàõ çýýëèéí õàðèöàí ä øóäàðãà áóñàà º ðñº ëäñº í , áóñäû í áàðàà, àæèë ¿éë÷èëãýýãñº ðªº ð ñóðòàë÷èñàí òî õèî ëäî ëä Ø óäàðãà áóñ º ðñº ëäºº í , õýðýãëýã÷èé òº ëºº ãàçàð, ýð¿¿ë ì ýí äèéí ø èí æòýé çàð ñóðòàë÷èëãàí ä ýð¿¿ë ì ýí äèéí , áàéãàëü î ð÷í û ø èí æòýé çàð ñóðòàë÷èëãàí ä áàéãàëü î ð÷í û õÿí àëòû í àëáà, áàí ê, ñàí õ¿¿ãèéí õî ëáî ãàî ëòî é çàð ñóðòàë÷èëãàí ä ÑÇÕ, í èéãî èéí ø èí æòýé çàð ñóðòàë÷èëãàí ä ÕÇÄÕß, çî õèî ã÷èéí áî ëî í ï àòåí òèéí ýðõòýé õî ëáî î òî é àñóóäëààð Î ª Ã çýðãýýð ÷èãëýë ÷èãëýëýýðýý õÿí àëòàâõ º º ð÷ëº ëò¿¿äèéã õóóëüä í ýì æ î ðóóëàõ í ü ç¿éòýé áàéí à. Çàð ñóðòàë÷èëãàà í ü ìàø î ëî í ÷èãëýëýýð, î ëî í ÿí çû í õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð º ðªí õ¿ðýýí ä î ëî í í èéòýä ò¿ãýýãääýãòóë í ýãáàéãóóëëàãà ýí ý õÿí àëòû ã¿ð ä¿í òýé õýðýãæ¿¿ëýõ áî ëî ëöî î ã¿é þì .

“Ì î í ãî ëû í Ýì ýãòýé÷¿¿äèéí ñàí” ÒÁÁ, Ì ÓÈÑ-èéí Í èéãî èéí Ø èí æëýõ Óõààí û Ñóðãóóëèéí õàì òàðñàí ñóäëàà÷ í àðû í áàãààñ 2007 î í ä õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð “Ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷èëæ áóé º í ºº ãèéí áàéäàë” ñýäâýýð òàí äàëòû í ñóäàëãàà õèéñýí áàéí à. Ñóäàëãààí û õóðààí ãóé òàéëàí ãààñ ¿çýõýä Óëààí áààòàð õî òî ä í ýâòð¿¿ëãýý öàöàæáàéãàà 15 òåëåâèçèéí 7 í ü ÒÂ-èéí “×ÀÒ” ñóâãèéã 2007 î í î î ñ ýõëýí àæèëóóëæáàéãàà áº ªº ä

[28] Çàð ñóðòàë÷èëãààí û ýðõ ç¿éí î ð÷èí ä õèéñýí õóóëèéí àí àëèç, Õ¿í èé ýðõ, õº ãæèë òº â.

¿¿í èé í ýãñóâàãí ü í èéò 226 öàãáóþ ó º º ðèéí ñóâãààð öàöàæáàéãàà á¿õ ì ýäýýëëèéí 88.9 õóâèéã áóñäû ã ñàäàð ñàì óóí ä óðóó òàòñàí ì ýäýýëëèéãò¿ãýýñýí áàéí à. Ñóäàëãààí û áàãàæèãëàëòû í õóãàöààí ä ñî í ãî í àâñàí ÒÂ-èéí "×ÀÒ" ñóâãààð õàì ãèéí èõ ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷èëñàí í èéò 96 èëãýýãäñýí ì åññýæèéã õ¿éñèéí õóâüä àí ãèëàõàä ¿¿í ýýñ ýðýãòýé÷¿¿ä äàâàì ãàéëñàí áóþ ó 77.1 õóâèéã, ýì ýãòýé÷¿¿ä 19.8 õóâèéã ýçýëñýí áàéí à. Ì åññýæ èëãýýæ áàéãàà î ðî ëöî ã÷äû ã í àñí û õóâüä àí ãèëàõàä èõýí õ í ü 14-24 í àñí û õàí áàéñàí [29] ãýñýí ì ýäýýããàðãàæýý.

3.10. Донор болон эд эрхтэн шижлүүлэн суулгаж буй талаар

Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí í ýããî ë çî ðèëãî í ü õ¿í èé öóñ, ýä, ýðõòýí èéã àâ÷ õóäàëäààëæàø èãî ëî õ ÿâäàë áàéäàã. Ì àí àé óëñàä àí àãààõ óõààí û î ð÷èí ¿åèéí õº ãæèë, äýâø èë í ýâòýð÷, Ì î í ãî ëû í ýì ÷ í àð õ¿í èé ýä ýðõòí èéã ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ àæèëáàðû ã äî òî î ääî î õèéõ ÿâäàë º ðãº æèæáàéí à. ¯¿í òýé õî ëáî î òî éãî î ð õ¿í õóëãàéëàõ çàì ààð áóñäû í ýä ýðõòí èéã õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðýã ãàðàõû ã¿ã¿éñãýõ àðãàã¿é. Ì àí àé óëñ ÷ ýí ý òº ðëèéí çî õèöóóëàëòû ã õóóëèàð òî äî ðõî éëñî í .

Äî í î ðû í òóõàé õóóëèàð (2000) ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ýä ýðõòýí ã àëü áî ëî õ àì üã¿é äî í î ðî î ñ àâáàë çî õèí î , àì üä äî í î ðî î ñ ýðõòí èéã àâàõäàà èõð¿¿ä, àõ, ä¿¿, óðàã, òº ðëèéí áóñàä ýð¿¿ë õ¿í èéã ñî í ãî õî î ð çî õèöóóëñàí áàéí à. Ò¿¿í ÷ëýí , àì üã¿é äî í î ð áî ëî õû ã

[29] Õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð ñàäàð ñàì óóí û ã ñóðòàë÷èëæ áóé º í º º ãèéí áàéäàë" òàí äàëòû í ñóäàëãààí û õóðààí ãóé,13-14-ð òàë, 2007 î í , Ì Î Í ÝÑ, Ì ÈÓÑ-èéí Í ØÓÑ.

òàðõèí û ¿õëèéí ýì í ýë ç¿éí ø àëãóóðû ãáàðèì òëàí ì ýðãýæèéí ýì ÷ í àðû í êî ì èññòî ãòî î äî ãáàéí à. Àì üã¿é äî í î òî î ñ ýä ýðõòýí àâàõäàà ò¿¿í èé º º ðèéí ãýðýýñëýë, ýñõ¿ë ò¿¿í èé òº ðº ë ñàäàí ãèéí çº âø º º ðëèéã áè÷ãýýð àâàõ áóþ ó ø ààðäëàãàòàé áî ë õóóëèéí áàéãóóëëàãû í çº âø º º ðëèéã¿í äýñëýõ¸ ñòî é áàéäàã Õóóëèéí òº ðº ë ñàäàí ãýñýí í ýð òî ì ü¸ î ã Ãýð á¿ëèéí òóõàé õóóëèéí 3 äóãààð ç¿éëèéí 3.1.5, 3.1.6-ä çààñí ààð î éëãî õû ã òóñãàõ, ò¿¿í ÷ëýí õóóëèéí áàéãóóëëàãà ãýæ ÿì àð áàéãóóëëàãû ãõýëæáàéãààãî ü òî äî ðõî éëî õ í ü ÷óõàë áàéí à. Õóóëèàð äî í î ðû í ¿ëë àæèëëàãàà öýâýð ñàéí äóðû í ¿í äñýí äýýð, áóñäû í ýð¿¿ë ì ýí äèéã ñàéæðóóëàõ, àì ü í àñû ã àâðàõää çî ðèóëàí óðàã òº ðëèéí õî î ðî í ä ÿâàãäàõ áº ãº ä äî í î ðû í ¿ëë àæèëëàãàà àø èãî ðëî ãû í ýõ ¿¿ñâýð áî ëãî õû ã õî ðèãëî õî î ð çààñàí í ü áóñäû í ýä ýðõòí èéã õóóëü áóñààð çàðàõ, àø èãî ðëî ãî î ëî õ ýõ ¿¿ñâýð áî ëãî õû ãõî ðèãëî ñî í . Ýí ý óòãààðàà õ¿í èé ýä ýðõòí èé õóóëü áóñ í àéì àáí ààñ ñýðãèéëýõýä ñàéòàð ÷èãëýãäñýí áàéí à.

Àí àãààõû í ø èí æëýõ óõàí û ¿ñðýí ã¿é õº ãæè, òåõí èê, òåõí î ëî ãèéí äýâø ëëòòýé óýëäàí ýä ýðõòýí [30] ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàë ñ¿¿ëèéí æèë¿¿äýä èõýýð õèéãäýõ áî ëñî í ó÷ðààñ äýëõèéí çàõ çýýë äýýð õ¿í èé ýä ýðõòí èé äî í î ðû í ýðýëò, ¿í ý õàí ø ýðñ í ýì ýãäñýí áº ãº ä ýí ý í ü õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí í ýã õýëáýð áî ëî õ ýä ýðõòí èéãí ü àâ÷ äàì èàí õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðýã¿éëäýãäýõ ø àëòààí , í º õöº ë áî ëæ áàéí à**.** Òóõàéëáàë, Òýí üæèí èé í ýãä¿ãýýð òº â ýì í ýëýã 2005 î í ä ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ 600 ì ýñ çàñàë õèéñýí áàéí à.[31]

---

[30] Äî í î ðû í òóõàé õóóëèéí 3.1.1-ò “õ¿í èé ýä, ýðõòýí “ ãýæ õ¿í èé öóñ, í º õº í ¿ðæèõ¿éí ýä /º í äãª â÷, òº ì ñº ã, º í äãª í ýñ, ñ¿í , óðàã/-ýýñ áóñàä ýä, ýðõòýí ã;

[31] “Õýòàäóóäû í õ¿í èé í àéì àà Ì î í ãî ëä äýëãýðëýý”, //ª í º º ãèéí òº õõ ñî í èí , 2006 î í û 10 äóãààð ñàðû í 27-í û º äº ð, ì ýäýýí èé äóãààð: #38534

Äýëõèéä õàì ãèéí àí õ ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñëû ã 1957 î í ä áº º ðº í ä õèéñí ýýñ õî éø òàâü î ð÷èì æèëèéí òóðø àì æèëòàé õº ãæèæ èðñýí . Î äî î ãî î ð áº º ð ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ õàãàëãààí û èõýí õ õóâèéã áóþ ó ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ø àðäëàãàòàé õ¿ì ¿¿ñèéí ãóðàâû õî¸ðû ã ýçýëæ áàéí à. Òèéì ýýñ áº º ð ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ õàãàëãàà í ü äýëõèéä õàì ãèéí èõ õèéãäýã áº ãº º ä áóñàä ýðõòí èéãáî äâî ë õàðüöàí ãóé õÿëáàð áàéäàã Äýëõèéä áº º ðí º º ñãäáí à ç¿ðõ, óóø èã, ýëýã, í î éð áóë÷èðõàé, í àðèéí , á¿ä¿¿í ãýäýñ çýðýãýðõòýí ãø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàë õèéæáàéí à.[32]

Äýëõèéä õàì ãèéí èõ ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàæáàéãàà óëñî ðí û òàëààð 2002 î í ä ñóäàëãàà ÿâóóëàõàä ÁÍ ÕÀÓóø èãí û õàãàëãàãààð òýðã¿¿ëñýí áàéí à. Òóñ óëñàä æèëä óóø èãí û 174 õàãàëãàà õèéãäñýí áàéõàä Êàí àäàä 112 õàãàëãàà õèéãäñýí ýýðýý óäààëæ, ¿¿í èé äàðàà Àâñòðè Óëñ î ðñî í áàéí à. Õàðèí ì àí àé õî¸ð õº ðø ýõí èé àðàâò áàãàæýý. Äýëõèé í èéòýä ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãóóëàõààð õ¿ëýýæ áóé õ¿ì ¿¿ñèõ áàéäàã Æèø ýý í ü, áº º ð ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ õàãàëãàà õ¿ëýýæ áóé 56490, ýëýãí èéõ 17000 ãàðóé, í î éð áóë÷èðõàé 1500 î ð÷èì õ¿í áàéí à. Ãýòýë ýí ý ì ýñ çàñëû ã õ¿ëýýõ õóãàöààí äàà í àñ áàðàõ òî õèî ëäî ë èõ ãàðäàã.[33]

Äýýðõ òî î áàðèì òààñ ¿çýõýä äýëõèé í èéòýä ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãóóëàõààð õ¿ëýýæ áóé õ¿ì ¿¿ñ àñàð èõ áàéãààòàé óÿëäàí

---

[32] 2005 î í û 6 äóãààð ñàðûí 14-í èé ºäº ð //Çóóí û ì ýäýý ñîí í èí , ÝÌ ØÓÈÑ-èéí ì ýñ çàñëûí òýí õèì èéí áàãø Ã.Áàÿðàãàèéí ºãñºí ÿðèëöëàãààñ http://www.mongolmedia.com/printversion.php?ns_id=92062

[33] 2005 î í û 6 äóãààð ñàðûí 14-í èé ºäº ð, //Çóóí û ì ýäýý ñîí í èí ä ÝÌ ØÓÈÑ-èéí ì ýñ çàñëûí òýí õèì èéí áàãø Ã.Áàÿðàãàèéí ºãñºí ÿðèëöëàãààñ http://www.mongolmedia.com/printversion.php?ns_id=92062

äýëõèéí çàõ çýýë äýýð ýä ýðõòí èé ýðýëò õýðýãöýý òýð õýì æýýãýýð ºñºí í ýì ýãäýæ, äýëõèé äàõèí ä õ¿í èé ýä ýðõòí èéã äàì ëàí õóäàëäààëàõ áèçí åñ öýöýãëýí õºãæèæ áàéí à. ÁÍ ÕÀÓ-û í í ýãýí ýì í ýëýã õ¿í èé ýëãèéã 94.400 àì .äî ëëàðààð õóäàëäàí àâ÷ áàéñàí áàéí à.[34] ÁÍ ÕÀÓ-û í Ýð¿¿ë ì ýí äèéí äýä ñàéäû í ì ýäýýëñí ýýð òóñ óëñàä æèë á¿ð 1.5 ñàÿ õ¿í ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàë õèéëãýõ ø ààðäëàãàòàé áàéäãààñ çº âõºí 10000 í ü ë ì ýñ çàñàëä î ðæ ÷àääàããýæýý.[35]Ýí ý í ü äî í î ðû í ýä ýðõòí èé õóäàëäàà äýëõèé äàõèí ä ì àø òî ì áèçí åñ áî ëî í õóâèðñí û ãèëòãýæ áàéí à.

2006 î í û 10 äóãààð ñàðû í 3-í û ºäºð ÓÊÒÝ-ýýñ ÝÌ ØÓÈÑ-ä çî õèî í áàéãóóëñàí “Òàðõèí û ¿õýë áà ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ýì ÷èëãýý” ñýäýâò çº âëºãºí èé ¿åýð ÄÝÌ Á-aac äî í î ðû í òàëààð áàðèì òàëæ áàéãàà ºíºº ãèéí áî äëî ãû í òàëààð ÿðèëöñàí áàéí à. Äýëõèé í èéòýä àì üä áà êàäàâåð (öî ãöî ñí û) ãýæ äî í î ðû ã õî¸ ð òºðºëä àí ãèëäàã áàéí à. ª íºº öàãò àõ ä¿¿, òºðºë ñàäàí ãèéí àì üä äî í î ðû ã ýýí ýãø èõäýý õÿëáàð ãýæ ¿çäýã ó÷ðààñ ýä ýðõòýí äàì ëàí õóäàëäàõ ãýì ò õýðýãõóðäàöòàé ºñº õ õàí äëàãàòàé áî ëñí û ã, ò¿¿í ÷ëýí ÄÝÌ Á-ààñ ýí ý òàëààð î í öãî éëî í àí õààð÷ àì üä õ¿í äî í î ð áî ëî õ ÿâäëû ã àëü áî ëî õ õº õè¿ëýí äýì æèõã¿é áàéõ áî äëî ãî áàðüäàã áî ëñí î î ì ýäýãäñýí áàéí à. ¯í ýõýýð àì üä õ¿í èéã äî í î ð áî ëãî õ ÿâäëû ãõî ðèõ áî ëî ì æã¿é ãýäýãí ü àì üäðàë äýýð í ýãýí òí î òëî ãäî î ä

[34] “Õÿòàäóóäû í õ¿í èé í àéì àà Ì î í ãî ëä äýëãýðëýý”, //ª íºº ãèéí òº ðõ ñî í èí , 2006 î í û 10 äóãààð ñàðû í 27-í û ºäºð, ì ýäýýí èé äóãààð: #38534

[35] “Ýðõòýí õàí äèâëàã÷äû ã á¿ðòãýí ý”, //Ì î í ãî ëû í ì ýäýý ñî í èí , 2006 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðû í 20-í û ºäºð, ¹ 227 /2003/ http://www.olloo.mn/modules.php?name=News&file=article&sid=40577

áàéãàà áèëýý. Òèéì ýýñ äýëõèéí óëñî ðí óóä õóóëü, ýðõ ç¿éí î ð÷èí íºõöºëºº á¿ðä¿¿ëýõýä ãî ëëî í àí õààðàë òàâèí àæèëëàæáàéí à.[36]

ÄÝÌ Áõ¿í èé ýä ýðõòí èéãõóäàëäààëàõ ãýì òõýðãèéãí ýãýí òõ¿ëýýí çºâøºº ð÷, àì üä õ¿í äî í î ð áî ëãî í õóäàëäààëàõòàé äýëõèé í èéòýýð òýì öýõèéãóðèàëæáàéãàà, äýëõèéí çàõ çýýë äýýð ýä ýðõòí èé ýðýëò õýðýãöýý èõ, ¿í ý õàí ø º í äºð áàéãàà º í ºº ¿åä Ì î í ãî ë Óëñàä ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ àæû ã öàã àëäàëã¿é çî õèî í áàéãóóëæàæèëëàõ ø ààðäëàãàòàé áî ëæýý.

Ì àí àé óëñàä ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñëû ã àí õ 1997 î í ä õèéñýí áºãªºä 2005 î í û áàéäëààð ì àí àéä ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàñàí 2 òî õèî ëäî ë á¿ðòãýãäñýí . Ø àñòèí û í ýðýì æèò êëèí èêèéí òº â ýì í ýëãèéí ýì ÷ Öî ãò, Ëõàãâàñ¿ðýí , Öýöãýý í àð òóõàéí º â÷òí èé ºº ðèéí õí ü õî ¸ ð áºº ðí èé áàéðû ãñî ëüæñóóëãàõ, ì ýñ çàñëû ãýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ òåõí èêèéí äàãóó àì æëòòàé õèéæ áàéñàí . ª º ðèéí õí ü áºº ðèéãýðã¿¿ëýýä ñóóëãàñàí ó÷èð õ¿í èéðõýõã¿é, áºº ð ì óëòàð÷ íí àõ àñóóäàë áàéõã¿é àì æëòòàé áî ëñî í . Õàðèí õî ¸ ð äàõü òî õèî ëäî ë ýã÷ýýñ í ü ä¿¿ä í ü áºº ð ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ áàéñàí áî ëî â÷ àì æëòã¿é áî ëñî í áàéí à.Ì àí àé óëñàä áºº ðí èé àðõàã äóòàãäàëä î ðæ áóé õ¿ì ¿¿ñèéí òî î í ýì ýãäýæ áàéãàà áî ëî õû ã ñòàòèñòèêî òî î áàðèì òààñ õàðæáî ëí î . Æèëä äóí äæàð 150 î ð÷èì áºº ðí èé àðõàãäóòàãäàëòàé º â÷òº í ø èí ýýð î í î ø ëî ãääî ã[37] Áºº ðí èé

[36] 2006 î í û 10 äóãààð ñàðû í 03-í û º äº ð ÓÊÒÝ-ýýñ ÝÌ Ø ÓÈÑ-ä çî õèî í áàéãóóëñàí “Òàðõèí û ¿õýë áà ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ýì ÷èëãýý” ñýäýâò çº âëºªº í èé ¿åýð ÓÊÒÝ-èéí çàõèðàë Í .Î þóí öýöýãèéí òàâüñàí èëòãýë

[37] 2006.11.04 í û ª ãëºº í èé ñî í èí ä Ì î í ãî ë Óëñû í ãâüýàòýì ÷, òº ðèéí ø àãî àëò, äî êòî ð, ï ðî î åññî ð, ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ áàãèéí àõèàã÷ Ä.Í ýì ñ¿ðýí ãèéí º ãªº í ýðèëöëàãààñ

àðõàã äóòàãäàë º â÷í ºº ð º â÷ëº õ òî õèî ëäî ë èõñýõ õàí äëàãàòàé áàéãàäà äàðààõü õ¿÷èí ç¿éë¿¿ä èõýýõýí í º ëºº ëæáàéí à. ¯¿í ä, õî î ë òýæýýë, òýæýýëèéí õî ì ñäî ë äóòàãäàë, ÿäóóðàë, ñýòãýë ñàí ààí û õÿì ðàë, ãóòðàë, àðõèäàëò, ýì áýëäì ýë èõ õýðýãëýæ áàéãàà çýðýã í ü õàì ààð÷ áàéí à. Áºº ðí èé àðõàãäóòàãäëóóä äî òî ð ãî ëëî æáºº ðí èé ºº ðèéí õ í ü, ýñâýë äàðààõü ø àëòãàí òàé ãýäýãí ü ø ýýñí èé ñ¿â áº ãëº ðº õ, ø ýýñí èé çàì í àðèéñàõ, ÿí ç á¿ðèéí ãàæèãõº ãæë¿¿äýýñ áî ëæ¿¿ñ÷ áî ëí î . Áºº ðí èé ºº ðèéí ø àëòãàí òàé àðõàã äóòàãäàëä ò¿¿äãýí öð¿¿äèéí ¿ðýâñýë, áºº ð õàòèí ãàðø èõ áºº ðí èé àðõàã ¿ðýâñýë áàãöàãà áº ãºä ýí ý í ü ì àí àé óëñàä áàéäàãýëáýãòî õèî ëäëóóä þ ì . Ì º í áºº ð óéëàí õàéòàõ, áºº ð ÷óëóóæèõ çýðýã º â÷ëº ë í ü àðõàã äóòàãäàëä î ðóóëàõ ¿í äñýí ø àëòãàí áî ëäî ã. Áºº ð õóðèì òëàãäñàí õàì àã õî ðò áî äëñû ã ãàäàãø ëóóëæ ÷äàòàà áî ëèõî î ð ë óã áºº ðí èé äóòàãäàë ¿¿ñäýã áàéí à. Áºº ðí èé àðõàã äóòàãäàëä î ðñî í òî õèî ëäî ëä áºº ð ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàë õèéëãýõ ø ààðäëàãàòàé áàéäàã.[38] Èí ãýæ ýä ýðõòýí çàéëø ã¿é ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãóóëàõ ø ààðäëàãàòàé õ¿í èéã“ðåöèï èåí ò” ãýäýãáàéí à.[39]

Ì î í ãî ë Óëñ ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ¿í äýñí èé áàãòàé áî ëî î ä òóí óäààã¿é áàéãàà õýäèé ÷ 2007 î í û 4 ä¿ãýýð ñàðû í 13-í û º äðèéí

[38] 2006.11.04-í èé “ª ãëºº í èé ñî í èí ”-ä Ì î í ãî ë óëñû í ãàâüÿàò ýì ÷, òº ðèéí ø àãí àëò, äî êòî ð, ï ðî ô åññî ð, ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ áàãèéí àõëàã÷ Ä.Í ÿì ñ¿ðýí ãèéí º ãîº í ÿðèëöèàãààñ

[39"] Ì î í ãî ë óëñû í Äî í î ðû í òóõàé õóóëü”-èéí 3.1.6. “ðåöèï èåí ò“ ãýæ àì ü í àñû ã í ü àâàò, ýð¿¿ë ì ýí ä, ãî ñàéõí û ã í ü ñàéæðóóëàõ çî ðèëãî ð äî í î ðû í öóñ ñýëá¿¿ëýõ, ýä, ýðõòýí ã ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãóóëàõ çàéëø ã¿é ø ààðäëàãàòàé õ¿í èéã

áàéäëààð 10 õ¿í ä áººð àì æèëòòàé ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàñàí [40] áºãºä ÄÝÌ Á-ààñì àí àé ýì ÷í àðòáàÿð õ¿ðãýñýí çàõèäàë èð¿¿ëæáàéæýý.[41]

Ì î í ãî ë Óëñààñ ÁÍ ÕÀÓ, ÀÍ Ó, ßï î í áî ëî í áóñàä óëñóóä ðóó 60 ãàðóé õ¿í ÿâæ, ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàë 1.2 ñàÿ àì .äî ëëàðààð õèéëãýæýý.[42] Ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ áàãèéí çºâëºõ ýì ÷ í î¸í Ì .Ñëàï àê “Ì î í ãî ë Óëñûí ýì ÷èëãýýí èé òåõí èê òåõí î ëî ãè, ýì çýðýã í ü õºðø õî¸ð î ðí î î ñî î í ýã àëõàì äýýã¿¿ð ò¿âø èí ä áî ëñî í . Áèä 2007 î í î î ñ ýëýã, öààø äàà ç¿ðõ ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàëä áýëòãýæáàéí à[43] õýì ýýí ì ýäýãäñýí .

Õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð áèäí èé òðàí ø åéí û òýí ýì ýë ãýæ í ýðëýäýãõ¿¿õýä ºäðºº ñºäºðòöºº ðñºº ð áàéãàà[44], Ì î í ãî ë ýì ýãòýé 12 í àñòàé òºðñºí î õèí î î 4 õàí àòàé ãýðýýð ÁÍ ÕÀÓ-û í èðãýí Ëè-ä õóäàëäñàí [45], óëñûí õèëýýð ÁÍ ÕÀÓ-û í èðãýí áàãà í àñí û 2 õ¿¿ãàâ÷ ãàðàõ ãýæáàéõàä í ü ýöýã, ýõèéí õ í ü í ýðèéãõýë¿¿ëýí ø àëãàñí ààð Õÿòàäû í èðãýí ø àëãàëòàí ä á¿äýð÷, õ¿¿õýä õóëãàéëàí õèë äàâóóëàõ

---

[40] 2007.04.13-í û MNB, TV, Ì Ì àãåí òëàã 19:10 Ì ýäýýëëèéí õºòºëáºð

[41] 2006.10.03 í ä ÓÊÈÒÝ-ýýñ ÝÌ ØÓÈÑ äýýð “Òàðõèí û ¿õýë áà ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ýì ÷ëãýý” ñýäýâò çºâëºãªí èé ¿åýð ÓÊÈÒÝ-èéí çàõèðàë Í .Î þóí öýöýãæéí õèéñýí ì ýäýãäýë

[42] Olloo http://www.gateway.mn/modules.php?name=News&file=article&sid=10139

[43] 2006 î í û 10 äóãààð ñàðûí 03-í ä ÓÊÈÒÝ-ýýñ ÝÌ ØÓÈÑ äýýð “Òàðõèí û ¿õýë áà ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ýì ÷ëãýý” ñýäýâò çºâëºãªí èé ¿åýð õèéñýí ì ýäýãäýë

[44] Ñ.Òóóë, “Ñóðàãã¿é áî ëî ãîî ä áà õ¿í èé í àéì àà”, /ª íººäºð ñî í èí , 2006 í û 10 äóãààð ñàðûí 13-í û ºäðèéí ¹ 239/2893/ äóãààð

[45] Ö.Ýðäýí ý, “Õ¿í èéãýä áàðàà ì ýò í àéì ààëöààã áàéæýý”, //Àðäûí ýðõ ñî í èí , 2006 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðûí 23-í û ºäðèéí äóãààðòï ðî êóðî ð Ò.Æàäàì áààãèéí ºãñºí ÿðèëöàãààñ

ãýæ áàéñí û ã èëð¿¿ëýí ñààòóóëñàí [46], Õÿòàäàä í àéçóóäòàéãàà àðõèäàæ áàéãàäà º ðºº ñºí áºº ðºº àâàõóóëàà º ðºº ÷ ì ýäýëã¿é Ì î í ãî ëäî î èðñýí í àéì àà÷èí çàëóóãèéí ÿâäàë [47], ì º í æèðýì ñýí õèë ãàðàà ã¿¿õýäã¿é ýðãýæ èðäýã ýì ýãòýé÷¿¿ä [48], ÁÍ ÑÓ-û í èðãýí ×àí Èí ã Ñî í 17 í àñòàé Ì î í ãî ë î èí òî é ãýðëýæ, ø àí õàðàì æèí ä í ü î õèí û õî éä ýõýä 500.000 òº ãõº ã º ãñº í [49] ãýõ ì ýò õóóðàì ÷ ãýðëýëò, ¿ð÷ëýëòýýð õ¿¿õýä, î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéã õèë äàâóóëàí ýä ýðõòýí í àéì ààëàã÷äû í ãàðò àì èà àëäàæ áî ëî õû ã ¿ã¿éñãýõ àðãàã¿é. Ì º í õèëèéí ÷àí ääàä õàà í ýãòýý õ¿÷èí ä àâòàí áèåý ¿í ýëæ, áî î ë÷êî ãàî æ, õ¿÷èí ä àâòàí õóëãàé õèéæ, ãóéëãà ãóéæ áàéãàà [50] õ¿¿õýä, î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéí òàëààð òº ðèéí áî ëî í òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãû í ñóäàëãààí ààñ ¿çýæ áî ëí î . Ì î í ãî ë Óëñàä ýä ýðõòí èé í àéì àà öýöýãëýí õº ãæèõ ¿í äýñ ñóóðü òàâèãàæ ýõýëñýí áî ëî õ í ü äýýðõ òî äî ðõî é áàðèì òæèø ýýãýýð õàðàãàæáàéí à. Ò¿¿í ÷ëýí , “Õÿòàäû í Ýðýýí õî òî ä àâàòàéãàà ÿãñàí 10 í àñòàé õ¿¿ òºº ð÷ ñóðàãã¿é àëãà áî ëñî í áà ýðýë ñóðàë áî ëñí û ýöýñò áàéðí û õî í æëî î ñòàí èãäàõû í àðãàã¿é áî ëòëî î çî äóóëæ, öóñàí äàà õóòãàëäñàí öî ãöñû ãí ü î ëòî ë

[46] Ñ.Òóóë, “Ñóðàãã¿é áî ëî ãñî ä áà õ¿í èé í àéì àà”, //ª í ºº äº ð ñî í èí , 2006 í û 10 äóãààð ñàðû í 13-í û º äèéí ¹ 239/ 2893/ äóãààð

[47] Ï .Ãàí àà, “Í àéì àà÷èí ýð ò¿í ø ¿¿äòýéãýý í àéðëàäà º ðºº ñºí áºº ðºº àëäñàí àà ì ýäýëã¿é í óòàõàà èðëýý”, //Áî ëñî í ÿâäàë ñî í èí , 2006 î í , ¹ 19-20 äóãààð

[48] Ì ÓÈÑ-èéí “Àâàé”ñòóäèéí çàõèðàë Ø ààðèéáóó, 2006 î í û 12 äóãààð ñàðû í 08-í û º äº ð, Eagle TV “Õ¿í èé í àéì àà” News talk í ýâòð¿¿ëýãò õèéñýí ì ýäýýëýë

[49] Ö.Ýðäýí ý, “Õ¿í èéã ýä áàðàà ì ýò í àéì ààëöàãã áàéæýý”, /Àðäû í ýðõ ñî í èí , 2006 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðû í 23-í û º äèéí äóãààðò ï ðî êóðî ð Ò.Æàäàì áààãèéí º ãñº í ÿðèëöëàãààñ

[50] Ñ.Òóóë, “Ñóðàãã¿é áî ëî ãñî ä áà õ¿í èé í àéì àà”, //ª í ºº äº ð ñî í èí , 2006 î í û 10 äóãààð ñàðû í 13-í û º äèéí ¹ 239/2893/ äóãààð

á¿õ äî òî ð ýðõòí èéã í ü àâ÷èõñàí áàéñàí òóõàé í àéì àà÷äû í ÿðèà, º í ãªðñº í ñàðä í ü ì º í ë 14 í àñòàé õ¿¿ Ýðýýí õî òî ä î ÷èæ ñóðàãã¿é áî ëî î ä õýä õî í î ñí û äàðàà äî òî ð ýä ýðõòýí ã¿é áî ëñî í öî ãöî ñ í ü î ëäñî í ”[51] òóõàé ì ýäýýëëèéãàí õààðàõã¿é áàéõ àðãàã¿é þì .

Í èéñëýë Óëààí áààòàð õî òî ä 2008 î í ãàðñààð 12-23 î ð÷èì í àñí û î õèä ñóðàãã¿é àëãà áî ëî õ í ü ýðñ èõýññýí áºãªºä 40 ä¿ãýýð ñóðãóóëèéí î ð÷ì û í î õèäóóäû ãÁÍ ÕÀÓ-û í èðãýä õóëãàéëàí õî ðüæ òýäí èé ñóäàñí ààñöóñàâ÷ áàéñàí ãýõì ýòì ýäýýëë¿¿ä î ëî í íèéòèéí ì ýäýýëëèéí õýðýãñë¿¿äýýð öàöàãàæ áàéí à. Ýí ýõ¿¿ ì ýäýýëýëä ÓÈÕ-û í Àþ óëã¿é áàéäàë, Ãàäààä áî äëî ãû í áàéí ãû í õî ðî î , óëñ òº ðèéí í àì óóä, òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãóóä èõýýõýí àí õààðàë õàí äóóëñàí . Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí ¿éëäýãäýõ í ýã õýëáýð áî ëî õ ýä ýðõòí èé äî í î ð áî ëãî í äàì ëàí õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðýðòýé ¿í äýñí èé õýì æýýí ä òýì öýõ, õóóëü õÿí àëòû í áàéãóóëëàãóóäû ãñî í î ð ñýðýì æýý í ýì ýãä¿¿ëýõèéãì º í í èéãì èéí ñýòãýë ç¿é ø àðäàæáàéí à. 2008 î í û 3 äóãàð ñàðä ÁÍ ÑÓ-û í èðãýä Òº â àéì ãèéí Çóóí ì î ä ñóì û í åðº í õèé áî ëî âñðî ëû í ñóðãóóëèéí 7-12 äóãàð àí ãèóäû í ñóðàã÷ òóñ á¿ðýýñ ø èí æèëãýý õèéí ý ãýñýí í ýðèéäëýýð 20 ì ë öóñ àâñàí áºãªºä ýí ýõ¿¿ ¿éë àæèëëàãààã òóñ ñóì û í ñóðãóóëèóäû í çàõèðãàà, ÁÍ ÑÓ-û í èðãýäòýé õàì òðàí çî õèî í áàéãóóëñàí áàéñàí áºãªºä ñóì û í óäèðäëàãà, ñóðàã÷äû í ýöýã, ýõèéí àëü àëü í ü ¿¿í èéãî ãò ì ýäýýã¿é º í ãª ð÷ýý.

[51] “Ì º í ãª í ä óëàéðñàí çàí äàë÷èä òàí û ã ÷ õàéðëàõã¿é”, //ª í ºº äðèéí Ì î í ãî ë ñî í èí , 2005 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðû í 18-í û º äðèéí ¹ 140 äóãàð, http://www.olloo.mn/modules.php?name=News&file=article&sid=17573

Î ëî í óëñûí ï ðàêòèêàòñ ¿çýõýä õ¿í õóäàëäàëàõ ãýì ò õýðãèéí ýã õýëáýð áî ëî õ ýä ýðõòí èéã í ü àâ÷, äàì ëàí õóäàëäàëàõ ãýì ò õýðýã í ü:

1. Õóóð÷ ì ýõëýí õèë äàâóóëàí ýä ýðõòí èéã àâ÷ äàì ëàí õóäàëäàëàõ;

2. Õóóðàì ÷ ãýðëýëòýýð õàëõàâ÷ëàí ýä ýðõòí èéã àâ÷ äàì ëàí õóäàëäàëàõ;

3. ¯ð÷ëýëòýýð õàëõàâ÷ëàí ýä ýðõòí èéã àâ÷ äàì ëàí õóäàëäàëàõ;

4. ¯õëèéí ÿâöàä ýä ýðõòí èéã àø èãëàæáàéí à;

5. Ýä ýðõòí èéã àø èãëàõ çî ðèëãî î ð õ¿í èéã ñàí àòàé àëæ áàéí à;

6. Õ¿÷ýýð ýä ýðõòí ýý ãýðýýñëýõ ãýðýýñëýë áè÷¿¿ëýõ, ýñõ¿ë òº ðº ë ñàäàí ãèéí õ¿ì ¿¿ñòýé ¿ãñýí òî õèðî ëöî æ, õî õèðî ã÷èéí ýä ýðõòí èéã äî í î ð áî ëãî õ çº âø º º ðº ë áè÷ãýýð ãàðãóóëàí , õ¿í èéã ñàí àòàé àëæ, ýä ýðõòí èé äî í î ð áî ëãî õ[52] ãýñýí õýëáýð¿¿äýýð ¿éëäýãäýæáàéí à.

Ñ¿¿ëèéí æèë¿¿äýä õ¿í àì èí û ãýì òõýðãèéãõî õèðî ã÷èéãì º ÷ëëæ, ýä ýðõòí èéã í ü òàðààí õàÿõ, öî ãöñûã ø àòàõ, àì üöäû í òýæýýë áî ëãî õ, öî ãöñûã ¿ãñýí òî õèðî ëöî æ î ðø óóëàõ çýðãýýð î í ö õàðãèñ õýðöãèé àðãààð ¿éëäýæ áàéãàà í ü õî õèðî ã÷èéí öóñ, ýä ýðõòí èéã àø èãëàõ çî ðèëãî î ð áóñäû ã ñàí àòàé àëñàí ãýì ò õýðãèéã í óóí

[52] Ì î í ãë Óëñûí Äî í î ðû í òóõàé õóóëèéí 11 ä¿ãýýð ç¿éëèéí 11.3-ò “Àì üã¿é äî í î ðî î ñýä, ýðõòýí àâàõäàà í àñ áàðàã÷èéí º º ðèéí ãýðýýñëýë, ýñõ¿ë ò¿¿í èé òº ðº ë, ñàäàí ãèéí çº âø º º ðëèéã áè÷ãýýð àâàõ áóþ ó ø ààðäëàãàòàé áî ë õóóëèéí áàéãóóëëàãû í çº âø º º ðëèéã ¿í äýñëýí ý”ãýæ çààñàí áàéäàã

äàëäàëñàí ¿éëäë¿¿ä áàéõû ã¿ã¿éñãýõ àðãàã¿é þì . Ýä ýðõòí èé äî í î ð ø ààðäëèãàòàé áàéãàà õ¿í (ðåöèï èåí ò) öóñí û á¿ëýã, öóñí û öàãààí öî ãòî ñ, í àñ õ¿éñ î éðî ëöî î , ýä, ýðõòýí óäàì ç¿éí ø èí æýýðýý òî õèðî õ õ¿í èéãçàõèàëãà º ã÷ àëóóëàõ, õ¿÷ýýð ýä ýðõòí ýý ãýðýýñëýõ, ãýðýýñëýë áè÷¿¿ëæ àâòî àâààð, çî ëã¿é ó÷ðàë çî õèî í áàéãóóëàí óëì ààð ýä ýðõòí èéãí ü àâ÷ºº ðòºº ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãóóëæáî ëçî ø ã¿é ó÷ðààñ õóóëü õÿí àëòûí áàéãóóëëàãóóä èõýýõýí õ¿÷ òàâüæ õÿí àëò òàâèõ í ü ç¿éòýé áàéí à.

Ñ¿¿ëèéí òàâàí æèëèéí õóãàöààí ä 6835 õ¿í ä ø ¿¿õ ýì í ýëãèéí çàäëàí ø èí æèëãýý õèéñýí[53] í ü ø ¿¿õ ýì í ýëãèéí ø èí æýý÷ ýì ÷, çàäëàã÷ í àðò õÿí àëò çàéëø ã¿é òàâèõ ø ààäëãàòàéãèòãýæáàéí à. Ì î í ãî ë Óëñàä áºº ð ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàë 1997-2005 î í ä 2 õ¿í ä õèéãäýæ áàéñàí áî ë 2007 î í û 4 ä¿ãýýð ñàðûí 13-í û º äðèéí áàéäëààð 10 õ¿í ä áºº ð ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàë àì æèëòòàé õèéãäýæýí ý í ü 8 ì ýñ àæëáàðààð áóþ ó 66.6 õóâèàð º ññº í áàéí à.

Äýëõèéí ï ðàêòèêò äî í î ðî î ñ ýðõòí èéãäàðààõü 4 àðãà çàì ààð àâ÷, ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ ì ýñ çàñàë õèéãäýæáàéí à.[54]

1. Í àñ áàðñàí õ¿í èé[55] (êàäàâåð äî í î ð) ýðõòí èéã õóãàöàà àëäàõãàéãýýð, í àñ áàðñàí äàðóéä í ü àâ÷, ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàäàã

[53] “Ø¿¿õ ýì í ýëýã 45 ýðäýì ø èí æèëãýýí èé áàãà õóðëû í ýì õòãýë”,ÓÁ õî ò, 2006 î í , 29-ð òàë

[54] 2005 î í û 06 äóãààð ñàðûí 14-í èé º äº ð /Çóóí û ì ýäýý ñî í èí ä ÝÌ ØÓÈÑ-èéí ì ýñ çàñëû í òýí õì èéí áàãø Ã.Áàÿðàãàéí º ãñº í ÿðèëöèãààñ http://www.mongolmedia.com/printversion.php?ns_id=92062

[55] Äî í î ðû í òóõàé õóóëèéí 3.1.4-ò “àì üã¿é äî í î ð“ ãýæòàðõèí û ¿éë àæëëàãàà ýðãýø ã¿é àëäàãäàæ, í àñ áàðñàí í ü òî ãòî î ãàñî í û äàðàà õýâèéí ¿éë àæëëäàãàòàé áàéãàà çàðèì ýä, ýðõòí èéã í ü ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ çî ðèëãî ð àâ÷ áî ëî õ öî ãòñû ã,

2. Òàðõè í ü ¿õýæñýí õ¿í èé ýðõòí èéãø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ áàñ í ýãòî õèî ëäî ë áèé. Ýí ý í ü áèå ýðvvë ÷î ñîë ãýì òëèéí óëì ààñ ÷ þì óó, òàðõè í ü àæèëëàõã¿é õ¿í èé ýðõòí èéãàâ÷ äî í î ð áî ëãî õûã õýëí ý.

3. Òº ðº ë, ñàäàí ãèéí õ í ü õ¿í èé[56] çº âø º º ðëº º ð õî ñ ýðõòí ¿¿äèéí í ýãèéãì ýñçàñëûí àðãààð àâ÷, º â÷òº í ä ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãäàã.

Ýðõòýí ø èëæ¿¿ëýí ñóóëãàõ çàéëø ã¿é ø àðäëàãàòàé º â÷òº í òýé öóñí û á¿ëýã, öóñí û öàãààí öî ãöî ñ, í àñ õvéñ î éðî ëöî î , õóó÷ º â÷èí ã¿é ýð¿¿ë ÷ééðýãýä, ýðõòýí óäàì ç¿éí ø èí æýýðýý òî õèðî õ[57] õ¿í èéãõóóëü áóñààð äî í î ð áî ëãî äî ãáàéí à.

Дөрөв. Дүгнэлт, үнэлгээ

Õýäèéãýýð 2000 î í î î ñ ýõëýí ýí ý ãýì ò õýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, ò¿¿í òýé òýì öýõ òàëààð î ëî í òî î í û ñóðãàëò, ñóðòàë÷èëãààãçî õèî í áàéãóóëñàí áî ëî â÷ òº äèéëýí ¿ð ä¿í ä õ¿ðýýã¿é áàéñàí áº æº ä 8 æèëèéí õóãàöààí ä ýí ý òº ðëèéí ãýì òõýðãèéí áî ëî í õî õèðî ã÷äû í òî î í ýì ýãäýõ õàí äëàãàòàé áî ëæýõýëñí ýýñ ¿¿äýí 2008 î í î î ñ ýõëýí õóóëü õÿí äëòû í áàéãóóëëàãóóä , î ëî í óëñû í áàéãóóëëàãóóä, òº ðèéí áî ëî í òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãóóä õàì òðàí í èëýýä ýð÷èì òýé àæèëëàæýõýëñí èéãòýì äýæõ áàéí à.

---

[56] Äî í î ðû í òóõàé õóóëèéí 3.1.2-ò “àì üä äî í î ð“ ãýæ áóñäû í ýð¿¿ë ì ýí äèéã ñàéæðóóëàõ, àì ü í àñû ã àâðàõää çî ðèóëàí ò¿ðãýí í º õº í òº ëæäº ãýä /àðüñ, ÷º ì º ãí, ýñõ¿ë õî ñ ýðõòí èéõýý í ýãèéã º æ ã÷èéã;

[57] Äî í î ðû í òóõàé õóóëèéí 3.1.5-ä “ýä, ýðõòí èé òî õèðî î “ ãýæ äî í î ð áî ëî í ðåöèï èåí òèéí ýä, ýðõòýí óäàì ç¿éí ø èí æýýðýý òî õèðî õ çýðýãæýëèéã;

Ýí ý ñýäâèéí õ¿ðýýí ä õèéãäñýí ñóäàëãàà, öóãëàðñàí ì ýäýý, ì ýäýýëýë, öî î áàðèì òçýðãýýñ õàðàõàä õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðýã òýð äóí äàà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õäèéí ýðõèéã í î öòî éãî î ð çº ð÷ñº í ¿éëäë¿¿ä ãàð÷ áàéí à. ßëàí ãóÿà, çàëóó ýì ýãòýé÷¿¿ä, î õèäóóäû ã õ¿÷ýýð õóëãàéëàí áèåèéãí ü ¿í ýë¿¿ëýí àø èãî ëäî ã, õèë äàì í óóëàí çî õèî í áàéãóóëàëòàéãààð î ëí î î ð í ü õóóðàí ì ýõëýõ çàì ààð ýëñ¿¿ëýí ãàäàãø ãàðãàí õóäàëäàæ, õóâüäàà áî ëî í õàì òðàã÷ í àðòàà àø èãî ëäî ã, ò¿¿í èéãýý õóâààðèëäàã, òåëåâèç, ñî í èí õýâëýëèéí çàð ñóðòàë÷ëëãàãèõýýð àø èãëääãçýðýãáàéäëóóä õàðàãäàæáàéí à.

4.1. Î õèä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéã áèåèéã í ü ¿í ýë¿¿ëæ àø èã î ëî õ çî ðëëãî î ð çî õèî í áàéãóóëàëòàé á¿ëýã áî ëæ õ¿÷ýýð, ¸ ñ áóñ ¿éëäë¿¿äèéãõýðýãëýí òàð÷ëàí çî âî î õ, àéëãàí ñ¿ðä¿¿ëæõ¿÷èí äýõ, çî äî õ, áýëãèéí äóð õ¿ñëýý ¸ ñóñààð õàí ãàõ, äýýðýì äýõ çýðýãáóñàä ðº ðëèéí ãýì ò¿éëäë¿¿äèéí õàì òòýýâðèéí õýðýãñýë àø èãëàí ¿éëäýæ áàéí à.

Õóóëèéí õî ëáî ãäî õ çàäëòóóäû ãõóóëü õÿí äëòû í áàéãóóëëàãû í õàí ðº äëéëýí õýðýãëýæñóðàà¿éòýé õî ëáî î òî éãî î ð º º ð õº í æ í ðº ðëèéí ÿëòàé ç¿éë àí ãèàð ç¿éë÷ëýí ÿë çàâø óóëàõ ÿâäàë ÷ ãàð÷ áàéí à.

4.2. ª í º º äðèéí ì º ðäº æ áàéãàà Ýð¿¿ãèéí áî ëî í Ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ, Ñàäàð ñàì óóí òàé òýì öýõ òóõàé, Ãýð á¿ëèéí òóõàé, Çàð ñóðòàë÷ëëãààí û òóõàé, Ì î í ãî ë Óëñû í èðãýí ãääàääàä õóâèéí õýðãýýð çî ð÷èõ, öàãàà÷ëàõ òóõàé çýðýã õóóëü í ü Ì î í ãî ë Óëñû í í ýãäýí î ðñî í “¯í äýñòýí äàì í àñàí çî õèî í áàéãóóëàëòàé ãýì ò õýðãèéí ýñðýã Í ¯Á-û í êî í âåí öèéí í ýì ýëò áî ëî õ õ¿í , ÿëàí ãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäààëàõàà ñóðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ, ø èéòãýõ òóõàé ï õî òî êî ë”-û í çàäëòóóäòàé óÿëäàõã¿é áàéõû í

çýðýãöýý ýäãýýð õóóëèóä í ü õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãýýñóðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ í àéäâàðòàé áàòàëãàà áî ëæ÷àäàõã¿é áàéí à.

Ýì ýãòýé÷¿¿äèéí , õ¿¿õäèéí ýðõ, ýðõ ÷º ëºº í ä õàëäàõ, õóóëü áóñ ¿éëäë¿¿äýýñ àí ãèä áàéëãàõ, õ¿í èé ýðõèéí í î öòî é çº ð÷ëèéãòàñëàí çî ãñî î õî ä ò¿ðãýí ø óóðõàé, áî äëî ãû í ÷àí àðòàé àðãà õýì æýýí ¿¿äèéã öàãàëäàëã¿é àâ÷ õýðýãæ¿¿ëýõ ø àòðäëàãàòàé áàéí à.

4.3. Õî ëáî ãäî õ áàéãóóëëàãóóäàòñ ãàðãàæ áóé ä¿ðýì , æóðàì , çº âºì æèéã î ëî í óëñûí ãýðýý êî í âåí ö áî ëî í äî òî î äû í õóóëü òî ãòî î ì æòî é í èéö¿¿ëýí ø èí ýýð áî ëî âñðóóëàí ì º ðäº æ àæëëàõ õýðýãòýé áàéí à.

4.4. Õàì ãèéí àí õààðàë òàòñàí àñóóäàë áî ëî õ õ¿í õóäàëäàëàõ ãýì òõýðýãò º ðòº æ õî õèðñî í õî õèðî ã÷äû ã õàì ãàëàõ ÿâäàë áàéí à. Õ¿í õóäàëäàëàõ ãýì òõýðýãò º ðòº æ õî õèðñî í õî õèðî ã÷äû í õî õèðëû ãò¿ðãýí ø óóðõàé áàðàãäóóëàõ, õî õèðî ã÷äû ãí º õº í ñýðãýýõ ñýòãýë ç¿é÷, ýì ÷, õóóëü÷ í àðû ã áýëòãýõ àæû ã ýõë¿¿ëýõ ø àòðäëàãàòàé áàéí à. ßëàí ãóÿà, ñýòãýë ñàí ààí û õóâüä ýðãýí õýâèéí áàéäàëä î ðóóëàí í èéãýì ø ¿¿ëýõ, ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ àæëëàãàòàí û ÿâöàä õî õèðî ã÷èéí ýðõèéã õàì ãàëàõ àæëëàãàòàã á¿ðýí õýì æýýãýýð á¿ðä¿¿ëýõýä î í öãî é àí õààðàõ ø àòðäëàãàòàé áàéí à.

4.5. Õóóëü õÿí àëòû í áàéãóóëëàãóóäû í àæëòí óóä ÿëàí ãóÿà ýí ý ãýì òõýðãèéã äàãí àí ì º ðäº õ, õÿí àõ, ø ¿¿õ ýðõ á¿õèé àëáàí òòø àëòí óóäàä á¿ðýí öî ãö ì ýäëýãèéã î ëãî õ, çº â ø èéäâýðëýäýã ï ðàêòèêèéãáèé áî ëãî õ í ü í ýí ÷óõàë áàéí à.

4.6. Ãàäààäûí èðãýíä õ¿¿õýä ¿ð÷ë¿¿ëýõ àñóóäëûã øèéäâýðëýõãäýý òàâèãäàõ øàëãóóðûãºíäºðñãºí, íàðèéí õÿíàëòûí äîð ¿ð÷ëýëòèéãõèéæáàéõûí òóëä îäîîãèéí ìºðäºæáóé æóðì ûã øèíý÷ëýí ºº ð÷èëæìºðä¿¿ëýõíü÷óõàë áàéà.

4.7. Í èéãýì, îëîíèéòýä õàíäàí ñóðòàë÷èëãàãí ýí áîäèòîé, çºâ ÿâóóëàõûí òóëä õýâëýë ìýäýýëëèéí áàéãóóëëàãóóä, òºðèéí áîëíòºðèéí áóñ áàéãóóëëàãóóäûí õîîðíäûí óÿëäàà õîëáîîãñàéæóóëàõ, ¯íäýñíèé õºòºëáºðèéã õýðýãæ¿¿ëýõýä ¿éë àæèëëàãààíû áîëíñàí õ¿¿ãèéí äýì æëýãòóñëàëòàíû àðãà õýì æýýã áîäëîãûí äàãóóàâ÷ õýðýãæ¿¿ëýõ øààðäëàãàòàé áàéà.

4.8 Ýíý òºðëèéí ãýì òõýðýãòýé òýì öýõ ò¿¿íýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ ¿éë àæèëëàãààíä àæèëëàäàãòºðèéí áàéãóóëëàãà òýð äóí äàà öàäààãèéí áàéãóóëëàãûí àæèëòí óóäûí á¿òýö á¿ðýëäýõ¿¿í õàí ãàëòã¿é, óëñîðíû õýì æýýíäºíºº äèéí áàéäëààð ýíý àñóóäëûã 2-3 õ¿í ë ÖÅÃ-ûí ÝÖÃ–ò õàðèöàí àæèëëàæáàéãàãàí õààðàõíü çºâ áàéà.

Тав. Санал, зөвлөмж

5.1 Хууль эрх з¿йн орчныг боловсронгуй болгох х¿рээнд:

5.1.1. Ì îíãîë Óëñûí íýãäýí îðñîí “¯íäýñòýí äàì íàñàí çîõèîí áàéãóóëàëòàé ãýì òõýðãèéí ýñðýã Í ¯Á-ûí êîíâåíö”-èéí íýì ýëò áîëîõ “Õ¿í, ÿëàíãóÿà ýì ýãòýé÷¿¿ä, õ¿¿õýä õóäàëäàëäàõàñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çîãñîõ, øèéòãýõ òóõàéï ðîòîêëî”-ûí çàðèì ç¿éë çàäëòóóäòàé óÿëäóóëàí ¿íäýñíèé õóóëü òîãòîìæîî, òóõàéëáàë Ýð¿¿ãèéí, Ýð¿¿ãèéí áàéòàí øèéòãýõ, Õèëèéí òóõàé, Ãýð

á¿ëèéí òóõàé õóóëü çýðýãõî ëáî ãäî õáóñàä õóóëèóäûí çàðèì ç¿éë çàäëòûã íèéö¿¿ëýõ;

5.1.2. Áóñäûãõóäàëäñàí ýòãýýä¿¿äèéí õýðãèéã ò¿ðãýí øóóðõàé øàëãàí øèéäâýðëýæ, ÿë çàâøóóëàõã¿é áàéõ, ýíý ò º ðëèéí ãýì ò õýðãýýñóðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, ò¿¿í òýé òýì öýõ, ò¿¿í èé ì º í ÷àí àðûí òàëààðõõè÷ýýëèéãõóóëèéí áàéãóóëëàãûí àæèòí óóä áî ëî í ýðõ ç¿éí áî ëî âñðî ë î ëãî äî ã èõ, äýýä ñóðãóóëèóäûí ñóðãàëòûí º ò º ëáº ð, åðº í õèé áî ëî âñðî ëûí ñóðãóóëèóäûí ñóðãàëòûí º ëº âëº ãº º í ä îðóóëàí áàòàëæì º ðä¿¿ëýõ;

5.1.3. Õî ëáî ãäî õáàéãóóëëàãóóäûí äî òî î ä ¿éë àæèëëàãààí äàà ì º ðäëº ãáî ëãî äî ã ä¿ðýì æóðì óóäûãñóäëàí øèí ýæèëæ, øèí ý÷ëýõ àðãà õýì æýýãàâàõ;

5.1.4. Ãàäààäûí èðãýí ä Ì î í ãî ë Óëñûí èðãýí , õàðüÿàò õ¿¿õäèéã ¿ð÷ëýõ æóðàì ä ÿàðàëòàé º º ð÷ëº ëò î ðóóëàõ, Õèë õàì ãàäëàõ áàéãóóëëàãûí äî òî î äî ä ¿éë÷èëäýã í óóöûí çýðýãëýëã¿é ä¿ðýì æóðì ûã ñóäëàí øèí ýæèëæ ÿëàí ãóÿà, õèëèéí øàëãàí í ýâòð¿¿ëýõ áî î ì òî ä ¿éë÷èëäýã ä¿ðýì , æóðì óóäûã º º ð÷ëº í õ¿í õóäàëäàäëàõ ãýì òõýðãèéí õî õèðî ã÷ áî ëî í ýðñäýë á¿õèé î õèä ýì ýãòýé÷äèéãòàí üæ ì ÿäýõ, õî õèðî ã÷ áî ëî õî î ñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, òàñëàí çî ãñî î õ ÷èã¿¿ðãèéãòàëàòðõ ä¿ðýì æóðì ûãõýðýãæ¿¿ëýí ì º ðäº õáî ëî ì æèéã ñóäëàõ;

5.1.5. Ãàäàäàûí èðãýí òýé ãýð á¿ë áî ëî õàñóóäëûãçóó÷èëäàãõóâü áî ëî í õóóëèéí ýòãýýäèéãí àðèéí ñóäëàí øèëãàæ, õóóëü çº ð÷èæ¿ëë àæèëëàãàà ÿâóóëñàí òî õèî ëäî ëä õóóëèéí õàðèóöëàãà õ¿ëýýëãýí , ¿éë àæèëëàãàà ÿâóóëàõ ä¿ðýì æóðì ûãí ü õóóëüä í èéö¿¿ëýõ;

5.1.6. Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðýãòýé òýì öýõ, ò¿¿í ýýñóðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, õî õèðî ã÷èéã õàì ãàëäàõ òàëààð õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðãèéí ýñðýãõóóëèéãáàòàí ãàðãàõ;

5.1.7. Õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì ò õýðýãò ºðòñºí õî õèðî ã÷äûã õàì ãàëäàõ, ýð¿¿ãèéí áàéöààí ø èéòãýõ àæèëäàãàãã ÿâóóëàõäàà áóñàä òºðëèéí ãýì òõýðãèéí õî õèðî ã÷ í àðààñ òóñàä í ü òóñãàéëñàí ºðºº, òàñàëãàà àø èãëàõ, õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð õóâü õ¿í èé íóóöàé õî ëáî î òî é ì ýäýý, ì ýäýýëëèéã öàöàõã¿é áàéõ òàë äýýð î í öãî éëî í àí õààð÷ àæëëàõ ýðõ ç¿éí çî õèöóóëàëòû ã áèé áî ëãî æ õºðºí ãº î ðóóëàëò õèéõ;

5.1.8. Äî í î ðû í òóõàé õóóëü áî ëî í õî ëáî ãäî õ ä¿ðýì æóðì óóäû ã í ÿãòëàí ¿çýæ, ø àòðäëàãàòàé áî ë î ëî í í èéòýä ýí ý òàëàòð ì ýäýýëäýã æóðì û ãáèé áî ëãî õ;

5.2 Хүн худалдаалах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын хүрээнд:

5.2.1. Õýâëýë ì ýäýýëëèéí õýðýãñëýýð ò¿ãýýæ áóé çàð ñóðòàë÷èëãàà, í ýâòð¿¿ëã¿¿äýä ä¿í ø èí æèëãýý õèéæ, õ¿í õóäàëäààëàõ ãýì òõýðãýýñóðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ, ò¿¿í òýé òýì öýõýä òóõàéí õýâëýë ì ýäýýëëèéí áàéãóóëëàãóóäòàé öààø èä õàì òðàí àæëëàõ àðãà õýì æýýãàâ÷ õýðýãæ¿¿ëýõ;

5.2.2. 2005 î í û 11 ä¿ãýýð ñàðû í 30-í û ºäðèéí Çàñãèéí ãàçðû í 234 ä¿ãýýð òî ãòî î ëî î ð áàòàëñàí “Õ¿í õóäàëäàõ, ÿëàí ãóÿà õ¿¿õýä, ýì ýãòýé÷¿¿äèéã áýëãèéí ì ºëæëºãèéí çî ðèëãî î ð àø èãëàõààñ õàì ãàëäàõ ¯í äýñí èé õºòºëáºð”-èéã ø àòðäëàãàòàé áî ë ø èí ý÷ëýí áî ëî âñðóóëæ õýðýãæ¿¿ëýõ, ¯í äýñí èé çºâëºë, ò¿¿í èé àæèëëàõ

íºõöºë áî ëî ëöî î áî ëî í õºòºëáºðòçààñàí çààëòóóäû ãõýðýãæ¿¿ëýõ òº ñâèéãÿàðàëòàé ø èéäâýðëýæ¿éë àæèëëàãààãí ü ýð÷èì æ¿¿ëýõ;

5.2.3. Õèë õàì ãààëàõ áàéãóóëëàãà, Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãà, Ãàäààäûí èðãýí õàðúÿàòûí àñóóäàë ýðõýëñýí áàéãóóëëàãóóäûí õî î õî í äýí ýãýì òõýðãèéí òàëààðõì ýäýýëëèéí ñ¿ëæýýãñàéæóóëàõ, áî äèò ì ýäýýëëýýð õàí ãàäàã òî ãòî ëöî î ã áèé áî ëãî õî ä àí õààð÷ àæèëëàõ;

5.2.4. Ýí ý òºðëèéí ãýì òõýðãýýñ óðüä÷èëàí ñýðãèéëýõ ¿éë àæèëëàãààã õóóëèéí äàãóó ã¿éöýòãýí àæèëëàäàã Öàãäààãèéí áàéãóóëëàãû í á¿òöèéãºðãº æ¿¿ëýõ;

5.2.5. Òºðºë á¿ðèéí çóó÷ëàëû í ¿éë àæèëëàãàà ÿâóóëäàãóóëèéí ýòãýýäýä òóñãàé õºòºëáºðèéí äàãóó ñóðãàëò, ñóðòàë÷èëãàí û àæû ã çî õèî í áàéãóóëàõ;

5.2.6. Õàðàà õÿí àëòã¿é õ¿¿õä¿¿äèéí òàëàðõì ýäýýëëèéãõèèéí ø àëãàí í ýâòð¿¿ëýõ àëáàä, èðãýí èé á¿ðòãýë ì ýäýýëëèéí áàéãóóëëàãóóäàä ì ýäýýëëýäýãáî ëî õ, ãàäàäàää çî ð÷èõáàðèì òáè÷èã î ëãî õ, õèëýýð í ýâòð¿¿ëýõ ñóóäëû ã õÿí àëòàí ä àâäàã, òî ãòì î ë á¿ðòãýëòýé áî ëî õ òî ãòî ëöî î í ä ø èëæèõ;

5.3 Tº рийн болон тº рийн бус байгууллагуудын ажлын уялдаа холбоог сайжруулах ажлын х¿рээнд:

5.3.1. Õóóëèéí áàéãóóëëàõóä áî ëî í òº ðèéí , òº ðèéí áóñ áóñàä áàéãóóëëàõóäû í õî î ðî í äû í óÿëäàà õî ëáî î ãñàéæóóëàõ, ¿í ýí çº â ì ýäýýëëýýð ø àðäëëàãàòàé òî õèî ëäî ëä ÿì àð í ýãýí ñàääã¿éãýýð í èéãýì , î ëî í í èéòèéã õàí ãàõ, õóóëèéí çàäëòàä õàðø ëàõã¿é áî ë áóñàä òî õèî ëäî ëä õàì òðàí àæèëëàõ í º õöëèéã á¿ðä¿¿ëýõ;

5.3.2. Õàðàà õÿí àëòã¿é, òýí ýì ýë, áèåý ¿í ýëäýãí àñàí ä õ¿ðýýã¿é õ¿¿õä¿¿äèéí ýðõ àø ãèéãõàì ãààëàõ àæûã ãýðõëýí ÿâóóëäàãòº ðèéí áî ëî í òº ðèéí áóñ áàéãóóëëàãûí óÿëäàà õî ëáî î ã ñàéæðóóëàõ, ì ýäýýëëèéí í ýãäñýí ñ¿ëæýýí ä õàì ðóóëàí , õÿí àëòû í òî ãòî ëöî î ã¿ð º ãº º æòýé áî ëãî õî ä õàì òðàí àæëëàõ;

5.3.4 Ýí ý òº ðëèéí ãýì ò õýðýãòýé òýì öýõ àæûí õ¿ðýýí ä õàì òàðñàí ñóäàëãààí û àæûã çî õèî í áàéãóóëàõ, ýðñäýë á¿õèé á¿ëã¿¿ä áî ëî í òýäãýýðèéí òàëààðõè ì ýäýýëëèéã í ýã ì º ð áî ëãî í ãýì ò õýðãèéí õî õèðî ã÷ áî ëî õî î ñóðüä÷èëàí ñýðãèéëýõýä ÷èãëýñýí ñóðòàë÷èëãààí û àæûã õàì òðàí çî õèî í áàéãóóëàõ;